

Giriş

Müasir tarixin (1918-1945-ci illər) mövzunu Avropa və Amerika ölkələrinin I dünya müharibəsinin başa çatmasından II dünya müharibəsinin sonuna-dək siyasi,iqtisadi,hərbi,mədəni və beynəlxalq əlaqələr tarixi təşkil edir.

Bu dövr 5 mərhələyə ayrılır.I mərhələ:1918-1923-cü illəri əhatə edir.Bu mərhələdə I dünya müharibəsinin yekunu olaraq dünyanın nəhəng imperiyaları-Rusiya,Almaniya,Avstriya-Macaristan və Osmanlı imperiyaları dağıldı,onların süqutu nəticəsində dünyanın siyasi xəritəsində yeni dövlətlər yarandı.Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə dünyada iki sistem-kapitalizm və sosializm sistemləri arasında mübarizə başlandı.Yeni Rusiyanın Antanta dövlətləri tərəfindən tanınmaması,xüsusilə,bolşevik Rusiyasının Paris sülh konfransında iştirakdan kənarlaşdırılması mübarizənin kəskin xarakter aldığını göstərirdi.Versal-Vaşinqton sisteminin yaradılması dünyanın müharibədən sonrakı quruluşunu müəyyən etməklə yanaşı,qalib dövlətlərlə məğlub dövlətlər arasında ziddiyyətləri tamamilə həll etmədi.

Nəzərdən keçirilən dövrdə Qafqaz problemləri, xüsusilə,Azərbaycan məsələsi də mühüm yer tutur.Buna görə də AXC-nin beynəlxalq münasibətlər sisteminə mövqeyi müəyyənləşdirilir,onun süqutunun səbəbləri göstərilir.

II mərhələ-1924-1928-ci illəri əhatə edir.Bu mərhələ kapitalizmin inkişafının nisbi sabitləşməsi ilə xarakterizə olunur.Ayrı-ayrı kapitalist ölkələrində müharibənin ağır nəticələri aradan qaldırılır,bərpa-quruculuq prosesi başlanır,burjuaziyanın rəhbərliyi altında idarəetmə sistemləri möhkəmləndirilir,eyni zamanda fəhlə hərəkatı da güclənir,həmçinin,milli məsələ siyasi müstəviyə gətirilir.Bundan başqa bəzi ölkələrdə faşist təşkilatları formalaşma dövrünü başa çatdırır,habelə, hakimiyyətə gələrək siyasi idarəetməni ələ keçirirlər.Qeyd edilən dövrdə imperiya və müstəmləkələr arasında münasibətlər də yeni forma və məzmun kəsb edir.Nisbi sabitləşmə illərində beynəlxalq münasibətlər güc amilindən qarşılıqlı anlaşmaya keçidlə xarakterizə olunur.

III mərhələ-1929-1933-cü illəri əhatə edir.1929-cu ildə ABŞ-da başlanmış

iqtisadi böhran tezliklə Avropa dövlətlərinə də təsir göstərdi. Hələ kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə əldə edilən nailiyyətlər dünya iqtisadi böhranı illərində böhranın təsirinə məruz qaldı. Sənaye və kənd təsərrüfatında gerilik yalnız 1933-cü ildə aradan qaldırıldı və bu sahələrdə göstəricilər 1913-cü il səviyyəsinə çatdı.

Həmçinin, böhran illərində müstəmləkə xalqlarında milli-azadlıq hərəkatı yüksəldi və imperiya hökumətini sarsıtdı. Dünya iqtisadi böhranı ayrı-ayrı dövlətlərdə partiyalararası ziddiyyətləri dərinləşdirdi, fəhlə hərəkatını gücləndirdi.

IV mərhələ-1933-1939-cu illəri əhatə edir. Yeni mərhələdə beynəlxalq ziddiyyətlər dərinləşərək kapitalist dövlətləri arasında yeni blokların formalaşmasını başa çatdırdı. Faşizmin hakimiyyətə gəlməsi və onun yeritdiyi siyasət Avropada və habelə, dünyada böyük təhlükələrə səbəb oldu. SSRİ-nin təmsalında Sovet dövlətinin faşist təcavüzünə hazır olmaması yeni diplomatik addımların atılmasını tələb edirdi. Bir sıra dövlətlərdə Xalq Cəbhələrinin və bu tipli təşkilatların yaranması beynəlxalq ziddiyyətlərə təsir göstərsə də, yeni dünya münaqişəsini aradan qaldıra bilmədi. Faktiki olaraq dünya xalqları müharibə təhlükəsi ilə qarşılaşmalı oldu.

V mərhələ-1939-1945-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələ isə İkinci dünya müharibəsinin başlanmasından müharibənin sonunadək davam edir ki, bu illərdə xalqlar arasında ziddiyyətlər müharibə ilə nəticələnir və müharibənin yekunu olaraq dünyanın siyasi xəritəsində dəyişikliklər baş verir. Müharibənin I dövründə hərbi əməliyyatlar yalnız kapitalist dövlətləri arasında getdiyi halda, II dövrdə Sovet dövləti də müharibəyə cəlb olunur. Müharibənin son mərhələsində isə faşist Almaniyasının darmadağın edilməsi başlanır, ABŞ-Sovet-İngilis diplomatiyasının vahid cəbhədə mübarizəsi alman faşizmini və yapon militarizmini tamamilə məhv edir.

Avropa və Amerika ölkələrində müasir tarixinin öyrənilməsi cəmiyyətin inkişafının qanunauyğunluqlarını, beynəlxalq aləmdə baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi prosesləri dərk etməyə və praktik nəticələr çıxarmağa kömək edir. Belə ki, dünya tarixinin bu mərhələsi Qərbi, Sovet və müasir tarixçilər tərəfindən ciddi

araşdırılmış və tədqiqatlar davam etdirilməkdədir. Bu baxımdan Ennio Di Nolfonun “The history of international relations. 1918-1933”, Peterham Lizin “Britain in the 20th century”, Raul R. Viotti, Mark V. Kappinin “International relations and World Politics” əsərlərini, V. V. Aleksandrovun “Новейшая история стран Европа и Америка. 1918-1945”, F. V. İliyuxinanın “Лига нации. 1919-1934” əsərlərini, habelə, M. Qasımlının “Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. 1918-1945” əsərlərini qeyd etmək olar.

Müqayisəli təhlil zamanı məlum olur ki, Qərb və Sovet tarixçilərinin müxtəlif əsərlərə yanaşma tərzii fərqlidir. Sovet tarixçiləri hesab edir ki, Qərb alimlərinin əsərlərində ayrı-ayrı məsələlərin təhlili reallığı əks etdirmir. Ona görə də Sovet tarix elminin prinsipləri kifayət qədər əsaslıdır və Qərb tədqiqatından özünün elmiliyi ilə fərqlənir. Sovet tarixşünaslığında əsaslandırılmağa çalışılır ki, Versal-Vaşinqton sistemi daxili konfliktlərlə dolu bir sistem olmuş, dünyada mövcud qarşudurma daha da gücləndirmiş, müstəmləkə əsarətinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaratmışdır. Bununla onlar Qərb ideoloqlarının irəli sürdükləri fikirlərə qarşı çıxmışlar ki, bu da iki müxtəlif ideologiyaya məxsus tarixçilər arasında ciddi elmi mübahisə doğurmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi bu fikirlər İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına münasibətə də aiddir. Belə ki, Sovet tarixçiləri müharibənin başlanmasında Qərb dövlətlərini, Qərb tarixçiləri isə Sovet İttifaqını təqsirləndirir. Halbuki, müharibənin törədilməsində hər iki tərəf rol oynamışdır.

Müasir tarixçilər arasında M. Qasımlı özünün əsərləri ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, onun 2003-cü ildə nəşr edilmiş “Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi” adlı əsəri müasir dövrdə yazılan ən sanballı əsərlərdəndir. Kitabda Avropa və Amerikanın ayrı-ayrı ölkələri, habelə, beynəlxalq münasibətlər tarixi və İkinci dünya müharibəsi öz əksini tapmışdır.

Bütün bunlardan başqa kollektiv müəlliflər tərəfindən “Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi” nə dair dərsliklər və dərs vəsaitləri yazılmış və nəşr edilmişdir. Ümumiyyətlə, Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixinə dair yeni-yeni tədqiqatlar aparılır və bundan sonra araşdırmalar davam etdiriləcəkdir.

1918-1923-cü illərdə beynəlxalq münasibətlər Paris sülh konfransı və Versal sisteminin yaradılması

1918-ci ilin payızında Antanta qoşunları Qərbi cəbhəsində hücum keçirdilər. Almaniyada inqilabi həyəcanlar başladı ki, bu imperiya rəhbərliyini sülh danışıqları aparmağa məcbur etdi. Tezliklə, Almaniyanın müttəfiqləri Bolqarıstan, Türkiyə və Avstriya-Macaristan da təslim aktını imzalamağa hazır olduqlarını bildirdilər. 1918-ci il noyabrın əvvəllərində başlanmış inqilab Almaniyada Hohensollernlər sülaləsinin süqutu ilə nəticələndi. Noyabrın 11-də Kompyen meşəsində, general Foşun vaqonunda alman nümayəndə heyəti təslim haqqında aktı imzaladı.

1919-cu il yanvarın 18-də Parisdə qalib dövlətlərlə Almaniya və onun müttəfiqləri arasında müqavilə bağlamaq üçün sülh konfransı açıldı. Konfransda Antanta tərəfində vuruşan 27 dövlət iştirak edirdi. Konfransın işində aparıcı rol ABŞ prezidenti V. Vilsona, İngiltərənin Baş naziri L. Corca və Fransanın Baş naziri J. Klemansoya məxsus idi.

Fransanın hakim dairələri Almaniyanın tamamilə zəiflədilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edirdilər. Onlar Reyn çayının sol sahillərinin Almaniya alınaq kiçik Reyn Respublikasının yaradılması və bu respublika üzərində Fransanın protektoratlığının bərqərar olmasını irəli sürürdülər. Həmçinin, Fransa rəhbərliyi Bavariyanın Almaniyanın tabeliyindən çıxarılması ümidində idi. Ancaq, ABŞ və İngiltərə rəhbərliyi Fransanın təşəbbüsü ilə razılaşıb və Almaniyanın tamamilə zəiflədilməsini istəmirdilər. Güclü Almaniya Sovet Rusiyasına qarşı istifadə etmək də nəzərdə tutulurdu.

Almaniya Versal müqaviləsinin müqaviləsinə görə Avropada çox böyük ərazilərini itirdi. 1871-ci ildə Almaniya tərəfindən ələ keçirilmiş Elzas və Lotaringiya torpaqları Fransaya qaytarıldı. Saar kömür hövzəsi 15 il müddətinə Millətlər Cəmiyyətinin tabeliyinə keçdi. Eypen, Molmedi və Morena Belçikaya verildi, Şimali Şlezviq üzərində isə Danimarkanın idarəçiliyi tanındı.

Almaniya, həmçinin, Avstriya və Çexoslovakiyanın müstəqilliyini tanımaqla

yanaşı, Pozdnan, Şərqi Prussiya və Yuxarı Slezianın bir hissəsinin Polşaya verilməsi şərtilə onun müstəqilliyini qəbul etdi. Almaniya Dansiqə olan iddialarından əl çəkdi və bu şəhər Millətlər Cəmiyyətinin nəzarəti altında azad şəhər elan olundu. Memel (Klaypeda) torpaqları Almaniyadan alındı və 1923-cü ildə Litvaya keçdi. Almaniya-Polşa sərhəddinə dair məsələ isə Polşanın zərərinə həll olundu. Belə ki, Polşa Baltik dənizinə çıxış yolu əldə edə bilmədi, 100 min km²-dən çox ərazi Almaniyanın tabeliyində qaldı. Almaniya ordusu 100 min nəfərlik zabit və əsgər heyətindən ibarət elan edildi. Bu kontingentin 4 min nəfəri zabit olmalı idi. Almaniya ordusunda əsgər və unter-zabitlərin 12 il, zabitlərin isə 45 il xidmət etməsi müəyyən olundu. Reyn çayının hər iki sahili hərbsizləşdirilmiş zona elan edildi. Almaniyadan alınacaq təzminat isə 132 mlrd. marka həcmində müəyyənləşdirildi.

1919-cu il sentyabrın 10-da Avstriya ilə Sen-Jermen müqaviləsi imzalandı. Müqavilənin şərtinə görə Avstriya və Çexoslovakiyanın müstəqilliyini tanıyır və özünün keçmiş əyalətləri olan Bohemiya və Moraviya torpaqlarını ona güzəştə gedirdi. Avstriya, həmçinin, Yuqoslaviyanın da müstəqilliyini tanımaqla Cənubi Slavyan torpaqlarından imtina edirdi. Bu torpaqlar sonralar İtaliya və Yuqoslaviya arasında bölüşdürüldü. İtaliya Triestlə birlikdə İstriyanı ələ keçirdi. Yuqoslaviyanın tərkibinə isə keçmiş Avstriyaya məxsus Sloveniya, Dalmasiya, Bosniya və Hersoqovina torpaqları daxil oldu. Avstriya ordusu 30 min nəfərlik heyətdən ibarət olmalı idi.

1920-ci ilin iyunun 4-də Macarıstanla Böyük Trianon müqaviləsi imzalandı. Müqavilənin şərtinə görə Macarıstan Yuqoslaviyanın müstəqilliyini tanıyır, Xorvatiya və Sloveniyanın Qərb hissəsinə iddialarından əl çəkirdi. Macarıstan, həmçinin, Çexoslovakiyanın müstəqilliyini tanımaqla yanaşı, Slovakiya və Zakarpat Ukraynasını ona güzəştə gedirdi. Transilvaniya və Banatın Şərq hissəsi Rumıniyaya verilirdi. Başqa və Banatın qərb hissəsi isə Yuqoslaviyaya keçirdi. Macarıstan ordusu 35 min nəfərdən ibarət heyətlə məhdudlaşdırıldı.

1919-cu il noyabrın 27-də Bolqarıstanla Neji-Syur-Sen müqaviləsi imzalandı. Şərtə görə Bolqarıstanın Egey dənizinə cüzi çıxışı qaldı. Cənubi Dobruca

Rumıniyaya verildi.Bolqarıstan ordusu 20 min nəfərlik əsgər və zabit heyəti ilə müəyyən olundu.

1920-ci il avqustun 10-da Osmanlı imperiyası ilə Sevr müqaviləsi imzalandı.Şərtə görə Ədirnə ilə birlikdə Şərqi Frakiya,Dardanel boğazının Avropa hissəsi, Halliopol yarımadası,həmçinin,İzmir Yunanıstana verildi.Dodekan adası isə İtaliyaya keçdi.Bosfor və Dardanel boğazları,Mərmərə dənizi formal olaraq Türkiyənin tabeliyində qaldı.Lakin,bu bölgələrə beynəlxalq komissiya nəzarət etməli idi.Bütün millətlərin ticarət və hərbi gəmiləri üçün bu zonalar açıq elan olundu.Türkiyə 50 min nəfərdən artıq əsgər və zabit saxlaya bilməzdi.Sevr müqaviləsi əslində Türkiyəni təslim vəziyyətində qoydu.Beləliklə,Versal,Sen-Jermen,Trianon,Neji və Sevr müqavilələri Versal sistemini yaratdı.

Millətlər Cəmiyyəti.Mandatlıq sistemi.

Versal müqaviləsinin başlıca müddəalarından biri də Millətlər Cəmiyyətinin yaradılması haqqında paktın imzalanması idi.Hələ bu ideya Birinci dünya müharibəsi illərində Antanta dövlətlərinin hakim dairələri tərəfindən irəli sürülmüşdü.Millətlər Cəmiyyəti formal olsa da beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə təminat verən təşkilat rolunu oynayır.Təşkilat iqtisadi, maliyyə və hərbi sanksiyalar tətbiq etmək səlahiyyətinə malik idi.Ümumiyyətlə,Millətlər Cəmiyyəti İngiltərə və Fransa'nın maraqlarını təmin edir və Sovet dövlətinə qarşı diplomatik və hərbi mübarizə aparırdı.Millətlər Cəmiyyəti İngiltərə,Fransa və Yaponiyaya keçmiş Almaniya və Osmanlı imperiyasının mülklərində müstəmləkə siyasəti yeritməyə şərait yaradırdı.

Həmçinin,Mandatlıq sistemi də müəyyənləşdirildi ki,İngiltərə Fələstin, Transiordaniya,İraq,Tanqanika üzərində, Fransa isə Suriya, Livan,Toqo və Kamerunun bir hissəsi,Yaponiya isə Marian, Karolina və Marşall adaları üzərində mandatlıq hüququ əldə etdi.Bununla İngiltərə, Fransa və Yaponiya dövlətlərinin mandatlıq səlahiyyəti təsdiq edildi və beynəlxalq münasibətlərdə böyük rol oynayan Mandatlıq sistemi yaradıldı.

Vaşinqton konfransı

Birinci dünya müharibəsinin yekunu olaraq Yaponiyanın Çində və Uzaq Şərqdə öz mövqeyini möhkəmləndirməsi İngiltərə və ABŞ-ın maraqlarına ciddi zərbə vururdu. Xüsusilə, Tsindao portunun və Şandun yarımadasının Yaponiyaya verilməsi böyük təhlükə törədirdi. 1919-cu il Paris konfransının tarixi qərarlarına görə Şandun yarımadası üzərində Yaponiya geniş hüquqlar qazandı və bu, ABŞ-ın maraqlarına uyğun gəlmədiyinə görə Versal müqaviləsinin şərtləri təsdiq edilmədi.

ABŞ-ın hakim dairələri təkid edirdilər ki, Paris sülh konfransının qərarlarına yenidən baxılsın, konfransın Sakit okean və Uzaq Şərq məsələləri ilə bağlı qərarları ləğv olsun. İngiltərə və Yaponiyanın mənəflərinə baxmayaraq, ABŞ yeni konfransın Vaşinqtonda çağırılmasına nail oldu.

Nəhayət, bu konfrans 1921-ci il noyabrın 12-də Vaşinqtonda açıldı və 1922-ci il fevralında başa çatdı. Konfransda 9 dövlət, o cümlədən ABŞ, İngiltərə, Çin, Yaponiya və Fransa iştirak edirdi. Konfrans iştirakçılarından İtaliya, Belçika, Niderland və Portuqaliya ciddi fəallıq göstərirdi. Sovet Rusiyası isə konfransın işindən kənarlaşdırılmışdı. Vaşinqton konfransında aparıcı rol ABŞ-a məxsus idi. Konfransda başlıca olaraq dəniz silahlarının məhdudlaşdırılması və Uzaq Şərq məsələsi müzakirə olundu. Birinci məsələ dörd dövlət-ABŞ, İngiltərə, Fransa və Yaponiya arasında sazişin bağlanması ilə nəticələndi. Belə ki, dörd dövlət Sakit okean hövzəsində öz hüquqlarını birlikdə müdafiə edəcəkləri barədə razılığa gəldilər. Bu saziş 1911-ci il ingilis-yapon sazişini ləğv edirdi ki, bununla Asiya regionunda müstəmləkə siyasətində bərabər hüquqların tanınması qəbul olundu.

Konfransda 5 dövlət-İngiltərə, ABŞ, Fransa və İtaliya dövlətləri razılığa gəldilər ki, dənizlərdə hökmranlıq aşağıdakı nisbətdə müəyyənləşdirilsin: 5:5:3:1,75: 75. Beləliklə, ABŞ Sakit okean hövzəsində mövqeyini möhkəmləndirdi.

Konfransda aparıcı məsələlərdən biri də Çin məsələsi idi. Çinlə bağladığı müqavilənin şərtinə görə Yaponiya Şandun yarımadasından imtina etməyi üzərinə götürürdü. 1922-ci ilin fevralın 6-da 9 dövlət “Çinlə münasibətlər haqqında”

müqavilə imzalayır.Müqavilənin şərtinə görə Çinə suverenlik hüququ verildi.Çin üzərində imperialist hökmranlığı ləğv edildi.Əslində bağlanmış müqavilə heç də bərabərhüquqlu deyildi.Belə ki,Çin üzərində 9 dövlətin faktiki üstünlüyü qorunub saxlanılırdı.Vaşinqton konfransının Uzaq Şərqlə bağlı çıxardığı qərar ABŞ-ın bu regionda hökmranlığını möhkəmləndirdi və Şərqi-Çin dəmir yolu üzərində nəzarətinə şərait yaratdı.

Genuya konfransı.Rapallo müqaviləsi.

Nəzərdən keçirilən dövrdə Avropanın imperialist dövlətləri ilə iqtisadi əməkdaşlıq yaradılmasını sürətləndirməyə çalışan Sovet dövləti 1921-ci ilin payızında çarizmin müharibədən əvvəlki borclarını müəyyən şərtlərlə qəbul etməyə hazır olduğunu bildirdi.Eyni zamanda Sovet dövləti xarici dövlətlərin Rusiyaya və Rusiyanın da xarici dövlətlərə tələbələrini müzakirə edəcək,habelə, Rusiya ilə onun əleyhdarları arasında sülh müqaviləsini hazırlayacaq beynəlxalq konfransın çağırılmasını tələb etdi.

1922-ci ilin yanvarında Antantanın Ali Şurası Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində təsərrüfat həyatını bərpa etmək məqsədilə Geniyada beynəlxalq konfransın keçirilməsi haqqında qərar qəbul etdi.Konfransın işinə Sovet Rusiyası, Almaniya,Avstriya-Macarıstan və Bolqarıstan dəvət olunmuşdu.Genuya konfransı 1922-ci ilin aprel-may aylarında keçirildi.Sovet nümmayəndə heyətinə V.Lenin təyin olundu.Ancaq, onun xaricə getməsi üçün təhlükə yarandığından o,nümayəndə heyətinə Moskvadan rəhbərlik edirdi.Faktiki olaraq nümayəndə heyəti başçısı vəzifəsini Xalq Xarici İşlər Komissarı Q.V.Çiçerin icra edirdi.

Konfransın gedişində Avropanın aparıcı dövlətləri Sovet Rusiyasını suveren dövlət kimi qəbul etmir, onunla bərabər hüquqlar əsasında müqavilə imzalanmasının əleyhinə çıxış edirdilər.Eyni zamanda Avropa dövlətləri bütün borcların verilməsini,keçmiş xarici sahibkarların milliləşdirilmiş mülkiyyətlərinin tamamilə qaytarılmasını tələb edirdilər.Bundan başqa onlar Sovet maliyyə sistemi üzərində,habelə,Rusiyanın bütün xalq təsərrüfatı üzərində nəzarət qoymaq istəyirdilər.Sovet nümayəndə heyəti isə bu tələbələri rədd edirdi.

Sovet nümayəndə heyəti yeni dövləti mökəmləndirmək üçün dinc yanaşı yaşamaq prinsipini irəli sürdü. Bu prinsipə görə mübahisəli məsələləri müharibə vasitəsilə həll etməkdən imtina edilir, onların danışıqlar yolu ilə həll edilməsi bildirilir, heç bir millətin daxili işlərinə müdaxilə olunmur, millətin suverenliyi, ərazi bütövlüyü təsdiq edilir, iqtisadi və mədəni quruculuq sürətləndirilir. Eyni zamanda Sovet dövləti Avropanın kapitalist dövlətləri ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün bəzi güzəştlərə hazır olduğunu bəyann etdi. Ancaq, bununla belə Çar hökumətinin müharibədən əvvəlki borclarını qəbul etmək üçün Rusiyaya yeni istiqraz verilməsi və Sovet hökumətinin hüququ cəhətdən tanınması irəli sürüldü. Doğrudur, Sovet nümayəndə heyəti xarici mülkiyyətçilərin Rusiyadakı zərərlərini müəyyən dərəcə də ödəməyə razı olduğunu bildirdi. Ancaq, müdaxiləçilər və ağ qvardiyaçılar tərəfindən dövlətə vurulmuş zərərin ödənilməsi üçün qarşılıqlı tələblər irəli sürülürdü. Aydınır ki, bu tələblər Antanta dövlətlərinin müqaviməti ilə qarşılaşırdı.

Konfransda qalib gəlmiş ölkələrlə Almaniyaya arasında ziddiyyətlər meydana çıxdı. Almaniyaya tərəfi çalışırdı ki, Versal müqaviləsinə əsasən üzərinə qoyulmuş təzminatın həcmi yüngülləşdirsin. Məhz, təzminat məsələsində Sovet Rusiyası Almaniyanın mövqeyini müdafiə etdi. Bununla Sovet dövləti hesab edirdi ki, bu soy gənçuluq müqaviləsinin nümunəsidir. Alman hakimi dairələrinin uzaqgörən nümayəndələri belə nəticəyə gəldilər ki, Sovet Rusiyası ilə yaxınlaşma Almaniyanın beynəlxalq mövqələrini möhkəmləndirər, Antantanın müəyyən güzəştlər etməsinə kömək edər və eyni zamanda Rusiya ilə ticarət üçün geniş imkanlar yaradar.

İki dövlət arasında bağlanacaq müqavilə Sovet Rusiyasının da mənafeyinə uyğun idi. Belə ki, bununla Sovet Rusiyası beynəlxalq təcriddən azad olurdu. Beləliklə, alman və sovet dövlətləri arasında müqavilə 1922-ci il aprelin 16-da Rapalloda imzalandı. Müqavilənin şərtlərinə görə Sovet Rusiyası ilə Almaniyaya arasında diplomatik və konsulluq münasibətləri yaradıldı. Almaniyaya tərəfindən Sovet Rusiyası, Sovet Rusiyası tərəfindən isə milli alman dövləti tanındı. Rapallo

müqaviləsi Sovet dövlətinin böyük diplomatik müvəffəqiyyəti idi. Belə ki, bu müqavilə Sovet dövlətinə qarşı kapitalist dövlətlərinin vahid cəbhə yaratmaq planlarını pozdu.

Ancaq, Sovet dövlətinin Antanta dövlətləri ilə sazişə gəlmək cəhdi baş tutmadı. Tərəflər arasında danışıqların 1922-ci ilin yayında Haaqa konfransına keçirilməsinə baxmayaraq, real nəticələr əldə edilmədi. Bununla belə Sovet hökuməti Genuya konfransından tərksilah uğrunda mübarizəyə başlamaq üçün istifadə etməyə cəhd göstərdi. Konfransda silahların azaldılması və vəhşi müharibə vasitələri olan “zəhərli qazların, havada silahlı mübarizənin və başqa vasitələrin qadağan edilməsi” məsələsinin müzakirə olunmasını təklif etdi. Ancaq, Antanta dövlətləri bu təklifi müzakirə etmədilər.

Lozanna konfransı

Antanta dövlətlərinin yeritdiyi siyasət türk xalqının da etirazına səbəb oldu. 1920-ci ilin aprelində Ankarada Türkiyədə Böyük Millət Məclisi açıldı. Məclis özünü ölkədə qanuni hakimiyyət elan etdi. Böyük Millət Məclisi Mustafa Kamalı

Türkiyənin rəhbəri seçməklə Sevr müqaviləsinin şərtlərini qəbul etmədiyi bildirdi. Antanta Ali Şurası kamalistlərə qarşı yunan ordusunun müdaxiləsinə yardım göstərdi. Bununla müdaxiləçilər Türkiyədə milli-azadlıq hərəkatına zərbə vurmağa cəhd etdi. Lakin, türk ordusu yunan qoşunlarını ağır məğlubiyyətə uğrattı və 1922-ci ilin sentyabrında İzmirə daxil oldu. 1922-ci il oktyabrın 11-də isə Mudanya yaxınlığında Türkiyə ilə Antanta ölkələri arasında müqavilə imzalandı.

Həmin ilin noyabrında 20-də Lozanna şəhərində Türkiyə ilə müqavilə bağlamaq üçün sülh konfransı açıldı. Lozanna konfransında İngiltərə, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Rumıniya, Yunanıstan, Yuqoslaviya və Türkiyə iştirak edirdi. ABŞ isə Lozanna konfransında müşahidəçi kimi təmsil olunmuşdu. Konfransda Türkiyə Cümhuriyyətinin tanınması məsələsi başlıca yer tuturdu. Nəhayət, uzun müddət aparılan müzakirələrdən sonra 1923-cü il iyulun 24-də müttəfiqlərlə Türkiyə arasında Qara dəniz hövzəsinə dair saziş imzalandı. Sazişə əsasən İzmir, Ədirnə ilə birlikdə Şərqi Frakiya, Halliopol yarımadası və Kürdüstan Türkiyəyə

verildi. Bununla Sevr müqaviləsinin şərtləri ləğv olundu. Həmçinin, Türkiyə üzərində Qərb dövlətlərinin maliyyə nəzarəti aradan qaldırıldı. Bu, əslində kamalistlərin qələbəsi demək idi. Beləliklə, Lozanna konfransının qərarlarına əsasən Osmanlı imperiyası süqut edərək tarix səhnəsindən silindi.

Almaniya 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyanın sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyəti

Birinci dünya müharibəsində Almaniyanın məğlubiyyətə uğraması ölkənin iqtisadi və siyasi həyatına ciddi təsir göstərmiş və ictimai ziddiyyətlər kəskinləşmişdi. Almaniya müharibədə 1,8 mln. nəfər itirmiş, 980 min nəfər isə arxa cəbhədə aclıqdan və digər xəstəlikdən tələf olmuşdu. Bundan başqa 1,5 mln. nəfər isə şikəst olmuşdu. Eyni zamanda Almaniya sənayesi də son dərəcə ağır vəziyyətə düşmüşdü. Həmin dövrün statistik məlumatına görə, sənayedə istehsalın həcmi 1913-cü illə müqayisədə 1918-ci ildə 57% aşağı düşmüşdü. Artıq, bu dövrdə Almaniyanın xarici dövlətlərə borcu 160 mlrd. markaya çatırdı. Ölkənin iqtisadi vəziyyətinin ağırlığı geniş xalq kütlələrinin mövcud quruluşa qarşı mübarizəsinin güclənməsinə səbəb oldu.

1918-ci il noyabrın 3-də Kildə başlanan inqilabi həyəcanlar noyabrın 10-da Ebertin başçılığı altında hökumətin formalaşması ilə nəticələndi. Hökumət noyabrın 11-də Antanta ilə müqavilə bağladı ki, bununla Almaniya I dünya müharibəsindən çıxdı və müharibə başa çatdı. 1918-ci il dekabrın 30-dan 1919-cu il yanvarın 1-dək Berlində Kommunist Partiyasının təsis konfransı keçirildi.

1918-ci il iyunun 28-də Versalda qalib dövlətlərlə Almaniya arasında sülh müqaviləsi bağlandı. Almaniya ərazisinin 13%-ni, əhalisinin isə 11%-ni itirdi. Avqustda isə çağırılmış Milli Yığıncaq Veymar konstitusiyası adı altında yeni konstitusiyayı qəbul etdi. Konstitusiya monarxiyanın hakimiyyətinə son qoydu, iri burjua ziya və mülkədarların iqtisadi və siyasi hökmranlığına şərait yaratdı. Eyni

zamanda ölkədə burjua-demokratik azadlıqları elan etdi.Ölkə prezidenti böyük səlahiyyətlər aldı.Belə ki,prezident fəvqəladə vəziyyət elan edə bilər və bu,ictimai hərəkətləri yatırmaq üçün istifadə edilməli idi.

20-ci illərin əvvəllərində ölkənin ayrı-ayrı şəhərlərində,o cümlədən Hamburq,Rur vilayəti,Saksoniya,Turingiya və digər şəhərlərdə inqilabi çıxışlar baş verdi.Hökumət bu çıxışları yatırmaq üçün böyük qüvvə sərf etdi.

1922-ci ilin sonu-1923-cü ilin əvvəllərində Almaniya və Fransa arasında münasibətlər kəskinləşdi.Fransa və Belçika qoşunları Rur və Reyn vilayətini ələ keçirməyə cəhd etdi.Ancaq,bu cəhd real nəticə vermədi.

1923-cü ilin noyabrında Münxendə faşistlərin dövlət çevrilişi cəhdi də müvəffəqiyyətlə nəticələnmədi.Ümumiyyətlə,1918-1923-cü illər Almaniya tarixində kəskin inqilabi həyəcanlar dövrü kimi tarixçilərin diqqətindədir.

Almaniya kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə

Almaniyada sabitləşmə illəri 1924-1928-ci illəri əhatə edir.Bu dövrün başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki,ölkə iqtisadiyyatında sabillik yarandı, böhranın nəticələri aradan qaldırıldı.Almaniyadan alınacaq təminatla əlaqədar amerikan generalı C.Dauesin başçılığı altında ekspert komissiyası yaradıldı.Bu,“Daues planı” adı ilə tarixə düşdü.Plana görə Almaniya 1924-1925-ci illərdə qalib dövlətlərə 1 mlrd.marka məbləğində təminat ödəməli idi.1929-cu ildə isə ödəniləcək təminatı 2,5 mlrd.markaya çatdırmaq nəzərdə tutulurdu.Təminatın gömrük rüsumları,vergilər,dəmir yolları və digər sahələrdən gələn gəlirlərin hesabına ödənilməsi müəyyənləşdirilmişdi.

1925-ci il fevralın 28-də ölkənin ilk prezidenti F.Ebert vəfat etdi.Seçkilərdə P.Hindenburq V.Marks üzərində qələbə qazandı və ölkə prezidenti oldu.Yeni hökumət kabinetini V.Marks təşkil etdi.Hökumətin tərkibinə Milli,Xalq və Katolik partiyalarının nümayəndələri cəlb edildilər.

1928-ci il mayın 20-də reystaqa növbəti seçkilər keçirildi.Seçkilərin nəticəsi olaraq iyun ayında sosial-demokratların nümayəndəsi G.Müller “Böyük koalisiya” hökumətini yaratdı.”Böyük koalisiya” hökuməti alman hərbi gücünü

bərpa etmək proqramını həyata keçirdi. Almaniya 1929-cu ildə Fransa, İspaniya və Belçikaya silah satmağa başladı. Bu dövrdə, həmçinin, nasional-sosial hərəkət də gücləndi. Təkcə, 1928-ci ildə ölkə ərazisində 20 min mitinq keçirildi. Onlar geniş xalq kütlələri arasında müharibə təbliğatı aparır, Almaniyanın silahlandırılmasını tələb edir, eyni zamanda öz təşkilatlarını genişləndirməyə çalışırdılar. Faşistlərin belə fəaliyyəti Almaniyanın hakim dairələrini represiyalara rəvac verməyə məcbur etdi. Belə ki, ölkənin sosial-demokrat Daxili İşlər Naziri Zeverinqin əmri ilə polis 1929-cu il mayın 1-də Berlin fəhlələrinin dinc nümayişinə atəş açdı. Bunun nəticəsində 32 nəfər həlak oldu, 235 nəfər isə yaralandı. Bundan sonra ölkədə kütləvi həbslər başlandı, Qırmızı Cəbhəçilər İttifaqının fəaliyyəti isə qadağan edildi.

Berlində nümayişçilərin güllələnməsi bütün Almaniyaya ərazisində əks-səda doğurdu və mitinqlər dalğası genişləndi. Berlinin fəhlə rayonu olan Veddingdə güclü barrikada döyüşləri başlandı. Dünya iqtisadi böhranı ərəfəsində genişlənən mitinqlər göstərdi ki, ölkədə müxtəlif dairələr arasında ziddiyətlər kəskinləşmiş və bu qarşıdurmanı aradan qaldırmaq üçün hökumət polis və ordu qüvvələrindən istifadə etməklə isə yalnız konfliktləri gücləndirirdi. Buna görə də tam qətiyyətlə demək olar ki, Almaniya kapitalizm 1924-1928-ci illərdə nisbi sabitləşmə dövrünü keçirmişdir. Bu isə özünü 1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranın dağıdıcı təsirləri əvəz etdi ki, nəticə etibarilə alman xalqı böyük maddi və mənəvi dağıntılara məruz qaldı.

Dünya iqtisadi böhranının Almaniyanın iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsiri

Dünya iqtisadi böhranının başlanması Müller hökumətini “Daues planı”na yenidən baxmağı Qərbi dövlətləri qarşısında qoymağa məcbur etdi. Hökumətin istefasından sonra yeni hökumət kabineti təşkil edən H. Bryuning təzminat məsələsi ilə məşğul olmağa başladı. 1930-cu ilin mayında Haaqada keçirilmiş konfransda “Yunq planı” qəbul edildi. Plana görə Almaniyaya 59 il müddətində 113,9 mlrd. marka həcmində təzminat ödəməli idi.

Ümumiyyətlə, dünya iqtisadi böhranı ölkə iqtisadiyyatına ciddi zərbə vurdu. Belə ki, polad istehsalı 1929-cu ildə 16,1 mln.ton olduğu halda, 1932-ci ildə bu rəqəm 5,6 mln.ton oldu, çuqun istehsalı isə 29 % aşağı endi.

Bryuning hökuməti xarici siyasət sahəsində başlıca olaraq Lokarno sazişinin şərtlərini yerinə yetirməyə başladı. 1932-ci ildə keçirilən prezident seçkilərində Hindenburgun rəqibləri Düsterberq, E.Telman və A.Hitler oldular. Seçkilərdə 53% səs qazanan Hindenburg prezident seçildi. Hitler 36,8%, Telman isə 10,2% səs əldə edə bildi.

Hindenburg 1932-ci il iyunun 1-də Mərkəz partiyasının üzvü Fon Papenə hökumət təşkil etməyi tapşırırdı. İyunun sonlarında yeni seçkilər keçirildi. Seçkilərdə nasional-sosialistlər 13,8 mln.səs və ya 133 mandat, kommunistlər isə 5,3 mln.səs və ya 89 mandat aldılar. Katolik mərkəz 75, millətçilər 37, Xalq partiyası 23, demokratlar 20 mandat əldə etdilər. Artıq ölkədə nasional-sosializmin nüfuzu artırdı. Nəhayət, 1933-cü il yanvarın 30-da A.Hitler kansler təyin edildi, Fon Papen isə vitse-kansler vəzifəsini tutdu. 1933-cü ildən 1945-ci ilədək Üçüncü reyx hakimiyyətdə oldu. 1933-cü il martın 14-də AKP və kommunist yığıncaqları rəsmi olaraq qadağan edildi.

30-cu illərdə dünyada hökm sürən avtoritar şərait, çoxsaylı diktator rejimlərinin mövcud olması, ABŞ-ın Avropa işlərinə qarışmamaq və İşgiltərənin sakitləşdirmə siyasəti nasional-sosialistlərin əleyhinə olan qüvvələri zəiflədirdi. Ölkədə həmin qüvvələrin nüfuzu nasional-sosialistlərlə müqayisədə xeyli aşağı idi.

1933-cü il iyunun 23-də Almaniya Sosial-Demokrat Partiyası qadağan edildi. İyulun 14-də Nasional-Sosialist Partiyasından başqa bütün partiyaların buraxılması haqqında qanun qəbul olundu. Həmin ilin sentyabr ayında "İrsi həyətlər haqqında" qanun verildi. Qanuna əsasən kənd əhalisi kəndlilər və təsərrüfat sahibləri adlanan dərəcələrə bölündü.

Almaniya 30-cu illərin ortalarında və İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində

1934-cü il avqustun 2-də 86 yaşlı prezident Hindenburg vəfat etdi. Bütün hakimiyyəti öz əlində birləşdirən Hitler ömürlük fəxr oldu. O, öz hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün qısa müddət ərzində güclü terror aparatı yaratdı. İctimai həyatın bütün sahələrinə nəzarət etmək məqsədilə “Gizli polis” (Gestapo) və onun fəaliyyət mexanizmini formalaşdırdı. Eyni zamanda “Hücumçu dəstələr” (SA), “Müdafiə dəstələri” (SS), “Təhlükəsizlik xidməti” (SD) faşist diktaturasının əsas dayağına çevrildi.

1933-1934-cü illərdə bütün sənaye sahələri nəqliyyat, ticarət, sənətkarlıq mərkəzləri, həmçinin, banklar və müxtəlif kompaniyalar diktator hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsinə xidmət etməli idi.

1933-cü ilin əvvəllərində Hitler hökuməti “Milli Əmək haqqında” qanun qəbul etdi. Bununla müəssisə sahiblərinin fəhlələr üzərində hökmranlığına qoyulan məhdudiyət aradan qaldırıldı. Artıq, bu dövrdə fəhlələrin gündəlik iş rejimi 12-14 saata çatırdı. Faşist rəhbərliyi işsizliyin “ləğv edilməsi” istiqamətində real addımlar atdı. Belə ki, işsiz fəhlələr ağır işlərə, xüsusilə, strateji yolların tikintisinə, hərbi qüvvələrin möhkəmləndirilməsi üçün xidmətə, habelə, əmək düşərgələrinə göndərildi.

Fəxr ölkənin kənd təsərrüfatını da faşist hərbi qaydalarına uyğunlaşdırdı. Kəndlilər üzərində yunkerlərin hökmranlığı möhkəmləndirildi ki, bu, kulak təsərrüfatının inkişafına ciddi təkan verdi. “İrsi həyətlər haqqında” qanun isə iri torpaq sahiblərinə böyük güzəşt demək idi. Nəzərdən keçirilən illərdə Almaniyada 1,5 mln. işsiz olan kəndli böyük şəhərlərə axışırdı.

Faşist rəhbərliyinin müharibəyə hazırlıq məqsədilə 1935-ci ildə qəbul etdiyi “Əmək mükəlləfiyyəti haqqında” qanun isə gənclərin daha ağır işlərə səbəb edilməsinə səbəb oldu. Artıq, bu dövrdən etibarən hitlerçilər “bolşevizm” və “kommunizm”lə açıq mübarizəyə başlamışdılar.

1933-1939-cu illərdə ölkənin hərbi xərçləri 10 dəfə artmış və 1938-1939-cu illərdə illik büdcənin 58%-i həcmində olmuşdur. Bu illərdə Almaniyada 300 yeni hərbi zavod tikilmişdi ki, onlardan 60-ı aviasiya, 45-i avtomobil və tank, 70-i isə kimya tipli idi.

1935-ci ilin martında faşist hökuməti “ Ümumi hərbi mükəlləfiyyət keçirilməsi haqqında “ qərar verdi və bununla alman ordusuna qoyulan məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. 1935-1939-cu illərdə orduda əsgər və zabitlərin sayı 5 mln. nəfərə çatdırıldı. Bu dövrdə Almaniyada yaşayan yəhudilərə qarşı məhdudiyyət gücləndirildi. 1936-cı ildə qəbul olunmuş qanunla yəhudilərə vətəndaşlıq hüququ verilməsindən imtina olundu. ”Büllur gecəsi” adını almış hadisə isə 1938-ci il noyabrın 9-da baş verdi. Kütləvi şəkildə yəhudilərə qarşı qırğınlar törədildi.

Üçüncü reyx xarici siyasətdə fəal mövqe tutdu. 1936-1937-ci illərdə Berlin-Roma-Tokio oxu yaradıldı. 1936-cı ilin iyulunda Almaniya İtaliya ilə birlikdə İspaniya Respublikasına qarşı hərbi əməliyyata başladı. 1938-ci ilin martında Avstriyanı işğal edən faşist Almaniyası 1939-cu ildə Çexoslovakiyanı ələ keçirdi. Alman qoşunlarının təcavüzkar hərəkətləri ABŞ, İngiltərə və Fransa dövlətləri tərəfindən müdafiə edilirdi. Həmin dövlətlər faşist Almaniyasını Sovet İttifaqına qarşı açıq şəkildə təhrik etməklə beynəlxalq gərginliyi daha da kəskinləşdirdilər.

İngiltərə 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin

İngiltərənin sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsiri

Birinci dünya müharibəsi Böyük Britaniya imperiyasının gələcək inkişafına ciddi təsir göstərdi. İngiltərə müharibədən qalib çıxmasına baxmayaraq, onun maliyyə-iqtisadi vəziyyəti xeyli zəiflədi. Ölkənin sənaye istehsalı 20% aşağı düşdü. İngiltərənin müharibə dövründə ixracatı 2 dəfə azaldı, idxalatı isə bir o qədər artdı. Onun başlıca rəqibləri Avropada Fransa, Asiyada isə Yaponiya oldu.

Birinci dünya müharibəsində 743 min nəfər İngiltərə vətəndaşı həlak oldu, 1693 min nəfər isə yaralandı. Bununla belə əsas düşmən olan Almaniya imperiyası sıradan çıxmışdı. Onun Afrikadakı mülkləri Böyük Britaniyanın koloni-

yasına çevrilmişdi. Bu torpaqların hesabına imperiyanın ərazisi 2,6 mln.km² olmuş, əhalisi isə 9 mln nəfəri keçmişdi. Bundan başqa İngiltərə Fransa ilə birlikdə Millətlər Cəmiyyətində mövqeyini möhkəmləndirmiş və mandatlıq əldə etmişdi.

1918-ci ilin əvvəllərində seçki islahatı keçirildi ki, buna əsasən 21 mln-a dək vətəndaş seçki hüququ qazandı. 30 yaşından yuxarı qadınlara, 21 yaşından yuxarı isə kişilərə seçki hüququ verildi. 1918-ci il dekabrın 14-də parlament seçkiləri keçirildi. Mühafizəkarlar 484 yer, liberallar isə 136 yerə sahib oldular. Leyboristlər partiyası isə 2,2 mln səs, yaxud 60 deputat mandatı aldı. Mühafizəkarlar yenidən liberal lider Lloyd Corcun başçılığı altında koalision hökumət yaradılmasının tərəfdarı kimi çıxış etdilər. Həmin dövrdə ölkədə fəhlə hərəkatı geniş xarakteraldı. 1920-ci il 31 iyul-1 avqustda Komunist Partiyasının qurultayı keçirildi. Qurultayda müxtəlif kommunist qruplarından və sosialist təşkilatlarından 152 nümayəndə iştirak edirdi. Beləliklə, Britaniyada yeni siyasi partiya Komunist Partiyası formalaşdı.

1919-20-ci illərdə İngiltərə imperiyasında milli-azadlıq hərəkatı da geniş vüsət almışdı. Hindistanda başlanan azadlıq hərəkatı, xüsusilə, fərqlənirdi. 1919-cu ildə Amritsarda nümayişlər başlandı. Ancaq, ingilis hökuməti hərəkata qarşı güc tətbiq etdi.

1921-ci ilin dekabrında Misirdə ingilis hökmranlığına qarşı başlanan mübarizə ölkənin formal müstəqil elan edilməsi ilə nəticələndi. Misir xalqı müstəqillik qazanmadı və ingilislərə qarşı mübarizəni davam etdirdi.

Bu dövrdə müstəqillik uğrunda mübarizə aparan xalqlardan biri də İrlandiya xalqı idi. Azadlıq mübarizəsinə Şinfeyn partiyası rəhbərlik edirdi. 1918-ci ilin parlament seçkilərində İrlandiya respublikaçıları deputat mandatlarının $\frac{3}{4}$ -nə aldılar. Ancaq, onların İngiltərə parlamentində təmsil olunması mümkün olmadı. Buna görə də Dublində milli parlament yaradıldı və 1919-cu ilin yanvarında İrlandiya Respublikası elan edildi. Respublikanın prezidenti şinfeynçilərin lideri de-Valera oldu. Nəticə etibarilə 1921-ci il dekabrın 6-da Londonda ingilis hökuməti ilə müqavilə imzalandı. Ölkənin 26 qraflıqda birləşən cənub hissəsi dominionluq hüququ əsasında "Azad İrlandiya dövləti" adlandırıldı. Şimal-şərq qraflığı

isə Böyük Britaniyaya birləşdirildi. İngiltərə dövləti İrlandiyada quru qoşunları və hərbi dəniz donanması saxlamaq və ölkənin xarici siyasətini istiqamətləndirmək hüququnu əldə etdi.

Lloyd Corc hökuməti daxili siyasətdə olduğu kimi, beynəlxalq münasibətlərdə də çoxlu çətinliklərlə qarşılaşırdı. İmperiyanın Sovet Rusiyasına qarşı müdaxiləsi uğursuzluqla nəticələndiyinə görə 1921-ci il martın 16-da iki dövlət arasında müqavilə imzalandı. Bununla İngiltərə Sovet dövlətini de-fakto tanıdığını bildirdi. Ancaq, bu addımlar hökumət böhranının qarşısını ala bilmədi. Belə ki, 1922-ci il seçkiləri ərəfəsində mühafizəkarlar koalisiyanı müdafiə etməkdən imtina etdilər. Bu, 1922-ci il oktyabrın 19-da Lloyd Corc hökumətinin istefa verməsinə səbəb oldu. Yeni hökumət kabinetini mühafizəkarların nümayəndələrindən olan Endryu Bona Lou təşkil etdi. Tezliklə, Sovet Rusiyası ilə münasibətlər kəskinləşdi.

Mühafizəkarlar ölkədə sabitlik yaratmaq məqsədilə proteksionizm siyasəti yeritməyə cəhd etdilər. 1923-cü ilin mayında Bona Lounu Stenli Bolduin əvəz etdi.

Həmin ilin dekabrın 6-da isə mühafizəkarlar seçkilərdə məğlub oldular. Bu, ölkədə yeni ictimai-siyasi dəyişikliklərin başlanğıcını qoydu, mühafizəkarların siyasi nüfuzdan düşdüyünü göstərdi. Bundan sonra xalq kütlələri arasında demokratik azadlıqlara meyl genişlənməyə başladı.

Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi illərində

İngiltərənin daxili və beynəlxalq vəziyyəti

1924-cü il yanvarın 23-də Ramsey Makdonaldın başçılığı altında birinci leyborist hökuməti təşkil olundu. Leyboristlər bir sıra islahatlar həyata keçirə bildilər. Belə ki, yaşayış binaları üçün dövlət subsidiyaları ayrıldı, əlilliyə görə pensiya müəyyən edildi, çay, qənd və digər mallar üzərinə qoyulmuş aksiz vergiləri aşağı salındı. Ancaq, leyboristlər seçkiqabağı vədlərini tamamilə yerinə yetirə bilmədilər. Belə ki, işsizlik aradan qaldırılmadı, şaxtalar, elektrostansiyalar, dəmir yolları milliləşdirilmədi. 1924-cü il fevralın 1-də leyborist hökuməti Sovet döv-

lätini tanıdı və onunla diplomatik münasibətlər qurdu. Avqustun 8-də SSRİ ilə İngiltərə arasında “Ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında” müqavilə imzalandı. Leyborist hökuməti, həmçinin, “Daues planı”nı müdafiə etdi, mühafizəkarların kolonial siyasətini dəstəklədi.

1924-cü il oktyabrın 29-da keçirilmiş seçkilərdə mühafizəkarlar böyük üstünlük qazandılar və Bolduinin başçılığı altında hökumət kabineti təşkil etdilər. Buna baxmayaraq, ziddiyyətlər davam etməkdə idi. 1926-cı ilin aprelin 30-da yenidən tətillər başlandı və mayın 4-də ölkədə ümumi tətil elan edildi. Tətildə 18 mln nəfər iştirak edirdi. Bu, bütün ölkə əhalisinin 40%-i demək idi. Lakin, mayın 12-də tətilin dayandırılması haqqında qərar verildi. Bununla ingilis fəhlələri məğlub oldu. 1926-cı ilin dekabrında onlar yenidən işə qayıtdılar.

1927-ci ildə İngiltərə parlamenti “Sənayedə konfliktlər haqqında” qanun qəbul etdi. Fəhlələr həmin qanunu “Ştrexbreyxer xartiyası” adlandırdılar ki, buna əsasən ümumi tətil və piketlər qadağan olundu, siyasət məqsədlər üçün həmkarlar ittifaqlarının fondlarının yaradılması məhdudlaşdırıldı. Bundan sonra tred-yunionların reformist liderləri burjuaziya ilə əməkdaşlıq yolu tutdu. 1928-ci ilin yanvarında iri sənayeçilər və tred-yunionlar imperiya kimya trestinin rəhbəri Alfred Mondun başçılığı altında birləşdilər. Praktiki olaraq “Mondizm” siyasəti tətillərin ləğv edilməsi demək idi.

1928-ci ildə leyborist partiyası yeni proqram – “leyborizm və millət” adlı proqram qəbul etdi. Bu proqrama əsasən leyboristlər liberalların sənayedə “ictimai konsernlər” təşkil edilməsi kimi başa düşülən şüarını “ictimai korporasiyalar” formasında dəyişdirilməsini irəli sürürdülər. Bu dövrdə iqtisadiyyatda müəyyən canlanma olsa da, yalnız 1929-cu ildə sənaye istehsalı 1913-cü il səviyyəsinə çatdı. İngilis xalqının mühafizəkarların siyasətindən ciddi narazılığı 1929-cu il mayın 30-da keçirilmiş seçkilərdə leyboristlərin qələbəsini təmin etdi. Yeni seçki qanununa görə 21 yaşdan yuxarı kişilər və qadınlar seçkilərdə iştirak edə bilirdi. Ümumiyyətlə, leyboristlər seçkilərdə 8360 min səs qazandılar ki, bu da 1924-cü ildə keçirilmiş seçkilərdə əldə edilən səsə müqayisədə 3 mln-dan çox səs demək idi. Parlamentdə böyük üstünlükdən istifadə edən leyborist lider Ramsey Mak-

donald ikinci hökumət kabinetini təşkil etdi. Seçkidən öncə verdikləri vədə əməl edərək onlar 1929-cu il oktyabrın 3-də Sovet İttifaqı ilə diplomatik münasibətləri bərpa etdilər. Buna baxmayaraq, ikinci leyborist hökuməti ölkədə genişlənən antisovet kompaniyasını müdafiə etməkdə idi.

İngiltərə dünya iqtisadi böhranı illərində

1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranının başlanması 1930-cu ilin ilk aylarında İngiltərəyə də öz təsirini göstərdi. Avropanın aparıcı dövlətləri olan ABŞ, Almaniya və Fransa ilə müqayisədə iqtisadi böhran İngiltərədə daha ciddi problemlər yaratdı. Çünki, kapitalizmin nisbi sabitləşməsi illərində İngiltərə iqtisadiyyatı kifayət qədər inkişaf etməmişdi. Kömür, çuqun və metal istehsalı xeyli aşağı düşdü. Ağır vəziyyət ölkənin kənd təsərrüfatında da dərin kök salmışdı. İngiltərənin ixracatı iki dəfə ixtisar olunmuşdu. 1932-ci ildə hər 4 fəhlədən biri işsiz idi.

Makdonald hökuməti iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün burjuva metodları tətbiq etmək istədi. Ancaq, bu tədricən ölkədə ciddi narazılıqlar törətdi. Hökumət daxili siyasətdə verdiyi vədləri yerinə yetirə bilmədi. Belə ki, 7 saatlıq iş günü bərpa edilmədi, 1927-ci ildə qəbul edilmiş antihəmkarlar ittifaqı haqqında qanunun dəyişdirilməsinə təşəbbüs göstərilmədi. Bütün bunlar işsizlərin “aclıq yürüşləri”nə şərait yaratdı. Nəticədə hökumət kabinetini iflasa uğradı.

1931-ci ilin avqustunda Makdonald “Milli hökumət” təşkil etdi. Onun tərkibinə beş leyborist nazir, həmçinin, mühafizəkarlar və liberallar daxil oldular. Bununla leyboristlərin burjuaziya ilə ittifaqı baş tutdu. Makdonald Milli-Leyborist Partiya adlanan partiya yaratdı.

1931-ci ilin payızında keçirilmiş parlament seçkilərində milli koalisiya 497 yer aldı. Seçkilərdə mühafizəkarlar böyük üstünlük qazandılar. Milli leyboristlər isə 13 mandat əldə edə bildilər. Bununla leyborist partiyası ciddi məğlubiyyətə uğradı. Parlamentdə onun deputatlarının sayı 5 dəfə azaldı. Milli hökumətdə öz mövqeyini möhkəmləndirən Makdonald fəhlələrə qarşı hücumu gücləndirdi. Buna görə də tətillər hərəkatı genişlənməyə başladı, xüsusilə, toxucular arasında bu hal əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndi.

1931-ci ildə İngiltərə parlamenti Vestminster statutunu qəbul etdi. Həmin statuta görə dominionlara daxili və xarici siyasətdə suverenlik hüququ verildi. Metropoliya və dominionlar Britaniya Millətlər Birliyində birləşdilər. Bu ittifaq Britaniya imperiyasında istismar olunan təbəqələrin istismarını gücləndirdi. Nəticədə 1932-ci ildə Ottavada “İngiltərə və dominionlar arasında ikitərəfli ticarət haqqında” müqavilə imzalandı. Müqaviləyə əsasən İngiltərədən dominionlara gətirilən mallara gömrük tarifi qoyulurdu. Bu, İngiltərənin beynəlxalq maliyyə-iqtisadi gücünü artırdı. Ölkənin xarici ticarəti gücləndi. Ancaq, bu qeyri-bərabər səviyyədə idi.

İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində

İngiltərənin daxili və beynəlxalq vəziyyəti

Milli hökumətin siyasəti antixalq xarakteri daşıyırdı. Tezliklə, burjuva-demokratik azadlıqları məhdudlaşdırıldı. 1934-cü ildə “Qiyamlara təhrik etmək haqqında” qanun qəbul olundu. Hələ ingilis faşistləri öz fəaliyyətlərini genişləndirmək üçün Leyborist Partiyasının keçmiş üzvlərindən biri olan Osvald Moslinin başçılığı altında 1932-ci ildə “Britaniya Faşist İttifaqı” adlı təşkilat yaratmışdı. Onun məqsədi ölkədə mövcud olan demokratik qaydalara qarşı mübarizə aparmaq, Hitler Almaniyasını müdafiə etmək və SSRİ-yə qarşı müharibəyə hazırlaşmaqdan ibarət idi. Ancaq, faşist hərəkatı İngiltərədə özünə dərin kök sala bilmədi. Belə ki, ingilis burjuasiyası kifayət qədər demokratik qüvvələrə qarşı mülayim mövqə tutur, faşist idarəçiliyinin yaradılmasına mane olurdu. Həmin dövrdə İngiltərə Kommunist Partiyası faşizmə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə Leyborist Partiyasının və tred-yunionların Ali Şurasının birgə ittifaqını tələb edirdi. Lakin, Kommunist Partiyasının çağırışları heç bir nəticə vermədi.

1934-1935-ci illərdə işsizlər haqqında qanun qəbul olundu. 1934-cü ilin yanvarında Londonda keçirilən “acliq yürüşü” fəhlələrin kütləvi şəkildə həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması uğrunda mübarizə idi. Hökumət yeni ixtisarlardan ediləməsinə təşəbbüs göstərmədi və əmək şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün yeni iş yerlərinin açılmasına çalışdı.

Antihərbi əhval-ruhiyyənin genişlənməsi 1934-cü ildə leyboristlər tərəfindən “Sülh paktı”nın qəbul olunmasına səbəb oldu. Proqramın “Sülh və Sosializm” adlandırılan bölməsi kapitalizm quruluşunun möhkəmləndirilməsinə xidmət edirdi.

1935-ci ildə keçirilmiş parlament seçkilərində mühafizəkarlar kollektiv təhlükəsizlik şüarı ilə çıxış etdilər. Onlar seçkilərdə qalib gəldi və Bolduin yeni hökumət kabinetini formalaşdırdı. Bolduin hökuməti faşist təsəvvüzünün güclənməsini, Almaniya, İtaliya və Yaponiyanın işğalçılıq hərəkatlarını alqışlayırdı. Eyni zamanda Almaniyadan Sovet İttifaqına qarşı mübarizə kimi istifadə etməyə çalışırdı.

1937-ci ildə Nevil Çemberlen tərəfindən yeni mühafizəkar hökumət kabinetini təşkil edildi. İngiltərənin xarici siyasətində aparıcı rol oynayan Astor, Halifaks, Saymon, Xor və başqaları faşistpərəst siyasət yeritmək istəyirdilər. 1938-ci ildə A. İdenin istefa verməsindən sonra N. Çemberlen xarici siyasət idarəsinə faşistpərəst Halifakası təyin etdi.

N. Çemberlen hökuməti Hitlerin Avstriya və Çexoslovakiyanı işğal etməsini müsbət qarşıladı. Eyni zamanda İngiltərə 1938-ci ilin martında anşülüstə qaşqı heç bir reaksiya vermədi. Mühafizəkar hökumət 1938-ci ilin sentyabrında Çexoslovakiya ölüm hökmü oxuyan tərəflərdən biri oldu. Bununla ingilislər ümid edirdilər ki, alman faşistlərindən yaxa qurtara biləcəklər və onun şərqə doğru hərəkatı təmin ediləcəkdir.

1937-ci ilin ortalarında İngiltərə yenidən iqtisadi böhran bürüdü. Köhnə sənaye sahələri sıradan çıxdı, onların yeniləri ilə əvəz olunması zərurəti yaranırdı. 1939-cu ilin əvvəllərində ölkədə 2 mln-dək işsiz vardı. İngiltərənin kapitalizm dünyasında mövqeyi zəiflədi və bunun əsas səbəbi isə sənayedə yeni texniki qurğulardan az istifadə olunması idi.

N. Çemberlen hökuməti İngiltərənin hərbi qüvvələrini gücləndirmək niyyətində deyildi. Faşist ordusunun Avropa, Asiya və Afrikada işğalları Britaniya imperiyasının təhlükəsizliyinə heç bir təminat verməməsinə baxmayaraq, N. Çemberlen buna əhəmiyyət vermədi. 1939-cu ilin əvvəllərində İngiltərə və Fransa hökuməti Sovet İttifaqı ilə danışıqlara başladı. Ancaq, bu danışıqlar saziş bağlamağı nəzərdə

tutmamışdı. Eyni vaxtda İngiltərə hökuməti Londonda Almaniya ilə SSRİ-yə qarşı birgə əməliyyat aparmaq üçün danışıqlar aparırdı.

Fransa 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin

Fransanın iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsiri

Birinci dünya müharibəsi Fransanın sosial-iqtisadi inkişafına və digər kapitalist dövlətləri arasında vəziyyətinə böyük təsir göstərdi. Belə ki, müharibədən sonrakı ilk illərdə ölkənin iqtisadi və siyasi quruluşunda dərin dəyişikliklər baş verdi.

Fransa müharibənin gedişində 1,3 mln nəfər itirdi. Bundan başqa 750 min nəfər şikəst oldu. Ölkənin 6 min km dəmir yolu və 52 min km şosse yolu sıradan çıxdı. Almanlar Fransanın 23 min fabrik və zavodunu, 550 min işə yaşayış binasını dağıtdı. Onun hərbi xərcləri 62 mlrd frank çatdı. Fransanın ümumi dövlət borcu isə 300 mlrd frank oldu. Ancaq, Elzas və Lotaringiyanın tutulması, Saar kömür hövzəsi üzərində nüfuz əldə edilməsi ölkənin metallurgiya sənayesini gücləndirdi. Xalq təsərrüfatının strukturunda müəyyən dəyişikliklər baş verdi, Fransa sənaye-aqrar ölkəsinə çevrildi. Buna görə də Fransada sənaye sahələrinin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Lakin, 20-ci illərin əvvəllərində Fransa fəhlələrinin əksəriyyəti xırda və orta müəssisələrdə çalışırdı. Fəhlələrin 32,5 %-i iri müəssisələrdə, 45,6 %-i xırda müəssisələrdə, 21,9 %-i isə orta müəssisələrdə işləyirdi. Ölkə əhalisinin 53,6 %-ni kənd əhalisi təşkil edirdi. Maliyyə öliqarxiyasının möhkəmlənməsi özünü təkcə iqtisadiyyatda deyil, habelə, siyasi sistemdə də göstərməkdə idi.

Bundan başqa katolik kilsəsi də fəvqəladə hökmranlığını qoruyub saxlayırdı. Müharibədən sonrakı illərdə Fransada siyasi partiyalar üç qrupa bölünürdü: 1) Sağ burjua partiyalar, 2) Mərkəzçilər, 3) Sol burjua partiyaları. Üçüncü qrupa daxil olan siyasi partiyalar arasında radikallar, xüsusilə, radikal respublika partiyası və radikal sosialistlər böyük nüfuzə malik idi. Bu partiyalar XX əsrin əvvəllərində yaranmış xırda və orta burjuaziyanın maraqlarını müdafiə edirdilər.

1917-ci ilin noyabrında hakimiyyətə gələn Jorj Klemanso daha çox millətçiliyi və irticaçı hərəkatları fərqlənirdi. Dekabr ayında O, İngiltərə ilə Rusiyaya

qarşı mübarizə aparmaq üçün saziş bağladı.Fransa qoşunları Murmanska və Rusiyanın cənubuna çıxarıldı.Qara dənizdə Fransanın hərbi-dəniz donanması yerləşdi.

Müharibədən sonra fəhlə sinfi özünün siyasi hüquqları uğrunda mübarizəni genişləndirdi.Fəhlələr 8 saatlıq iş günü,əmək haqqının artırılması və sosial müdafiənin gücləndirilməsini tələb edirdilər.Fransanın hakim dairələri məcburiyyət qarşısında qalaraq fəhlələrə güzəştə getdilər.1919-cu ilin aprelində isə 8 saatlıq iş günü haqqında qanun qəbul olundu.

1919-cu ilin fevralında fransızların 58-ci piyada polkunun əsgərləri qırmızı orduya qarşı vuruşmaqdan imtina etdi.Aprel ayında isə VII piyada polku Odessa fəhlələri ilə həmrəylik nümayişi keçirdilər.Mayın əvvəllərində 167-cı polkun əksəriyyəti vuruşmaqdan imtina etdi.Eyni zamanda Fransa hərbi gəmilərində inqilabi əhval-ruhiyyə gücləndi.Bununla antisovet müdaxilə baş tutmadı.

“Milli blok” hökumətinin daxili və xarici siyasəti

1919-cu ilin noyabrında Fransada parlament seçkiləri keçirildi.Seçkilərdə Milli Respublika Hərəkəti Partiyası,Respublika Demokratik Partiyası və digər siyasi partiyalar ”Milli blok“ adı altında birləşdilər.“Milli blok” seçkilərdə böyük qələbə qazandı və 625 yerdən 400 yer əldə etdi.1920-ci yanvarında keçirilmiş prezident seçkilərində Jorj Klemanso məğlubiyyətə uğradı.Onun məğlubiyyətinə təsir göstərən başlıca amil Versal sülh müqaviləsinə əsasən Almaniyanı tamamilə zəiflədə bilməməsi və Sovet Rusiyasına qarşı müdaxilədə müvəffəqiyyət qazanmaması idi.Yeni hökumət kabinetini keçmiş sosialist Aleksandr Milyeran təşkil etdi.

Milyeran hökuməti 8 saatlıq iş gününü tətbiq etməyə çalışdı.Ancaq,xarici siyasətdə antisovet müdaxiləni gücləndirdi.O,eyni zamanda burjua mülkədar Polşasının Sovet Rusiyasına qarşı hücumuna kömək etdi.1920-ci ilin fevralında dəmiryolçuların tətili başlandı.Tətillilər 8 saatlıq iş günü, həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının tanınması və əmək haqlarının artırılmasını tələb edirdilər.Aprelin 26-da dəmiryolçuların fəvqəladə qurultayı keçirildi və mayın 1-dən etibarən dəmiryolçuların yeni ümumi tətili başlandı.Bu tətil hərəkətində 250 minədək

insan iştirak edirdi. Tezliklə, hərəkata mədənçilər, metallistlər və digər sahələrin fəhlələri qoşuldular. Hərəkatda iştirak edənlərin sayı 1,5 mln. nəfəri keçdi. Tezliklə, tətillər hərəkatı siyasi xarakter aldı. Belə ki, hərəkatçılar burja-mülkədar Polşasının Sovet Rusiyasına qarşı müdaxiləsini pislədilər. Ancaq, mayın 15-də Ümumi Əmək Konfederasiyası qərar verdi ki, fəhlələr tətili dayandırmalı və işə başlamalıdır. Ancaq, dəmiryolçular buna tabe olmalıydılar və yalnız may ayının sonunda işə qayıtdılar. Bundan sonra hökumət dəmiryolçulara qarşı represiyalar tətbiq etdi və 22 minədək dəmiryolçu işdən azad edildi. Ümumiyyətlə, 1920-ci ilin may hərəkatı Fransa tarixində fəhlələrin mübarizəsi kimi qalmışdır.

Bu dövrdə Fransa Kommunist İnternasionalının bölməsi kimi fəaliyyət göstərən sosialist partiyası 1921-ci il yanvarın 1-dən Fransa Kommunist Partiyası adlandı. Həmin illərdə Kommunist Partiyasında 130 min üzv birləşmişdi. Partiyanın rəsmi mətbu orqanı 1904-cü ildən Jan Joresin redaktorluğu ilə nəşrə başlayan “Humanite” qəzet oldu. 1922-ci ildə həmkarlar ittifaqlarının sol dairələri Ümumi Əmək Konfederasiyasının sıralarından çıxaraq Unitar Ümumi Əmək Konfederasiyası yaratdılar.

Həmin dövrdə hakimiyyətdə olan “Milli blok” Almaniyaya qarşı təcavüzkar siyasəti davam etdirməkdə idi. Bu, militarist və şovunist Puankarenin 1922-ci ilin yanvarında hakimiyyətə gəlməsi ilə kəskin xarakter aldı. Həmin dövrdə Almaniyadan daş kömürün gətirilməsi böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Buna görə də Fransa monopolistləri zəngin kömür yataqları olan Rur vilayətini ələ keçirməyə çalışırdılar. 1923-cü ilin yanvarında Fransa Belçika ilə birlikdə Rur vilayətini mühasirəyə aldı. Lakin, Rur vilayətində yerləşən fransız əsgərləri alman fəhlələri ilə qardaşlaşdılar. Buna görə də Rurun işğalı heç bir nəticə vermədi.

Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə Fransanın iqtisadi və siyasi vəziyyəti

1924-cü ilin mayında Fransada yeni parlament seçkiləri keçirildi. Bu seçkilərdə xırda burja partiyaları, o cümlədən radikallar və sosialistlər “Sol blok” adı altında iştirak edirdilər. “Sol blok” da aparıcı sol radikallara məxsus idi. “Sol

blok” un seçki proqramında Rurun evakuasiyası,Sovet İttifaqı ilə diplomatik münasibətin bərpa edilməsi tələb olunurdu. Daxili siyasətdə “Sol blok”siyasi amnistiyalar verilməsi və inflyasiyanın dayandırılmasını tələb edirdi.1920-ci ilin payızında prezident postunu tutan Milyeran radikalların hökumət kabineti formalaşdırmasına mane olsada, müvəfəqiyyət qazana bilməyib istefa verdi.Hakimiyyətə Eduard Errionun sol burjua hökuməti keçdi ki, bu hökumət də başlıca rol radikallara məxsus idi. Sosialistlər hökumətin tərkibinə daxil olmalıydılar, lakin, onu müda fiə etdilər. Ölkə prezidenti vəzifəsinə sağ radikal Q.Dumerk seçildi.

Eduard Errio siyasi amnitsiya elan etdi,1920-ci idə tətillənmiş dəmiryolçuların böyük hissəsi yenidən işlə təmin olundu.Bundan başqa hökumət yaşayış tikililəri üçün 300 mln frank ayırdı.Xarici siyasətdə isə ən mühüm addım Sovet İttifaqını tanımaq və onunla diplomatik münasibətlər qurmaq oldu.Tezliklə, Rur vilayəti evakuasiya olundu,burjuaziyanın siyasi hakimiyyəti möhkəmləndi.

Fransada kapitalizmin nisbi sabitləşməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardı.Belə ki,pambıqtəmizləmə və ipəkçilik sahələri tənəzzül etmiş,lakin,ağır sənaye sahələri yüksəliş dövrünü keçirirdi.Hələ bu sahədə müharibəyə qədərki səviyyə əldə edildi.Ölkənin ağır sənayesi üçün xammal mənbələri bərpa olundu. Sənaye istehsalı artdı ki,bu da nəticə etibarilə 1933-cü ildə sənaye məhsullarının istehsalının 1913-cü il səviyyəsindən 140% artmasına səbəb oldu.Fransanın milli valyutası frank xeyli inflyasiya etmişdi.Belə ki,1926-cı ilin yanvarında 1\$ 26,5 franka bərabər olduğu halda,həmin ilin iyulunda bu rəqəm 40,9 franka çatmışdı. Hələ1925-ci ildə iri kapitalın məhdudlaşdırılmasına cəhd edən Eduard Errio istefa vermiş,onu P.Penleve və daha sonra Aristid Brian əvəz etmişdi.”Sol blok” hökumətinin yeritdiyi siyasət Mərakeşdə milli-azadlıq hərəkatını gücləndirdi. Fransa və İspaniyanın birləşmiş qoşunları Rif respublikasını ləğv etdi.Həmin dövrdə Rif Respublikasının başçısı Abdalkərim idi.

1925-ci ilin payızında Suriya da kolonial müharibəyə qarşı çıxış etdi.Fransa qoşunlarının Mərakeş və Suriyadakı hərbi əməliyyatlarının qarşısını almaq məqsədilə ölkədə geniş hərəkat başlandı.Ancaq,hərəkat iştirakçıları tezliklə həbs olundu.1926-cı ilin iyulunda Puankare hakimiyyətə qayıtdı və “Milli birlik”

hökumətini formalaşdırdı.Yeni hökumət dövlət borclarını və müharibə əlilləri üçün pensiyaları ixtisar etdi.1928-ci ilin aprelində keçirilmiş parlament seçkilərində sağ partiyalar böyük nüfuz qazandılar.1929-cu ilin iyulunda Puankare istefa verdi,sağ liderlər Tarde və Laval isə bir-birini əvəz etdi.Belə şəraitdə burjua dairələri fəhlə kütlələri- nə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə müxtəlif təşkilatlar yaratdılar.Bu baxımdan 1927-ci ildə polkovnik De-Lya Rokun başçılığı altında formalaşdırılmış “Vuruşan xaçlar” adlı hərbi təşkilatı xüsusi göstərmək olar. Təşkilat Fransa faşizminin kadrlarını hazırlayırdı ki,hakim burjua dairələri belə təşkilatlardan ayrı-ayrı fəhlə qruplarına qarşı mübarizəvasitəsi kimi istifadə etməyi nəzərdə tuturdu.

Dünya iqtisadi böhranının Fransanın sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsiri

1929-cu ildə başlanan dünya iqtisadi böhranı özünü Fransanın sosial-iqtisadi həyatında 1930-cu ildə göstərdi.Ancaq,böhran kapitalist ölkələrindən fərqli olaraq Fransada 1935-ci ilədək davam etdi.Həmin ildə sənaye məhsullarının istehsalı 1913-cü illə müqayisədə 67,4%-dək aşağı düşmüşdü.İpək istehsalında isə bu rəqəm 44%-dək təşkil edirdi.İqtisadi böhran dövründə ölkədə 1 mln-dək işsiz vardı.Böhranın dərinləşməsi sosial ziddiyyətləri daha da gücləndirdi.1932-ci ildə mindən çox kəndli vergilərin artırılmasına qarşı etirazla çıxış etdi.Belə şəraitdə Fransanın beynəlxalq vəziyyəti də gərginləşdi.Hitler Almaniyası Fransaya qarşı təbliğatı gücləndirdi və siyasi qarşıdurmanı kəskinləşdirdi.

1932-ci ilin mayında Fransada parlament seçkiləri keçirildi.Seçkilərdə radikal və sosialistlər böyük üstünlük qazandılar.Sağ partiyaların təbliğatı heç bir nəticə vermədi.Tardyekabineti istefa verdi.Yeni hökumət kabinetini isə radikal- ların lideri Eduard Errio formalaşdırdı. E.Errio sağların antisovet kompaniyasından imtina etdi.1932-ci ilin noyabrında Fransa ilə SSRİ arasında “hücum etməmək haqqında” müqavilə imzalandı.Bundan sonra Sovet-Fransa ticarət əlaqələri geniş xarakter aldı.

E. Errio hökuməti 1934-cü ilin fevralınadək hakimiyyətdə qaldı, fevralın 7-də isə Daladyeni Q. Dumerq əvəz etdi. 1934-cü il fevralın 9-da Parisdə antifaşist nümayişlər keçirildi. Bu nümayişlərdə 50 minədək fəhlə iştirak edirdi. Tezliklə, polis nümayişçilərə qarşı hücum keçdi. Belə şəraitdə 1934-cü il fevralın 12-də Fransada faşizmə qarşı və republikanın müdafiəsi uğrunda tətillər elan edildi. Çox keçmədən hərəkata 4,5 mln nəfər qoşuldu. 1934-cü il iyulun 27-də sosialistlər və kommunistlər faşizm və müharibə əleyhinə pakt imzaladılar.

Tezliklə, yeni hökumət təşkil edildi. 1935-ci ilin mayında Fransa ilə Sovet İttifaqı arasında “Qarşılıqlı yardım haqqında” pakt bağlandı.

II dünya müharibəsi ərəfəsində Fransanın daxili və xarici siyasəti

1935-ci il iyulun 14-də Parisdə Xalq Cəbhəsinin yaradılması uğrunda nümayiş keçirildi. Hərəkatda 500 mindən çox şəxs iştirak edirdi. Mitingdə iştirak edən sosialistlər, kommunistlər, radikal sülh və demokratiya, faşist təşkilatlarının qadağan edilməsi tələbi ilə çıxış etdilər.

1936-cı ilin yanvarında sosialistlər, kommunistlər, radikal, Ümumi Əmək Konfederasiyası və Unitar Əmək Konfederasiyası Xalq Cəbhəsinin yaradıldığını bəyan etdilər. Onlar siyasi amnistiya, faşist təşkilatlarının buraxılması, kollektiv təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, milli hərbi sənayenin təşkil edilməsi, iri banklar üzərində nəzarət, 40 saatlıq iş həftəsi, işsizlərə və kəndlilərə kömək məqsədilə vəsaitlərin ayrılmasını tələb edirdilər. Bu proqram Fransanın bütün təşkilatlarının müzakirəsinə verildi və qəbul olundu.

1936-cı ilin aprelin sonu-mayın əvvəllərində Fransada parlament seçkiləri keçirildi. Seçkilərdə Xalq Cəbhəsi sağ partiyalar üzərində qələbə qazandı. Xalq Cəbhəsində birləşmiş üç siyasi partiya sosialistlər, kommunistlər və radikal 4,9 mln səs aldı. Deputatlar palatasında isə sağ partiyaların 237 yerinə qarşı 381 deputat mandatı əldə edildi. 1936-cı il iyunun 4-də sosialist partiyasının lideri Leon Blüm Xalq Cəbhəsi hökuməti təşkil etdi. Onun təşkil etdiyi hökumətin tərkibinə 12 sosialist, 9 radikal və xırda respublikaçı qrupların rəhbərləri daxil idi.

Mayın sonu-iyunun əvvəllərində ölkədə yeni tətillər hərəkatı başlandı. Belə ki, bu hərəkatda 2 mln-dək vətəndaş iştirak edirdi. Hərəkat iştirakçıları 40 saatlıq iş

həftəsi, əmək haqlarının artırılması və məzuniyyətlərin verilməsini tələb edirdilər. Hökumətməcburiyyət qarşısında qalıb güzəştə getdi. 1936-cı il iyunu 7-də Parisin Motinyon otelində “Motinyon sazişi” bağlandı. Sazişə əsasən 40 saatlıq iş həftəsi, ikihəftəlik məzuniyyət elan edildi. Həmçinin, əmək haqlarının artırılması da nəzərdə tutulurdu.

Xalq Cəbhəsinin tərkibində fəhlələr, kəndlilər və şəhər xırda burjuaziyası nümayəndələrinin birləşməsi və onların fəaliyyəti Fransada faşist diktatrasının qurulmasına imkan vermədi.

1937-ci ildə sənaye məhsullarının istehsalı 82,8% təşkil edirdi. Leon Blüm hökumətinin xarici siyasətində müstəqil xətt özünü aydın şəkildə göstərdi. Belə ki, 1936-cı ilin yayında İspaniyada faşist qiyamı baş verdi və italyan-alman qoşunları müdaxiləyə başladı. Tezliklə, Leon Blüm hökuməti İngiltərə ilə saziş bağladı və “qarışmamaq” siyasəti yeritdi.

1937-ci ilin fevralında L. Blüm Xalq Cəbhəsinin proqramının həyata keçirilməsində fasilə elan etdi. İyun ayında isə Blüm istefa verdi. Yeni hökumət kabinetini sağ radikal K. Şotanın başçılığı altında radikallar və sosialistlər təşkil etdilər. Ancaq, 1938-ci ilin martında Blüm sosialistlər və radikallardan ibarət ikinci hökumət kabinetini formalaşdırır. Lakin, bu kabinet uzun müddətli olmadı. 1938-ci ilin aprelin də onu sağ radikal Daladye əvəz etdi.

E. Daladye ölkədə irticaçı siyasət yeritməyə başladı. Belə ki, 1938-ci il noyabrın 15-də 40 saatlıq iş həftəsi ləğv edildi. Buna cavba olaraq 1938-ci il noyabrın 30-da 24 saatlıq tətil elan edildi. Bu hərəkətdə 4 mln nəfər iştirak etdi.

Daladyenin yeritdiyi xarici siyasət isə ölkəyə faşizmin axınına səbəb oldu. 1938-ci ilin sentyabrında Daladye hökuməti Münhen sazişinə imza atdı. 1939-cu ilin martında isə ingilis-fransız-sovet danışıqları başlandı. Lakin, bu danışıqlar avqustun əvvəllərində dayandırıldı və heç bir nəticə vermədi. Avqustun 25-də isə “Humanite” qəzetinin nəşri qadağan edildi.

ABŞ 1918-1939-cu illərdə
Birinci dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın
beynəlxalq, iqtisadi və siyasi vəziyyəti

Birinci dünya müharibəsi ABŞ-ın beynəlxalq, iqtisadi və siyasi nüfuzunu artırdı. Belə ki, 1914-1919-cu illərdə ölkənin sənaye kompaniyalarının gəliri 35 mlrd. dollara çatmışdı. Müharibə dövründə ABŞ ərazisinə bomba zərbəsi endirilmədi, ölkə dağıntılara məruz qalmadı. ABŞ xalqı müharibədə 53,4 min nəfər itirdi, 204 min nəfər isə yaralandı. ABŞ-ın müharibə xərci isə 25,7 mlrd. dollar oldu. Müharibənin gedişində ABŞ kifayət qədər böyük hərbi əməliyyatlar apar-masa da, beynəlxalq konfranslarda mühüm rol oynadı.

1920-ci ildə ABŞ-ın müxtəlif sahələr üzrə göstəricisi aşağıdakı kimi idi: avtomobil istehsalı 85%, neft 67%, qara metal 60%-dən çox olmuşdu. ABŞ isteh-salın həcminə görə İngiltərədən 4,5 dəfə, Fransadan isə 14 dəfə artıq məhsul istesal etmişdi. 1914-1920-ci illərdə ABŞ xalqının milli gəliri 2,5 dəfə yüksəl-mişdi. Milli gəlirin 60%-i amerikalıların 2%-nə məxsusu idi. ABŞ vətəndaşlarının 2/3 hissəsi isə milli gəlirin 5%-nə sahib idi.

Müharibə dövründə ABŞ müttəfiqlərinə 11 mlrd. dollar vermiş, İngiltərə və Fransa'nın da daxil olduğu 20 ölkə ABŞ-dan asılı vəziyyətə düşdü. Ancaq, ABŞ Paris sülh konfransında kifayət qədər böyük nailiyyətlər əldə edə bilmədi. Çünki, ABŞ prezidenti V. Vilsonun yeritdiyi siyasət İngiltərə və Fransa rəhbərlərinin müqavimətinə rast gəldi. Bu, ABŞ-ın Avropada hegemonluq, Uzaq Şərqdə qüv-vələr nisbətini öz xeyrinə dəyişmək və Sovet Rusiyasında ağqvardiyaçıların hakimiyyətini bərpa etmək niyyətini puça çıxardı. Digər tərəfdən isə ölkədə siyasi qarşıdurma gücləndi. Demokratlar partiyası nüfuzunu itirdi, 1920-ci il prezident seçkilərində respublikaçıların qələbəsi təmin edildi.

Ölkədə Versal qərarlarının yerinə yetirilməsi ətrafında siyasi mübarizə kəs-kinləşdi. Respublikaçıların partiyasının görkəmli liderləri senator Q. Loc, U. Bor və

başqaları Qərbi Avropa dövlətlərinin Millətlər Cəmiyyətində aparıcı mövqelərini qəbul etmir, ümumiyyətlə, V. Vilsonun xarici siyasət xəttini açıqcasına tənqid edirdilər. Eyni zamanda ABŞ-ın beynəlxalq mövqeyinin güclənməsinə nail olmaq istəyirdilər. Beləliklə, siyasi mübarizədə ABŞ-ın xeyrinə olmadı, Senat Versal müqaviləsinin şərtlərini qəbul etmədi, ABŞ dövləti isə Millətlər Cəmiyyətinin üzvü olmadı.

1920-ci il seçkilərində Demokrat Partiyası ağır məğlubiyyətə uğradı. Ölkədə iqtisadi böhran gücləndi, Vilson hökuməti isə ondan çıxış yolu tapa bilmədi. Digər tərəfdən isə respublikaçılar konstitusiyaya dəyişikliklər edilməsi, 21 yaşdan yuxarı qadınlara seçki hüququnun verilməsi tələbi ilə çıxış etdilər. Nəhayət, seçkilərdə respublikaçılar parlaq qələbə qazanaraq hakimiyyəti ələ keçirdilər. Belə ki, Ohayo ştatından olan senator Uorren Hardinq prezident seçildi, Massaçuets ştatının qubernatoru Kalvin Kulic isə vitse-prezident oldu.

U. Hardinq hökumətinin xarici siyasəti demokratların siyasətindən qismən fərqlənirdi. Belə ki, Sovet Rusiyasına qarşı mübarizə geniş xarakter almışdı. Uzaq Şərqdə çətinliklə də olsa ABŞ dövləti Vaşinqton konfransında qüvvələr nisbətini öz xeyrinə dəyişə bildi. 1921-ci ilin avqustunda Almaniya ilə separat müqavilə imzalandı ki, bununla Almaniyanın bir dövlət kimi sıradan çıxmasının qarşısı alındı.

ABŞ-ın Latın Amerikasına ölkələri üzərində təsiri yenə də davam etdirildi. Belə ki, ABŞ Haiti və Dominikan respublikalarının daxili siyasətinə müdaxilə edir və bununla da bu ölkələrdə hərbi diktaturaların möhkəmlənməsində fəal iştirak edirdi.

ABŞ kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə

ABŞ dövlətinin fərqli xüsusiyyətlərindən biri də digər kapitalist ölkələrindən daha erkən nisbi sabitləşmə dövrünə daxil olması idi. 1922-1929-cu illərdə ölkədə sənaye istehsalı kifayət qədər genişləndi. ABŞ sənaye məhsullarının istehsalına görə İngiltərə, Fransa, Almaniya, İtaliya və Yaponiyanı ötüb keçdi. Sənayenin başlıca sahələri olan avtomobil, maşınqayırma, elektrotexnika, kimya, aviasiya və digər sahələri daha sürətlə inkişaf edirdi. Bu sahələr üzərində 3-4 iri kompaniya

hökmranlığı qoruyub saxlayırdı.1929-cu ildə korporasiyalar ölkədə mövcud olan bütün fabrik və zavodların yarısını birləşdirdi.ABŞ fəhlələrinin 90%-i həmin korporasiyalarda çalışırdı.Sənaye məhsullarının 92%-ni həmin korporasiyalar istehsal edirdi.

1921-1929-cu illərdə ixrac və idxal əməliyyatlarında fərq 7,7 mlrd.dollar idi. Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə sənayenin ayrı-ayrı sahələri üzərində köhnə idarəçilki metodları qalırdı.Həmin dövrdə ölkədə 2-3 mln nəfər işsiz vardı.Hardinq hökumətinin yeritdiyi siyasət böyük əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmirdi.Onun üç naziri istefaya göndərməsi heç də vəziyyəti sabitləşdirmədi.İki nazir məhkəməyə verilsə də,onlardan biri özünə bəraət ala bildi,digəri isə həbs edildi.

1923-cü ildə Hardinqin vəfatından sonra prezident postuna vitse-prezident Kalvin Kulic keçdi.1924-cü ildə yeni prezident seçkiləri keçirildi.Seçkilərdə demokratlarla yanaşı respublikaçılar və müstəqillərin nümayəndəsi Lafollet də iştirak edirdi.

Lafollet seçkilərdə 4,8 mln səs əldə etdi.Ancaq,onu müdafiə edən blok tezliklə dağıldı.1924-cü il seçkilərində Kommunist Partiyasının namizədi U.Foster də iştirak edirdi.Kulic böyük əksəriyyətin səsini qazanaraq ABŞ prezidenti oldu.

Onun hökuməti bəyan edirdi ki,Amerikanın işi biznesdir.Kulicin hakimiyyətinin ilk dövründə yeddi maliyyə oliqarxiyası ölkənin iqtisadi və siyasi həyatında böyük rol oynayırdı.Bunların arasında Morqan,Rokfeller, Dyupen, Mellon və Kun-Leba,xüsusilə,fərqlənirdi.Kulic aparıcı postları maliyyə kapitalının nümayəndələrinə verirdi.Maliyyə naziri vəzifəsinə “alüminium kral” Endryu Millan,ticarət naziri-Herbert Huver təyin edildi.Həmin dövr ABŞ-ın hakim dairələrində “prospreti”, yaxud “çiçəklənmə” adlanır.Ancaq,bu uzun müddət davam etmədi.1928-ci il seçkilərində respublikaçılar yenidən qələbə qazanmasına baxmayaraq,ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyət kəskin xarakter almağa başladı.

Ümumiyyətlə,kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə ABŞ beynəlxalq arenada ekspansiya siyasətini davam etdirməkdə idi.Belə ki,“Danes planı”nın tətbiq edilməsi Almaniyanı dirçəltməklə yanaşı,ABŞ-ın Avropada nüfuzunu güclən-

dir. ABŞ eyni zamanda Çində hegemonluq siyasəti həyata keçirdi, milli-azadlıq hərəkatının qarşısının alınmasında fəal iştirak etdi. Latın Amerikasını ölkələri üzərində maliyyə-iqtisadi hökmranlıqla yanaşı regiona hərbi müdaxilədə təşkil olundu. ABŞ xalqı 1927-1928-ci illərdə Nikaraqua xalqına qarşı aparılan ekspansionist siyasətə qarşı fəal mübarizə apardı.

Sabitləşmə illərində ABŞ və İngiltərə beynəlxalq bazarlar üzərində açıq rəqabətə girdi. ABŞ monopoliyası gücləndi, onun dəniz qüdrəti artdı. ABŞ, həmçinin, SSRİ-ni tanımaqdan imtina etdi. Lakin, respublika administrasiyası ABŞ-ın Sovet İttifaqı ilə münasibətlər yaratmasında maraqlı idi. Buna baxmayaraq, 20-ci illərin II yarısında Sovet-ABŞ münasibətləri geniş xarakter almadı.

“Böyük durğunluq” illərində ABŞ-ın sosial-iqtisadi vəziyyəti

1929-cu ilin oktyabrında ABŞ-ın Nyu-York birjasında başlanmış iqtisadi böhran bütün kapitalizm dünyasında özünün göstərdi. 1932-ci ildə istehsalın səviyyəsi 46% aşağı endi və bu, iqtisadi böhran dövründə ən yüksək böhran həddi idi. ABŞ-da 5 minədək bank bağlandı, 10 minlərlə kiçik firma sıradan çıxdı. Əmək haqqı iki dəfədən çox azaldı, sənaye sahələrində işsizlərin sayı iki dəfəyədək aşağı düşdü. 1933-cü ilin yazında ABŞ-da 17 mln işsiz vardı. Tezliklə, ölkənin ayrı-ayrı şəhərlərində “Huver şəhərcikləri” salınmağa başladı. Yüz minlərlə amerikalı ümitsiz vəziyyətdə iş axtarırdı. Belə mürəkkəb şəraitdə ABŞ-da 1930-cu ilin martında fəhlələrin beynəlxalq mübarizə günü qeyd edildi. 1931-1932-ci illərdə Vaşinqtonda iki milli “aclıq yürüşü” keçirildi. 1932-ci ilin yayında 25 min Birinci dünya müharibəsinin veteranı pensiyaların artırılması tələbi ilə çıxış etdi. Prezident Huverin əmrinə əsasən Amerika ordusunun qərargah rəisi general Makarturun komandanlığı altında hərəkat iştirakçılarını qarşı güc tətbiq edildi. 1933-cü ildə 1170 nəfər fəhlə etiraz hərəkatına başladı. Lakin, hərəkat çətinliklə də olsa yatırıldı. Böhran illərində ABŞ və Almaniya sənaye maqnatları arasında əlaqə möhkəmləndi. Bu, ABŞ-ın Almaniyanı möhkəmləndirmək üçün yardım planlarını həyata keçirməsi ilə bilavasitə bağlı idi. ABŞ, həmçinin, faşist Almaniyasını Sovet İttifaqına qarşı qaldırır və beynəlxalq təhlükə artırdı.

1931-ci ildə Yaponiya Mancuriyaya soxulur. Tezliklə, ABŞ imperializmi Sovet İttifaqına qarşı müharibə təhlükəsini gücləndirir. Ancaq, Yaponiya müharibənin istiqamətini Şimaldan Cənuba keçirir. Bu, ABŞ-yapon ziddiyyətlərini gücləndirir.

Latin Amerikasını regionunda isə ABŞ-ın İngiltərə ilə ziddiyyətləri kəskinləşir. Hər iki dövlət Latin Amerikasını ölkələri olan Peru və Kolumbiya, habelə, Boliviya və Paraqvay arasında konfliktlərin güclənməsində fəal iştirak edirdi.

F.D.Ruzveltin “Yeni kursu”, onun sosial-iqtisadi və siyasi mahiyyəti

1932-ci ildə keçirilmiş prezident seçkilərində Demokratlar partiyasının namizədi F.Ruzvelt parlaq qələbə qazandı. O, 1882-ci ildə zəngin ailədə doğulmuş, Harvard Universitetini bitirmiş, Kolumbiya Universitetinin hüquq fakültəsində oxumuşdu. 1913-1920-ci illərdə dəniz nazirinin köməkçisi işləmişdi. 1928-1930-cu illərdə Nyu-York ştatının qubernatoru seçilmişdi. Bu illərdə o, beynəlxalq şəraiti dərinlən öyrənir, amerika xalqının əhval-ruhiyyəsini ciddi təhlil edirdi. Buna görə də hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən etibarən yeni siyasi nəzəriyyə hazırlamağa başladı. Tezliklə, bu nəzəriyyə hazır oldu və “Yeni kurs” adlandırıldı. Onun mahiyyəti ondan ibarət idi ki, dövlət monopolist kapitalizmi möhkəmləndirildi. İri banklar dövlətdən maliyyə yardımını aldı, sənaye sahələri, ticarət və nəqliyyat kompaniyaları dövlətdən ssuda aldılar.

İqtisadiyyatın idarəçiliyi sahəsində xüsusi qanun “Sənayenin bərpası haqqında milli akt” qəbul olundu. Bu qanuna görə, bütün sənaye 17 qrupa bölündü, istehsalın həcmi müəyyənləşdirildi, qiymətlər dəqiqləşdirildi, əmək haqqlarının səviyyəsi göstərildi.

Qanunun 7-ci maddəsinin “a” bəndinə görə həmkarlar təşkilatlarında fəhlələrin hüquqları bəyan edildi və onların kollektiv müqavilələr bağlaması müəyyən olundu. “Kənd təsərrüfatının tənzimlənməsi administrasiyası” adlı xüsusi qanun qəbul edildi. Bu qanuna əsasən boş torpaqlar istisna olundu, heyvandarlıq sahəsi möhkəmləndirildi. Fermerlər kifayət qədər kompensasiyalar aldı ki, bununla kənd

təsərrüfatında yüksəliş başlandı, 7 mln. ha torpaq yararlı hala düşdü. Eyni zamanda işsizliyin aradan qaldırılmasına təşəbbüs göstərildi, milyondan artıq adam işlə təmin edildi. Bununla belə işsizlik hələ də qalmaqda idi. Dövlət monopolist kapitalizmi möhkəmləndirildi. 1935-ci ildə isə “Əmək münasibətləri haqqında akt” qəbul edildi ki, bu tarix ədəbiyyatlarında “Vaqner qanunu” adlanır. Qanuna əsasən fəhlələrin həmkarlar təşkilatlarında hüquqları məhdudlaşdırıldı, kollektiv müqavilələrin bağlanması ləğv edildi.

1935-ci ilin avqustunda fəhlə hərəkatının təsiri altında ABŞ tarixində ilk dəfə olaraq sosial vəziyyətin tənzimlənməsi haqqında qanun qəbul olundu. Bu qanuna görə 65 yaşdan yuxarı fəhlələrə pensiya verilməli idi. 1938-ci ilin iyununda isə konqres “Əmək haqqı minimumu haqqında” qanun qəbul etdi.

İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində

ABŞ-ın daxili və xarici siyasəti

1936-cı ildə Ruzvelt ikinci dəfə prezident vəzifəsinə seçildi. O, respublikaçıların namizədi A. Lendonun üzərində qələbə qazandı. 1937-ci ilin martında ABŞ-da sənaye istehsalının həcmi 1929-cu il səviyyəsi ilə eyniyyət təşkil edirdi. Ancaq, 1937-ci ilin yayında yeni iqtisadi böhran başlandı. Sənaye istehsalı 1/3-dək aşağı düşdü. 1938-ci ildə ölkədə 10,4 mln. nəfər işsiz vardı. F. Ruzvelt hökumətinin xarici siyasəti respublikaçıların ənənəvi siyasətindən fərqlənirdi. Belə ki, ABŞ-ın beynəlxalq mövqeyi möhkəmləndirilməklə yanaşı, Sovet İttifaqına qarşı antisovet mübarizədən imtina edildi. 1933-cü ilin noyabrın 16-da Sovet-Amerika diplomatik münasibətləri bərpa olundu. Bu tədbirlər beynəlxalq arenada Sovet İttifaqının mövqeyini və beynəlxalq sülhün qorunmasını təmin etdi.

1935-ci ildə iki dövlət arasında ticarət əlaqələri, 1937-ci ildə isə iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi əsasları yaradıldı. F. Ruzvelt Latın Amerikasını ölkələrinə qarşı “Mehriban qonşu” siyasətini yeridir. Bununla ABŞ regionda özünün siyasət hökmranlığını təmin etdi. Latın Amerikasını ölkələrinə qarşı hərbi müdaxilə təşkil edilmir, maliyyə-iqtisadi təsir vasitələrindən istifadə olunur və beləliklə, ABŞ özünün hökmranlığını möhkəmləndirdi. Buna görə də ABŞ öz qoşunlarını Nikaraqua və

Haitidən çıxardı və region ölkələri arasında ticarət iqtisadi münasibətlər tənzimləndi.

30-cu illərin ortalarında ABŞ və faşist dövlətləri arasında ziddiyyətlər kəskinləşdi. Doğrudur, F. Ruzvelt bilavasitə faşizmi müdafiə etməsə də, konqres ABŞ-ın neytrallığı barədə akt qəbul etdi. 1935-ci ilin avqustunda xarici dövlətlərlə, xüsusilə, müharibə edən ölkələrə sülh sazişi dayandırıldı. 1936-cı ilin fevralında isə xarici kreditlərin verilməsinə də məhdudiyət qoyuldu. Ancaq, ABŞ-ın bu siyasəti ardıcıl olaraq həyata keçirilmədi. Belə ki, ABŞ İtaliya və Almaniyaya ilə birlikdə İspaniya Respublikasının vətənpərvərlərinə qarşı mübarizədə iştirak etdi.

Ümumiyyətlə, ABŞ-da iki qrup formalaşmışdı. Birinci qrupa daxil olanlar hesab edirdilər ki, ABŞ dövləti Avropa və Asiya işlərinə qarışmamalı və hərbi müdaxilələrdən kənarda qalmalıdır. Bu dünyanın iri maqnatları Almaniyaya və Yaponiyanın beynəlxalq mövqeyini gücləndirir və digər tərəfdən isə ABŞ-ın mövqeyini zəiflədirdi. İkinci qrupa daxil olanlar isə “beynəlmiləçiliyi” müdafiə edir və bununla ABŞ-ın faşist təhlükəsinə qarşı mübarizəsini möhkəm ləndirirdi. Birinci qrupa Q. Huver, R. Taft, Avandenberq, U. Xers və başqaları, İkinci qrupa isə F. Ruzvelt və digər tanınmış siyasi xadimlər daxil idi.

İtaliya 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin İtaliyanın üçün sosial-iqtisadi və siyasi nəticələri

İtaliya Birinci dünya müharibəsindən sonra qalib dövlətlər sırasına çıxdı. XIX əsrin sonlarında İtaliya aqrar ölkə olmasına baxmayaraq, müharibədən sonrakı dövrdə aqrar-sənaye ölkəsinə çevrildi. Doğrudur, İtaliyanın kənd təsərrüfatında çoxlu sayda feodal qaydaları qalmaqda idi. Belə ki, 40 minədək iri mülkiyyətçi 10 mln. ha torpağa malik olduğu halda, 2,5 mln. kəndli 6 mln. ha torpağa sahiblik hüququnu saxlamışdı. Feodal qalıqları daha çox İtaliyanın cənub hissəsində və Sardiniya, Siciliya adalarında geniş yayılmışdı. Ölkənin bu hissəsində 10 mln. ha

torpaq latifundiyaçılara məxsus idi.Sənaye zəif inkişaf etmiş və fəhlə sinfi çox deyildi.

Müharibənin nəticəsində İtaliya xalqı 200 min nəfər itirdi,1,5 mln nəfər isə yaralandı.Müharibə İtaliyaya 65 mln-a başa gəldi.İtaliyanın daxili və beynəlxalq vəziyyəti hələ də mürəkkəb olaraq qalırdı.Belə ki,1920-ci ilin ikinci yarısında İtaliyada iqtisadi böhran başlandı.10 minlərlə müəssisə və ticarətçi iflasa uğradı,100 min fəhlə küçələrə atıldı.Digər tərəfdən isə İtaliya beynəlxalq aləmdə bir sıra ciddi uğursuzluqlara düçar oldu.Paris sülh konfransında ölkənin hakim dairələri iddialarını həyata keçirə bilmədilər.Belə ki,onlar nə Dalmsiyaya,nə Valona və İzmirə, nə də digər ərazilərə sahib ola bilmədilər.1919-cu ilin mayında İtaliyanın İzmirə işğal etmək cəhdi heç bir nəticə vermədi.Fimun işğal edilməsi cəhdi nəticəsiz qaldı.Ha- belə, İtaliya imperialistləri Albaniyadan da çıxdılar.

İtaliya dvoryan-burjua blokunun beynəlxalq arenada müvəffəqiyyətsizliyi ölkənin daxili vəziyyətinə ciddi təsir göstərdi.Belə ki,hakim dairələrin siyasətindən tək cə fəhlələr və kəndlilər deyil,həmçinin,xırda və orta burjuaziyanın geniş dairələri narazı qaldılar.1919-cu ilin əvvəllərində etiraz hərəkatı gücləndi.Hərəkatın mərkəzi Milan,Turin,Genuya və Şimali İtaliyanın digər şəhərləri idi.Fəhlələr 8 saatlıq iş günü və əmək haqlarının artırılmasını tələb edirdilər.1919-cu il hərəkatında 1,7 mln.fəhlə iştirak edirdi.Həmin dövrdə sosialist partiyasının sıraları da artmağa başladı.Belə ki,1914-cü ildə partiyanın 49 min üzvü olduğu halda, 1920-ci ildə üzvlərin sayı 216 minə çatmışdı.Ümumi Əmək Federasiyasında isə 1913-cü ildə 327 min üzv vardısa,1920-ci ildə bu rəqəm 2,3mln nəfər olmuşdu.

Köhnə siyasi partiyalar xalq kütlələri arasında böyük nüfuz qazansalar da, müharibədən sonrakı dövrdə onların siyasi təsiri tamamilə heçə enmişdi.Buna görə də burjuaziya yeni siyasi partiyalar yaratmağa təşəbbüs göstərdi.1919-cu ilin yanvarında Katolik Xalq Partiyası yaradıldı.İnqilabi hərəkatlara qarşı mübarizə aparan siyasi partiyalar arasında Faşist Partiyası böyük nüfuza malik idi.Belə ki, 1919-cu ilin martında avantürist Benito Mussolini “döyüşçü qrup” yaratmışdı. Onun yaratdığı bu təşkilat sonralar Faşist Partiyasının əsasını təşkil etdi.Tezliklə, faşist təşkilatı sənayeçilərdən, bankirlərdən və mülkədarlardan güclü maliyyə yar-

dımı aldı.Faşistlər,həmçinin, sosial demoqogiya ilə çıxış edirdilər.Belə ki,onlar istehsalat üzərində fəhlə nəzarətinin qoyulması və kəndlilərin torpaqla təmin edilməsini tələbini irəli sürürdülər.Eyni zamanda faşistlər milli hissləri qızıqdırır və beləliklə,“Böyük İtaliya” yaradılmasını istəyirdilər.

1919-cu ilin iyununda Orlando hökuməti istefa verdi.Yeni hökuməti sol burjua lideri Françesko Nitti formalaşdırdı.O,8 saatlıq iş günü,müharibə dövründə fərariyyət etmiş əsgərlərə amnistiya elan etdi,kəndlilərin torpaqla təmin edilməsi üçün komissiya yaratdı.Ancaq,bu tədbirlər kağız üzərində qaldı.1919-cu ilin noyabrında İtaliyada parlament seçkiləri keçirildi.Seçkilərdə sosialist partiyası 1,8 mln.səs qazanaraq 156 deputat yeri əldə etdi.Katolik Xalq Partiyasına 1,2 mln. səs verildi ki,bu, parlamentdə 100 mandat demək idi.Faşistlər seçkilərdə iştirak etsələr də heç bir mandat qazana bilmədilər.

1920-ci ildə İtaliyada fəhlə və kəndlilərin böyük çıxışları baş verdi.Həmin ildə etiraz hərəkatında 2,3 mln insan iştirak edirdi.Şimali İtaliyanın Turin,Milan və digər şəhərlərində fabrik-zavod sovetlərinin yaradılması uğrunda hərəkat gücləndi.Hərəkata sol sosialist Qramşı rəhbərlik edirdi.1920-ci ilin aprelində Turin və digər şəhərlərdə fabrik-zavod sovetlərinin ləğv edilməsinə təşəbbüs göstərilə də,buna 11 gün davam edən etiraz nümayişləri ilə cavab verildi.

1920-ci ilin iyununda Nitti hökuməti böhranla qarşılaşdı.Yeni hökumət kabinetini Liberal Partiyanın liderlərindən olan C.Colitti təşkil etdi.Ancaq,bu hökumət inqilabi həyəcanların qarşısını ala bilmədi.Milan,Turin və digər Şimali İtaliya şəhərlərinin fəhlələri hökumətin siyasətinə qarşı fabrik-zavodların tutulması ilə cavab verdilər.1921-ci ilin yanvarın 21-də isə İtaliya Kommunist Partiyası yaradıldı.Həmin ilin payızından İtaliyada faşist təhlükəsi artmağa başladı.Faşistlər sosial və milli demoqogiya ilə şəhər və kənd xırda burjuaziyasının bir hissəsini öz tərəfinə çəkdi.Tezliklə,ölkədə faşist terroru gücləndi.1921-ci ilin aprelində Colitti faşistləri müdafiə etdiyini bildirdi.

1921-ci ilin mayında Sosialist Partiyası parlament seçkilərində birinci yerə çıxdı.Seçkilərdə 1,6 mln səs əldə edən sosialistlər 123 mandat qazandılar.Kommunist Partiyası 300 min səs almaqla 15 mandata sahib oldu.İkinci yerə çıxan

Katolik Partiyası 1,3 mln səs əldə etməklə 108 mandata yiyələndi. Faşistlər 35 mandat qazanmaqla parlamentdə sonuncu yerlə kifayətləndilər.

Faşist diktaturasının yaradılması

1922-ci il avqustun 1-də “Əmək ittifaqı” antifaşist tətillər qaldırıldı. Ancaq, bu tətillər avqustun 3-də başa çatdı, “Əmək ittifaqı” isə dağıldı. 1922-ci ilin payızında faşistlər Milan və Bolonyada idarəçilik aparatında mühüm mövqelər tutdular. Toskana və Lombardiyada isə idarəçilik orqanlarını ələ keçirdilər. 1922-ci il oktyabrın 27-28-də faşistlər “Roma üzərinə yürüş” təşkil etdilər. Yürüş burjuaziya və dövlət aparatı tərəfindən müdafiə edildi. Kral III Viktor-Emmanuel faşist rəhbəri Mussolininin tələbi ilə Baş Sənaye Konfederasiyasına teleqram göndərirdi. Kral fəvqəladə vəziyyət elan etməkdən imtina etdi. Fakt kabinetini istefa verdi və Mussolini yeni hökumət kabinetini təşkil etdi.

1922-ci il oktyabrın 31-də Mussolini koalisiyalı hökumət formalaşdırdı. Başlıca postları faşistlər əldə etdilər. İkinci dərəcəli postlarda isə liberallar, katoliklər və monarxistlər möhkəmləndilər. İtaliyada mövcud olan siyasi partiyalar (burjua) faşistlərin hakimiyyətə gəlməsinə etiraz etmədilər. Sosialist ruhlu partiyaların reformist liderləri Mussolininin rəhbərliyi altında hökumət təşkil edilməsini razılıqla qarşıladılar. Yalnız Kommunist Partiyası faşistlərə qarşı mübarizə apardı.

Mussolini hökuməti 1919-1920-ci illərdə fəhlələrin qazandıqları nailiyyətlərə son qoydu. Belə ki, 8 saatlıq iş günü ləğv edildi, əmək haqqı aşağı salındı, həmkarlar təşkilatlarının hüquqları məhdudlaşdırıldı. Mülkədar torpaqlarından kəndlilərə verilməsi dayandırıldı. 1923-cü ilin fevralında faşist hökuməti Kommunist Partiyasının rəhbərlərini həbs etdi. 1924-cü ildə kommunistlər “Unita” (birlik) adlı qəzet nəşr etdirdilər.

Faşistlərin xarici siyasəti də apressiv xarakter aldı. 1923-cü ilin avqustunda Korfu adasının Yunanıstandan geri alınmasına təşəbbüs göstərildi. Ancaq, bu təşəbbüs heç bir nəticə vermədi. 1923-cü ildə İtaliya faşistləri Fiumu işğal etdi.

Xalq kütlələrinin təsiri altında Mussolini hökumətinə qarşı müxalifət təşkil edildi. Bu müxalifətə sosialistlər rəhbər etməyə başladılar. Onlar sosialist Sorratini

nin başçılığı altında “Üçüncü intetnasonalist” qrupu yaratdılar.Lakin,bu qrup faşizmlə gələcəkdə mübarizə aparmaq üçün heç bir iş görmədi.

1924-cü ilin aprelində İtaliyada parlament seçkiləri keçirildi.Bütün müxalifət siyasi partiyaları-sosialistlər,kommunistlər və katoliklər 2,5 mln,faşistlər isə 4,5 mln.səs qazandılar.Parlamentdə böyük üstünlük faşistlərə məxsus oldu.1924-cü ilin mayında deputat-sosialist DokamoMottiotti faşizmə qarşı açıq çıxış etdi. Buna görə də 1924-cü ilin iyununda faşistlər Mottiottini öldürdülər.Ölkədə anti-faşist nümayişlər və mitinqlər keçirildi.

1924-cü ilin iyununda sosialistlər,katoliklər,liberallar və digər müxalifət partiyaları faşizmə etiraz əlaməti olaraq parlamenti tərk etdilər.Onlar “Aventin “ adlı müxalifət fraksiyası komitəsi yaratdılar.Bu komitə kraldan Mussolini hökumətinin istefasını ,faşist parlamentinin buraxılmasını tələb etdilər.

1925-1926-cı illərdə faşist hökumətinin antixalq siyasəti davam etməkdə idi.1925-ci ilin dekabrında faşist parlamentinin qəbul etdiyi qanuna görə hökumət yalnız kralın qarşısında məsuliyyət daşıyırdı.1926-cı ildə qəbul edilmiş qanunla isə hökumət qanunları dəyişdirmək və parlamentin razılığı olmadan qüvvəyə çıxarmaq hüququ əldə edirdi.

1926-cı ilin aprelində həmkarlar ittifaqları haqqında qanun qəbul olundu ki,buna əsasən qeyri-faşist həmkarlar təşkilatları buraxıldı.Yalnız,faşist sindikatlarının işçilərinin hüquqları müdafiə edilirdi.Həmin ilin noyabrında isə Mussolini hökumətinə fəvqəladə qanunlar qəbul etmək,bütün siyasi partiyaları buraxmaq, onların qəzetlərinin nəşrini dayandırmaq və digər hüquqlar verildi.Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinə mane olanlara qarşı xüsusi tribunal yaradıldı.Çox keçmədən siyasi çıxışlara görə məhkəməsiz ölüm hökmü geniş yayıldı.

Bu dövrdə aqrar məsələ mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.1926-cı ilin sentyabrında Cənubi İtaliyada aqrar məsələ ilə bağlı ilk konfrans aşıldı.1927-ci ilin aprelində faşist parlamenti “Əmək xartiyası” adlı xüsusi akt qəbul etdi.Xartiya fəhlələrin etiraz formasında çıxışlarını müdafiə edirdi.

1928-ci ildə parlament rejimi praktik olaraq ləğv edildi.Belə ki,parlamentə seçkilərdə yeni qaydalar tətbiq olundu.Seçkilərdə yalnız bir partiyanın-faşist

parti- yasının namizədi verilə bilərdi.Faşist partiyasının və dövlətinin ali orqanı Böyük Faşist Şurası oldu.Faşist hökuməti ilə Papa arasında münasibətlər qaydaya salındı.

Papa XI Piy demokratik hərəkata qarşı Mussolini ilə ittifaq bağladı.1929-cu ilin fevralında Mussolini hökuməti Papa ilə Lateran sazişini imzaladı.Sazişə görə Romada Vatikan dövləti yaradıldı.Katolik kilsəsi İtaliya kralına pərəstiş edir,onun yepiskopları isə dövlətə və krala sədaqət andı içirdi.Bununla Vatikan faşizmi müdafiə etmiş olurdu.

İtaliya dünya iqtisadi böhranı illərində

1929-cu ildə başlanan dünya iqtisadi böhranı İtaliyanın sosial-iqtisadi vəziyyətinə ciddi təsir göstərdi.1932-ci ildə İtaliyanın sənaye istehsalı 1929-cu il səviyyəsinin 1/3-ni təşkil edirdi.Ölkənin xarici ticarəti isə 3 dəfə azalmışdı.Artıq, 1933-cü ildə 1mln.nəfər işsiz idi.İqtisadi böhran antifaşist mübarizəni gücləndirdi.Polis represiyarı və faşist terroruna baxmayaraq,tətillər və nümayişlər böyük vüsət almışdı.Şəhərlərdə və kəndlərdə faşistlərlə fəhlələr arasında iğtişaşlar güclənmişdi.

Ancaq,faşizmə qarşı mübarizə sakit xarakter daşıyırdı.Faşizm minlərlə insanı həbs etmiş,onların mübarizə gücünü qırmışdı.Hərəkət iştirakçılarının bir hissəsi isə mühacirət etmişdi.Hələ 1929 cu ildə Parisdə karl Rosselin rəhbərliyi altında “həmrəylik və azadlıq” təşkilatı yaradılmışdı.Bu təşkilat İtaliyanın demokratik respublika elan edilməsi tələbi ilə çıxış edirdi.Lakin,təşkilatın üzvləri faşistlərin təzyiqlərinə tab gətirə bilmədilər.Yalnız,1930-cu ildə Parisdə İtaliya Sosialist Partiyası yenidən bərpa edildi.Yeni siyasi partiyaya Petro Nenni başçılıq edirdi.

1933-1939-cu illərdə İtaliyanın daxili və

beynəlxalq vəziyyəti

1933-1934-cü illərdə İtaliyada korporasiyaların yaradılması geniş xarakter aldı.Bu korporasiyalar xüsusi korporasiya nazirliyinə tabe edildi ki,onun rəhbəri Mussolini oldu.1938-ci ildə deputatlar palatası yaradıldı.Palatanın 700-dək

deputatını Mussolini təyin edirdi. İtaliya faşizmi ölkənin kənd təsərrüfatı həyatına ciddi müdaxilə edirdi. Belə ki, dövlət monopolistlərə böyük həcmdə kreditlər verir, bununla faşist hökumətini möhkəmləndirdi. Artıq, 30-cu illərin ortalarında çuqun istehsalı 77%, gəmi istehsalı 80%, təyyarə istehsalı isə 22% təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, İtaliyada dövlət kapitalizminin inkişafına xidmət edən iqtisadi siyasət yeridilirdi. İtaliya faşizminin hərbi siyasəti isə ölkənin tamamilə militaristləşdirilməsinə yönəldilmişdi. 1934-cü ildə bu siyasət ciddi xarakter daşımağa başladı.

İtaliya əhalisinin 18-yaşından 55-yaşınadək vətəndaşları hərbi xidmət keçməli, yaxud ehtiyatda saxlanılırdı. Hər il İtaliyanın hərbi qüvvələri güclənirdi. İtaliya imperalizmi hələ kifayət qədər güclü deyildi. Buna görə də özünə beynəlxalq aləmdə müttəfiqlər axtarmağa başladı. Yaponiyanın Uzaq Şərqdə işğalçılıq siyasəti, Hitler Almaniyasının Avropada aqressiv hərəkətləri Versal-Vaşinqton sisteminin dağılmasına gətirib çıxardı. İngiltərə, Fransa və ABŞ-ın hakim dairələri faşizmi SSRİ-yə yönəltməklə onun təhlükəsini Avropadan uzaqlaşdırır və Sovet İttifaqını sarsıtmağa çalışırdılar.

1935-ci ilin oktyabrında İtaliyanın Efiopiya üzərinə hücumu başladı. Dövrün müasir silahları ilə silahlanmış Mussolinin faşist hökuməti Efiopiya ordusunun müqavimətini qırdı. İtaliya faşizmi Efiopiyada barbar metodlarla müharibə aparırdılar. 1936-cı ilin mayınadək Efiopiya ordusunun müqaviməti qırıldı və bütün ölkə ərazisi işğal edildi. İtaliya faşizminin Şərqi Afrikada işğalçılıq siyasəti mütərəqqi bəşəriyyətin və İtaliyanın sülhsevər əhalisinin etirazına səbəb oldu. 1935-ci ilin oktyabrında Brüsseldə çağırılmış qurultay faşizmin Efiopiyada işğalçılıq siyasətini açıq ifşa etdi. Lakin, faşizmin işğalçılıq siyasəti davam etməkdə idi.

İtaliya-Efiopiya müharibəsi və İtaliya faşizminin işğalçılıq siyasəti onun Almaniya ilə yaxınlaşmasına gətirib çıxardı. 1936-cı ildə Hitler və Mussolini İspaniya Respublikasına qarşı birgə mübarizə aparmaq üçün saziş bağladı. Ancaq, müdaxilənin ilk illərində İtaliya faşizmi müvəffəqiyyət qazana bilmədi. Belə ki, Qvadalaxar yaxınlığında İtaliya ordusu məğlub oldu və qaçmağa başladı.

Digər tərəfdən isə 1937-ci ildə İtaliya ABŞ, İngiltərə və Fransa kimi iqtisadi böhranla qarşılaşdı.Yalnız,İkinci Dünya Müharibəsinin başlanması ərəfəsində iqtisadiyyatda canlanma yarandı.Belə ki, 10 iri İtaliya trestinin kapitalı 1,9 mlrd. lirədən 4 mlrd. lirə-dək çatdı.“Montekatini” trestində isə işçilərin sayı 50 mindən 70 minədək artmışdı.

İri maqnatlardan olan “Fiat” trestinin kapitalı 24 mln.lirədən 43,5 mln. lirə səviyyəsinə yüksəlmişdi.Müvafiq olaraq “ İtolpirelli “də 26 mln.lirədən 53 mln. lirəyə,Montekatinidə 67 mln.lirədən 159,4 mln.lirə-dək qalxmışdı.Bununla belə İtaliyanın dövlət borcu artmış və 200 mln. lirə təşkil edirdi.Belə şəraitdə ölkədə Mussolini rejiminə qarşı mübarizə güclənmiş və hərəkat iştirakçıları İtaliyada demokratik respublika qaydalarını tətbiq etmək istəyirdilər.

İspaniya 1918-1939-cu illərdə

İspaniya Birinci dünya müharibəsindən sonrakı ilk illərdə

İspaniya Birinci dünya müharibəsi dövründə neytrallığını qoruyub saxlamışdı.Buna görə də ölkənin sənaye sahələri və kənd təsərrüfatı dağıntılara məruz qalmamış,əksinə,yüksəliş başlanmışdı.Xarici ticarət 4 dəfə artmış,zəngin qızıl ehtiyatı yaranmışdı.Mövcud çuqun və daş-kömür ehtiyatı yeni zavodların tikintisinə şərait yaratmaqla yanaşı,burjuaziyanın güclənməsinə səbəb olmuşdu.Ancaq,iqtisadi yüksəlişdən əhalinin aşağı təbəqələri bəhrələnmə bilməmişdi.

Hələ 1916-cı ildə ölkədə etiraz hərəkatı başlanmışdı.Birinci olaraq dəmir-yolçular çıxış edərək əmək haqlarının artırılmasını tələb etdilər.Hökumət fəvqəladə vəziyyət elan etdi və inqilabi həyəcanlara qarşı mübarizəyə başladı.Eyni zamanda Kataloniyaya muxtariyyət verilməsi uğrunda hərəkat gücləndi.Bu, hərəkatın siyasi xarakter daşdığına göstərirdi.1917-ci ilin avqustunda ispan fəhlələri ümumi siyasi tətillər elan etdilər.Asturiya və Biskayda hərəkat silahlı üsyana çevrildi.Liberal burjuaziya tətillərləri müdafiə etməkdən imtina etdi.İspaniya sosialist partiyası kifayət qədər güclü olmadığından hərəkata rəhbərlik edə bilmədi.Anarxosindikalistlər də hərəkatı müdafiə etmədi.Buna görə də tətillər hərəkatının iştirakçıları mübarizəni dayandıрмаğa məcbur oldu.Ancaq,1919-1920-ci illərdə

ölkədə inqilabi şərait yarandı. Bu dövrdə həmkarlar ittifaqlarında 1125 min nəfər sosialist partiyasından 211 min nəfər birləşmişdi. İSFP-nın rəhbərliyi ümid edirdi ki, fəhlə hərəkatının nəticəsində hakimiyyətə keçəcəkdir. Onlar zəif olmaqla yanaşı, həm də inqilabi çıxışlardan qorxurdular. Yalnız, 1921-ci ildə İspaniyada iki siyasi partiya formalaşdı ki, həmin partiyalar fəhlə hərəkatına rəhbərlik edə bilərdi. 1921-ci ilin noyabrında Vahid İspaniya Kommunist partiyası yaradıldı. Elə həmin ildə anarxosindikalistlər Baş Nazir Datonu öldürdülər. Bu, ölkədə siyasi vəziyyəti gərginləşdirdi. Digər tərəfdən İspan imperalizmi Mərakeşdə ağır məğlubiyyətə uğradı. 1921-ci ilin yayında İspan qoşunları rif tayfalarının üzərinə hücumla başladı. Lakin, Anval altında baş vermiş döyüşdə məğlub oldular. Bu, İspan monarxiyasına qarşı mübarizəni daha da gücləndirdi. Həmin illərdə inqilabi mübarizənin müxtəlif metodları tətbiq edilirdi. Belə ki, siyasi tətillər, nümayişlər və milli-azadlıq hərəkatı, xüsusilə, geniş xarakter daşıyırdı.

Primo de Rivera diktaturası dövründə İspaniyanın daxili və beynəlxalq vəziyyəti

1923-cü il sentyabrın 20-də Anval altında məğlubiyyətin səbəbləri kortesdə müzakirə olundu. Hələ sentyabrın 13-də Kataloniya hərbi dairələrin komandanı general Migel Primo de Rivera hərbi dairələrə və Katalon iri burjuaziyasına arxalanaraq Barselonada hakimiyyəti ələ keçirdi. Tezliklə, İspaniya hökuməti istefa verdi, XIII Alfons isə Madriddə hakimiyyəti Primo de Riveraya verdi. Primo de Rivera generallardan və admirallardan ibarət hərbi direktoriya yaratdı. Daxili İşlər Naziri vəzifəsinə Katalon fəhlələrinin qənimisi Martines Amido təyin edildi. Ölkədə hərbi vəziyyət elan olundu. Konstitusiyaya dəyişdirildi, korteslər buraxıldı, yerlərdə isə hakimiyyət hərbi qubernatorların əlinə keçdi. O, xalqa müraciətdə bildirdi ki, ölkə dərin böhran qarşısındadır. Buna görə də tətillər qadağan olunur, amansız senzura tətbiq edilirdi. İspaniyada faşist İtaliyası formasında rejim yaradılması qərara alındı. Eyni zamanda muxtariyyət hərəkatının qarşısı alındı, katalonların, baskların və qalisiyalıların rəsmi sənədlərdə dilləri ləğv edildi.

Diktaturanın yaradılması bilavasitə kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövrünə təsadüf edir. Ancaq, İspaniya iqtisadiyyatında hələ də yarımfeodal xüsusiyyətlər qalmaqda idi. 1928-ci ildə XIII Alfons və Primo de Rivera Romada görüşdülər. XIII Alfons İtaliya kralına bildirdi: "Bu, mənim Mussolinidir." İtaliya diktatoru Primo de Riveranı İspaniya faşizminin lideri kimi tanıdı. Primo de Rivera ilk günlərdən etibarən faşist diktatoru Mussolinini dəqiq anlaya bildi.

Ancaq, İspaniya diktatoru Mərakeş problemi təkbaşına həll edə bilmədi. Yalnız, İspaniya və Fransa arasında rif qəbilələrinin hərəkətinə qarşı birgə fəaliyyət haqqında saziş bağlandı. 1925-ci ildə Primo de Rivera hərbi hökuməti mülki hökumətlə əvəz etdi. Lakin, diktator qeyri-məhdud hökmranlığını saxlamaqda idi.

Primo de Rivera dikturası real müqavimətlə qarşılaşmadı. İspaniya sosialist fəhlə partiyası diktatura ilə mübarizə aparmaqdan imtina edir. Anarxo-sindikalistlər isə mübarizənin mənasız olduğunu bildirir. Həmin dövrdə bütün siyasi partiyaların fəaliyyəti qadağan olunur. Bütün bunlar ona gətirib çıxarır ki, diktaturadan narazılıq güclənir. Diktaturaya qarşı ilkin olaraq ziyalılar çıxış edir. Onların başlıca tələbi demokratik azadlıqların verilməsi idi. Onların sırasında Migel de Unamuno, Visente Blasko İbanes və Antonio Maçado və başqaları vardı.

Tezliklə, ölkədə etiraz hərəkəti gücləndi. Anarxo-sindikalistlər isə terroru genişləndirdi. Kiçik burjuaziya hesab edirdi ki, Primo de Rivera dikturası dövlət monopolist kapitalizmini möhkəmləndirəcək, bu isə burjuaziyanın maraqlarının təmin edilməsi demək idi. Lakin, bununla razılaşmayan burjuaziya müxalifətə keçdi. Eyni zamanda Kataloniyada muxtariyyət uğrunda mübarizə genişləndi. Primo de Rivera dikturasının hakimiyyətdə qalmaq üçün göstərdiyi bütün cəhdlər nəticəsiz qaldı. Hərbi dairələrin komandanlığının diktatoru müdafiə etmədiyi halda isə Primo de Rivera 1930-cu il yanvarın 28-də istefa verdi. Onun istefasının başlıca səbəbi İspaniya problemlərini həll edə bilməməsi, sosial bazanın yaradılmaması və nəhayət, fəhlə və miili hərəkətin güclənməsi idi.

Diktaturanın çökməsindən sonra hakimiyyət mülkədarların və burjuaziyanın əlinə keçdi. Kommunist partiyası monarxiya idarə üsulunun tamamilə ləğv

edilməsini tələb edirdi. Lakin, onların bu çağırışı sosialistlər tərəfindən qəbul edilmədi. 1930-cu ilin avqustunda yeddi respublika partiyası San-Sebastyan paktını bağladı. Tezliklə, pakta sosialistlər də cəlb olundu. Ölkədə 12 üzvdən ibarət inqilabi komitə yaradıldı. Onlardan üçü sosialist partiyasının üzvü idi. Beləliklə, 1930-cu il dekabrın 12-də hərbi çevrilişə qərar verildi. Ancaq, son dəqiqələrdə çevriliş təxirə salındı, inqilabi komitənin bir çox üzvləri həbs edildi.

İspaniyada burjua-demokratik inqilabı və onun nəticələri

1931-ci il aprelin 12-də bələdiyyərə seçkilər keçirildi. Seçkilərdə İspaniya-İspaniyanın iri mərkəzləri Respublika partiyasına səs verdi. Aprelin 14-də Kral XIII Alfons xa ricə qaçdı. Həmin gün İspaniya respublika elan edildi. Artıq, İspaniya-İspaniyada inqilab başlanmışdı. İnqilab iki mərhələdə keçdi: Burjua-demokratik (1931-1936) və Xalq-də demokratik (1936-1939) mərhələsi.

Hakimiyyət inqilabi komitənin əlinə keçdi və o, özünü müvəqqəti hökumət elan etdi. Hökumətin tərkibinə keçmiş monarxistlər, respublikaçılar, liberal burjuaziyanın rəhbərləri və üç sosialist daxil oldular. Hökumətin başçısı isə katolik N. Alkala Samora oldu. Onun məqsədi inqilabın mühafizəkar xarakterini qoruyub saxlamaq idi.

İspaniya aqrar ölkə qalırdı. Mülkədarlar məhsuldar torpaqların 67%-ni əllərində saxlayırdı. Əndəlusda mülkədarların orta gəliri il ərzində 18 min peset olduğu halda, kəndlilərin gəliri 161 peset idi. Kəndlərdə hələ də feodal qaydaları qalmaqda davam edirdi. Kəndlilər mülkədarlar, kilsə və dövlət tərəfindən ağır istismar olunurdu. İspaniyada milli məsələnin həlli də vacib problemlərdən idi. Ölkə ərazisində dörd millət-İspanlar, katalonlar, basklar və qalisiyalılar yaşayırdı. Sonuncu üçü isə milli muxtariyyət tələb edir, ölkə əhalisinin 15,6%-ni təşkil edən bu xalqlar 6 mln. nəfər idi.

Ölkədə əsas problemlərdən biri də kilsənin hökmranlığının ləğv edilməsi məsələsi oldu. Bu dövrdə kilsə məktəblərində 700 minədək şagird oxuyurdu. Dövlət kilsəyə böyük subsidiyalar ayırmaqla kilsənin hakimiyyətini möhkəmləndirdi.

Nəzərdən keçirilən dövrdə İspaniya iqtisadiyyatında xarici kapital-İngilis, Fransız, Kanada, Amerikan, Alman, İtalyan və Belçika kapitalının nümayəndələri

hökmranlıq edirdi.İngilislər dəmir yollarına,fransızlar kimya və yüngül sənaye sahələrinə,kanadalılar su elektrik stansiyalarına,amerikanlar isə poçt rabitə sisteminə nəzarəti əllərinə keçirmişdilər.Ordu və donanma iri mülkədarların və kapitalistlərin əlində idi.Hər on əsgərə bir zabit düşürdü,polklarda isə 80 əsgər vardı.Ordu müasir silahlarla təchiz edilməmişdi.Ölkədə bir sıra burjua-demokratik dəyişiklikləri həyata keçirildi.Belə ki,ümumi səsvermə ilə kortestlər yaradıldı,burjua-demokratik konstitusiyası qəbul edildi,söz,mətbuat və yığıncaq azadlığı elan olundu,dini ordenlər buraxıldı,aqrar islahatların keçirilməsi üçün dekret verildi.Lakin, hökumətin tədbirləri ucqarlarda həyata keçirilmədi.Belə ki, torpaqların böyük hissəsi mülkədarların əlində qaldı,orduda mürtəcə hərbiçilər nəzarəti qoruyb saxlayır,monarxistlər dövlət aparatında tutduqları postlarda vəzifələrini icra edir,kilsə isə zəngin sərvətə malik idi.

Konstitusiyanın qəbul edilməsindən sonra Alkala Samora prezident seçildi, baş nazir vəzifəsinə isə burjua-liberal,sol respublika partiyasının lideri Manuel Asanya seçildi.Ancaq,hökumətin siyasəti dəyişmədi.Almaniyada faşistlərin hakimiyyətə gəlməsi İspaniyada böyük həyəcanlara səbəb oldu.1933-cü ilin sonlarında kortestlərə keçirilən seçkilərdə İspaniya faşizminin tərəfdarları qalib gəldilər.

Seçkilərdən sonra mərkəzçilər və sağ əksinqilabi burjua partiyaları hakimiyyətə gəldi.Bu,İspaniya burjua-demokratik inqilabı tarixində “Qara ikiillik adlanır”.

Kortestlər mövcud rejimə qarşı çıxışlara qarşı ölüm hökmünün verilməsi haqqında qanun qəbul etdi.İqtisadi vəziyyət ağır olaraq qalmaqda idi.1934-cü ildə ölkədə işsizlərin sayı1,5 mln nəfərə çatırdı.Artıq,ölkənin ayrı-ayrı bölgələrində faşist təşkilatlarının sayı artırdı.1933-cü ildə keçmiş diktatorun oğlu Xose Antino Primo de Rivera alman faşist partiyasının ispan falanqasını yaratdı.Faşistlər milli azlıqların muxtariyyət uğrunda hərəkətinə qarşı çıxış edir,korporativ dövlətin yaradılmasını tələb etməklə ölkədə despotik rejimin yaradılmasına cəhd edirdilər.

1934-cü iloktyabrın 4-də hökumətin tərkibinə üç nazirin daxil olması haqqında qanun qəbul olundu.Bu,ölkədə etiraz hərəkətinin güclənməsinə səbəb oldu.Bütün bunlar ona gətirib çıxardı ki,1936-cı ilin yanvarında İspaniya Sosialist

Fəhlə Partiyası,kommunistlər və sol sosialistlərin iştirakı ilə Xalq Cəbhəsi yaradıldı.1936-cı il fevralın 16-da korteslərə keçirilmiş seçkilərdə Xalq Cəbhəsi qalib gəldi.Seçkilərdən sonra sol respublikaçı Manuel Asanya hökumətin başçısı oldu, ölkə prezidenti vəzifəsinə seçildi.Baş nazir vəzifəsini Kasares Kiroqa tutdu.

Tezliklə,ölkədə faşist partiyalarınqiyamı genişləndi.Bu qiyamı Almaniya və İtaliya dövlətləri müdafiə etdilər.İngiltərə və Fransa isə “neytrallıqlarını” elan etdilər.Çox keçmədən İspaniya Mərakeşində qiyam başlandı.Belə şəraitdə hökumət istefa verdi.Yeni hökumət kabinəsini sol respublikaçı X,Xirol təşkil etdi.Hökumət fəhlə təşkilatlarına silah verməyə məcbur oldu.Tezliklə, Madrid, Barcelona və Valensiyada faşist qiyamçıları darmadağın edildi.Yalnız,Şimal və Cənub ucqarlarda faşistlər qalib gəldilər.Mərakeş ordusu alman və italyan faşistlərindən böyük miq darda silah-sursat alaraq özünün hərbi gücünü artırdı.Digər tərəfdən isə alman və italyan faşistlərindən böyük yardım alan ispan faşizmi Madrid üzərinə Şimal və Cənub istiqamətində hücum keçdi.Xose Antonio isə respublikaçıları həbs etməyə başladı.General Franko isə İspaniyada faşistlərin nəzarəti altında olan ərazilərdə baş komandan elan edildi.Fransa rəhbərliyi xarici siyasətdə müstəqil olmadığı üçün respublikaçılara kifayət qədər yardım göstərə bilmədi.İspaniyada siyasi vəziyyət Avropanın əksər dövlətlərinin ciddi narahatlığına səbəb oldu.Buna görə də 27 Avropa dövləti “qarışmamaq”haqqında saziş bağladı.

1936-cı ilin sentyabrında İspaniya Respublikasında yeni hökumət təşkil olundu.Bu hökumətə İSFP-nin lideri Larqo Kabalyero başçılıq edirdi.Onun tərkibinə sosialistlər,burjua-respublikaçıları və kommunistlər,habelə,çox keçməmiş anarxosindikalistlər daxil idi.1936-cı ilin oktyabrında ilk sovet gəmiləri İspaniyaya göndərildi.Qiyamçıların böyük üstünlüklərə malik olmasına baxmayaraq, Madrid altında döyüş qiyamçıların məğlubiyyəti ilə başa çatdı,Madrid faşistlər tərəfindən tutulmadı.Bunun başlıca səbəbi ispanların böyük qəhrəmanlıq göstərməsi idi.Çünki,ispanlar başa düşürdülər ki, respublikanın taleyi Madridin əldə saxlanılmasından asılıdır.Bu dövrdə İspaniyada birsıra islahatlar həyata keçirildi. Belə ki,Baskoniya muxtariyyət aldı,xalq milisi formasında ordu təşkil olun-

du, orduda siyasi komissarlıq yaradıldı. Bütün bunlar xalq kütlələrinin respublika hökumətini müdafiə etməsinə səbəb oldu. İngiltərə və Fransa dövlətləri isə ənənəvi “qarıxmamaq” siyasətini davam etdirdi, ABŞ İspaniyaya silah göndərməsinə embarqo qoydu. Bu, ölkədə respublika əleyhdarlarını gücləndirdi. 1937-ci ilin mayın 3-dən 6-dək Barselonada hərbi qiyam baş verdi. Eyni zamanda qiyam Kataloniyada da geniş vüsət aldı. Ancaq, bunlar xalq kütlələri tərəfindən müdafiə edilmədi. Bu hadisələrdən sonra Larqo Kabalyero istefa verdi. Yeni hökuməti isə sosialist Xuan Neqrin təşkil etdi.

X. Neqrin hökuməti ölkə üçün vacib olan bir sıra islahatlar həyat keçirməsinə baxmayaraq, alman və italyan qoşunlarının artması Frankonun hərbi qüvvəsini daha da gücləndirdi. Doğrudur, respublika ordusu bir neçə döyüşdə o, cümlədən 1937-ci ilin martında baş vermiş Qvardalaxar altında döyüşdə qalib gəldi. Ancaq, bu respublika ordusunun tam qələbəsi demək deyildi.

1938-ci ilin aprelində müdaxiləçilər və qiyamçılar respublika ərazisinin iki hissəsini ələ keçirdilər. Kataloniya ölkənin Mərkəzi və Cənub regionlarından ayrıldı. 1938-ci ilin sonu-1939-cu ilin əvvəllərində isə Kataloniya işğal olundu. Yüz minlərlə ispan Fransaya qaçdı. Bu, respublika üçün ağır zərbə idi. Respublika hökumətinin nəzarəti altında 140 min km² torpaq və bu torpaqlarda yaşayan 9 mln. əhali vardı. İri şəhərlər-Madrid, Valensiya, Mursu və digərləri respublika tabeliyi saxlayırdı.

Ancaq, Madrid şəhərini müdafiə edən polkovnik Kasado və baş nazir Neqrin kifayət qədər güclü müqavimət göstərmədi. 1939-cu ilin martın 5-də respublika rəhbərliyi təslim haqqında danışıqlara başladı. Ölkədə etiraz hərəkatı başlanmasına baxmayaraq, 1939-cu il martın 28-də respublika ərazisi frankistlərə təslim edildi. İspaniya milli-azadlıq hərəkatının nəticəsində respublikada əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Kəndlilər 5,5 mln. ha torpaq sahəsi əldə etdi, iqtisadiyyatın planlaşdırılması həyata keçirildi. Kilsə dövlətdən ayrıldı .

Milli məsələ də dostluq və əməkdaşlıq çərçivəsində həll edildi. Eyni zamanda həmin dövrdə ölkədə mədəni inqilab baş vermiş, 10 mindən yuxarı yeni məktəb açılmış, 500 min nəfər insan təhsil almışdı.

Həçinin,qadınlar kişilərlə bərabər hüquqlar alaraq xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində fəaliyyət göstərdilər.Xose Dias yazırdı ki,xalq respublikası dövründə iri kapitalistlər,mülkədarlar dövlət aparatından uzaqlaşdırılmış,ölkədə xalq ordusu yaradılmışdı.

Respublikanın məğlubiyyətinin başlıca səbəbi isə Franko tərəfindən 100 mindən italyan,alman əsgər və zabitin vuruşması idi.Almaniya frankoçulara 415 mln.marka,İtaliya isə 14 mlrd.vermişdi.Məğlubiyyətin digər səbəbi İngiltərə, Fransa və ABŞ-ın İspaniya respublikaçılarına yardım etməməsi idi.Bunlarla yanaşı respublikanın təslim olmasının daxili səbəbləri də vardı.Belə ki,burjua-respublika partiyaları sosial-siyasi dəyişiklikləri istəmir,qiyamçılarla əməkdaşlıq yolları axtarırdılar.Onlar xalq inqilabından qorxurdular.Sosialist partiyası mübarizə proqramını sonadək həyata keçirə bilmədi,partiyadaxili ziddiyyətlər kəskin xarakter aldı.

Doğrudur,Sovet İttifaqı İspaniya Respublikasına silah-sürsat,mütəxəsis baxımından kifayət qədər yardım göstərdi.1936-cı ilin oktyabrından müharibənin sonunadək 2 mindən çox sovet vətəndaşı İspaniyada xidmət göstərdi.Onların arasında mexaniklər,mühəndislər,həkimlər və tərcüməçilər vardı.Müharibə dövründə İspaniyada 800 sovet təyyarəçisi,350 tankist,220 məsləhətçi fəaliyyət göstərirdi.

Ümumiyyətlə,müharibə İspaniyaya ağır zərbə vurdu.Belə ki,1 mln.insan həlak oldu,ölkə sosial-iqtisadi baxımdan kəskin böhranla qarşılaşdı.Buna görə də Sovet İttifaqının yardımları və ispanların vətənpərvərliyinə baxmayaraq, respublika məğlub oldu.Hakimiyyətə gələn Franko bütün siyasi partiyaları qadağan etdi,respublikanın qanunvericilik qaydaları ləğv olundu.O,böyük səlahiyyətlər əldə etdi.Belə ki,Franko dövlətin və hökumətin başçısı olmaqla silahlı qüvvələrin baş komandanı vəzifəsini icra etməyə başladı.Franko,həmçinin,generalissimus rütbəsi aldı.O,ilk günlərdən etibarən maliyyə oliqarxiyasının hökmranlığını gücləndirdi, mülkədarların yüksək rütbəli zabitlərin səlahiyyətləri artırıldı.

Avstriya 1918-1939-cu illərdə

Avstriya-Macaristan imperiyasının dağılması və Avstriyanın respublika elan edilməsi

Birinci dünya müharibəsi Avstriya-Macaristan imperiyasına ciddi zərbə vurdu. Belə ki, imperiya 4 mln. nəfər itki verdi. 1918-ci il noyabrın 3-də Habsburq monarxiyasının təslim haqqında aktı imzalaması ilə imperiya dağıldı və onun yerində müstəqil dövlətlər meydana gəldi.

1918-ci il noyabrın 12-də isə Avstriya respublika elan edildi. Dekabrın ortalarında sənaye fəhlələri üçün 8 saatlıq iş günü haqqında qanun verildi. 1919-cu ilin fevralında isə Milli Məclisə seçkilər keçirildi. Sosial-demokrat partiyası 1,2 mln. səs əldə edərək 72 deputat mandatı qazandı. İkinci yeri Xristian-Sosial partiyası tutdu. Milli Məclisin sədri sosial-demokrat Karl Zeyts seçildi. 1919-cu ilin martında Karl Renner yenə koalision kabinet formalaşdırdı. Aprel ayında Milli Məclis dvor-yan titullarını və rütbələrini ləğv etdi. Ancaq, sosial islahatlar məhdud xarakter daşıyırdı. 1920-ci ilin iyununda Renner hökuməti istefa verdi. Yeni hökumət kabine-tini Xristian-Sosial partiyasının liderlərindən olan Mayr təşkil etdi. Oktyabrın 1-də Avstriya Respublikasının konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya görə ölkə federativ dövlət elan edilir və torpaqlara bölünürdü.

Konstitusiya Avstriya parlamentini ikipalatalı parlament elan etdi. Aşağı palataya 20 yaşından yuxarı vətəndaşlar seçilə bilərdi. Yuxarı palataya (federal şura) torpaqların landtaqlarının nümayəndələrindən seçilməli idi. Konstitusiya burjuademokratik azadlıqlar verdi, ancaq, kilsə dövlətdən ayrılmadı. 1920-ci il oktyabrın 12-də Milli Şuraya seçkilər keçirildi. Seçkilərdə Xristian-Sosial Partiyası böyük üstünlük qazandı. Oktyabr seçkilərindən sonra Sosial-Demokrat Partiyası federal hökumətin tərkibindən çıxdı. 1920-ci ilin dekabrında M. Xayniş prezident seçildi. Uzun müddət ölkənin siyasi həyatında Xristian-Sosial Partiyası aparıcı rol oynadı.

20-ci illərdə Avstriyanın daxili və beynəlxalq vəziyyəti

1922-ci ilin mayında ölkədə güclü əl yaradıldı. Belə ki, yeni hökumət kabinetini İqnati Zeypel təşkil etdi. O, 1922-ci il may-1924-cü il noyabr və 1926-cı il oktyabr-1929-cu il aprel dövründə hökumətə başçılıq etmişdir. Avstriya 1922-ci ilin oktyabrında ABŞ-ın yardım planına qoşuldu və Cenevrə protokolunu imzaladı. Bununla ölkədə iqtisadi sabitliyə nail olmaq mümkün oldu. Lakin, 20-ci illərin ortalarında başlanmış yüksəliş yenidən aşağı düşdü. Bu, Sosial-Demokrat Partiyasının nüfuzuna ciddi təsir göstərdi. 1922-ci il parlament seçkilərində sosial-demokratlar 41% səs əldə etdilər. Buna görə də 1923-1926-cı illərdə faşizmin sosial dayaqları möhkəmləndi və faşist təbliğatına geniş meydan açıldı.

1927-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq faşistlər terror fəaliyyətini genişləndirdilər. Belə ki, həmin ilin yanvarın 30-da kiçik əyalət şəhəri Şattendorfda nümayişlər başlandı. Faşistlər nümayişçilərə atəş açdılar. Bir fəhlə və 8 yaşlı oğlan öldürüldü. Bir neçə insan isə yaralandı. İyulun 14-də burjuva məhkəməsi faşist qəsdinə bəraət verdi. İyulun 15-də Vyanada etiraz hərəkatı başlandı. İyulun 17-də 24 saatlıq tətillər elan edildi, iyulun 18-də isə tətillər dayandırıldı. Bu hadisələrdən sonra burjuaziya hakimiyyətini qoruyub saxladı. 1928-ci ilin aprelində Zeypel hökuməti istefa verdi. Onu Streruvitsi əvəz etməsinə baxmayaraq, sentyabrda Şober hökumət başçısı oldu. Ölkədə yeni konstitusiya 1929-cu ilin dekabrında qüvvəyə mindi. Seçki hüququ 20 yaşdan 21 yaşa qaldırıldı, prezidentin hüquqları genişləndirildi, ölkədə faşist korporativ tipli dövlətin yaradılmasına başlanıldı. Parlamentdə üçüncü palata - Məşvətçi Şura formalaşdırıldı.

1929-cu il dünya iqtisadi böhranı Avstriya iqtisadiyyatına da təsir göstərdi. Ölkədə ictimai-siyasi ziddiyyətlər kəskinləşdi, beynəlxalq münasibətlərdə dövlətin rolu zəiflədi.

Avstriya XX yüzilliyin 30-cu illərində

Avstriyanın xarici ticarəti 1931-ci ildə 2,1 mlrd şillingə qədər azaldı. Həmin ilin mayında hakimiyyətə E. Dolfus keçdi. O, Xristian-Sosial Partiyasının sağ lideri idi. 1933-cü il martın 15-də Dolfus dövlət çevrilişinə cəhd göstərdi. O, parlamenti

buraxdı,söz,mətbuat,yığıncaq və demokratik azadlıqları ləğv etdi.Mayın 26-da isə Kommunist Partiyasını bağladı.Dolfus,həmçinin,1933-cü ilin iyununda Milli-Sosial Partiyanı qadağan etdi,Xristan-Sosial Partiyası,katolik təşkilatları və Heyn-Ver Vətən Cəbhəsində birləşdilər.

1934-cü ilin mayın 1-də yeni konstitusiya qəbul edildi.Bu,konstitusiyaya görə Avstriyada faşist korporativ dövləti yaradıldı,fəhlələr tamamilə hüquqsuz vəziyyətə düşdülər.Həmin ilin iyulunda Hitler Avstriyanı işğal etməyə cəhd edir.Hitlerçilər Dolfusu öldürməyə nail olur.Lakin,bu Avstriyanı işğal etməyə imkan vermir.Yeni hökumətə Kurt Şuşniq başçılıq edir.1936-cı ilin iyulunda Avstriya və Almaniya hökumətləri arasında “Dostluq münasibətləri haqqında” saziş bağlanır.Bu müqavilə Avstriyada alman agentlərinin sayını artırır.

1937-ci ilin sonunda alman-faşist mətbuatı Avstriyanın Almaniya ilə birləşdirilməsi uğrunda hərəkəti geniş şəkildə yayır.Avstriya nasistləri “Bir xalq,bir ölkə bir furer” şüarı altında çıxış edirdilər.Şuşniq hökuməti Milli-Sosialist Partiyasının fəaliyyətini dayandırdı və onun rəhbərləri həbs edildi.

1938-ci il fevralın 12-də Şuşniq bütün milli sosialistlərin azad edilməsi və Zeyts-İnkvartın ictimai qaydalar və ictimai təhlükəsizlik naziri təyin edilməsi haqqında əmr aldı,Şuşniq bu əmrləri icra etdi.

Eyni zamanda Şuşniq xalq kütlələrinin bilavasitə təsiri altında martın 13-nə plebissit təyin etdi.Hitler tələb etdi ki,alman qoşunlarının Avstriyaya daxil olmasınadək Şuşniq istefa versin.Martın 11-də axşam Şuşniq radio ilə çıxış edərək xalqa bəyan etdi ki,O,istefa verir,ordu və xalq alman qoşunlarına müqvimət göstərməsin.Yeni Avstriya kansleri nasist Zeyts-İnkvart təyin edildi.

Martın 12-də Hitler ordusu heç bir müqavimət göstərmədən Avstriyaya daxil oldu.1938-ci il martın 13-də Zeyts-İnkvart hökuməti yeni qanun qəbul etdi.Bu qanuna görə Avstriya “alman dövləti” elan edildi.Beləliklə,Avstriyanın Almaniya tərəfindən “anşlüs” ü başa çatdı.

Macarıstan 1918-1939-cu illərdə

Birinci dünya müharibəsindən sonrakı ilk illərdə

Macarıstanın sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyəti

Birinci dünya müharibəsindən sonra Avstriya-Macarıstan imperiyasının dağılması nəticəsində yaranmış dövlətlərdən biri də Macarıstan idi. 1918-ci ilin oktyabrında Macarıstanda etiraz hərəkatı kulminasiya həddinə çatdı. Oktyabrın 25-də Budapeştdə bir sıra burjua partiyalarının və Sosial-Demokrat Partiyasının nümayəndələri Macarıstan Milli Şürası yaratdılar, ki, onun başçısı Mixail Karol oldu. Oktyabrın 30-da Budapeştdə hərəkat başlandı. Kral Karolu baş nazir təyin etdi.

Oktyabrın 31-də Karol koalisiyalı hökumət təşkil etdi ki, bu hökumət Xalq Hökuməti adlandı. Noyabrın 16-da Macarıstan respublika elan edildi. 1919-cu ilin yanvarında Macarıstan Respublikasının prezidenti vəzifəsinə Mixail Karol seçildi. Hökumət bir sıra dəyişikliklər həyata keçirdi. Belə ki, ümumi seçki hüququ, söz azadlığı, mətbuat və yığıncaq azadlığı, habelə 8 saatlıq iş günü elan edildi.

1919-cu ilin əvvəllərində ölkədə yeni inqilabi həyəcanlar başlandı. Martın 20-də Fransa hərbi missiyasının başçısı Budapeştdə macar hökumətindən tələb etdi ki, Macarıstan ordusu Şərqi Macarıstan və Ukraynadan çıxarılsın, həmin torpaqları Rumın və Çexoslovakiya qoşunları tutacaqdır. Martın 21-də Viks istefa verdi. Həmin gün Macarıstan Sovet Respublikası elan edilir. Şandor Qarbai hökumət başçısı, Bela Kun isə Xalq Xarici İşlər Komissarı təyin olunur. Çox keçmədən Macarıstan Sovet Respublikası üzərinə Antanta qoşunları hücumu başladı. Cənubi Macarıstandan Fransa qoşunları, Şərqdən Rumın ordusu, Şimaldan isə Çexoslovakiya ordusu hücumu başladı. 1919-cu il iyulun 20-də başlanmış hücum əməliyyatı Qırmızı Orduya müvəffəqiyyət gətirmədi. Avqustun 1-də Sovet rəhbərliyi təslim oldu və beləliklə, Macarıstanda Sovet Respublikası 133 gün müddətində yaşadı. Noyabrın 16-da Budapeştdə M. Xortinin diktaturası quruldu.

Macarıstan XX yüzilliyin 20-ci illərində

1921-ci ildə keçmiş macar kralı Karl Habsburq macar taxt-tacını ələ keçirməyə cəhd etdi. Lakin, bir tərəfdən Kiçik Antanta, digər tərəfdən isə Xorti Karlın bu iddialarını həyata keçirməyə mane oldu. 1921-ci ilin noyabrında Şura Habsburqların hüquqlarını macar monarxına verdi və beləliklə, Xorti diktaturası möhkəmləndirildi.

Xorti, tezliklə, baş nazir postuna qraf İştvan Betleni təyin etdi. Betlen bir neçə siyasi partiyanı birləşdirərək Birlik Partiyası yaratdı. 1922-ci ildə ümumi seçki hüququ ləğv edildi. Fəhlələrin istismarı isə genişləndirildi. Onlar gün ərzində 10-12 saat işləyirdi. Real əmək haqqına görə Macarıstan Avropada sonuncu yerdə idi.

Xorti diktaturasını möhkəmləndirən başlıca qüvvələrdən biri də katolik kilsəsi idi. Kilsə böyük topaq sahələrinə malik olmaqla ibtidai və orta məktəblərə nəzarəti həyata keçirirdi.

Betlen hökuməti aqrar islahatlar həyata keçirdi. Həmin dövrdə Macarıstanda 230 min kəndli torpağa malik idi. Aqrar islahat kəndlərdə kulak təsərrüfatını möhkəmləndirdi. 1924-cü ildə Macarıstan Millətlər Cəmiyyəti tərəfindən 250 mln qızıl kron məbləğində yardım aldı. Bu yardımların hesabına sənaye sahələrinin yüksəlişini təmin etmək mümkün oldu. Xorti diktaturasının xarici siyasəti Trianon müqaviləsinin şərtlərinə yenidən baxılmasına əsaslanırdı.

1925-ci ilin aprelində ölkədə faşist diktaturasının möhkəmləndiyi şəraitdə yeni inqilabi partiya yaradılmışdı. Bu partiya Macarıstan-Sosialist Fəhlə Partiyası adlanırdı. Partiya Sosial-Demokrat Partiyasının sol müxalifətçi nümayəndələrindən formalaşmışdı. MSFP-in proqramında konstitusion hüquq və azadlıqların bərpa edilməsi, yaşayış minimumunun müəyyənləşdirilməsi, 8 saatlıq iş gününün tətbiqi və digər məsələlər aparıcı yer tuturdu. Tezliklə, partiyayerlərdə öz hakimiyyətini möhkəmləndirdi.

1925-ci ilin sentyabr ayında faşist hakimiyyəti Kommunist Partiyası və MSFR-nin rəhbərliyini həbs etdi və uzun müddətli məhkəmə prosesi başlandı. Onların bəziləri azadlıqdan məhrum edildi, bəziləri isə bəraət aldı. Bununla belə

polis təqibləri bir neçə ay davam etdi.Nəhayət,MSFR 1928-ci ildə özünün leqal fəaliy-yətini dayandırdı.

1929-ci ildə başlanmış dünya iqtisadi böhranı Macarıstan iqtisadiyyatına ciddi zərbə vurdu.Böhran dövründə ölkədə on minlərlə kəndli təsərrüfatı dağıldı.İqtisadi böhran sinfi mübarizəni də kəskinləşdirdi.Xalq kütlələri faşist diktaturasına qarşı çıxış edir,onun devrilməsi uğrunda mübarizə aparırdılar.1930-cu il sentyabrın 1-də Budapeştdə dünya iqtisadi böhranı dövründə ən böyük hərəkat baş verdi. Bu, nümayişlərdə kommunistlər və sol sosial-demokratlar təşkilatı məsələləri öz üzərinə götürmüşdü.150 min nəfərin iştirak etdiyi nümayiş böyük hadisə idi.Nümayişçilərin başlıca tələbi “Çörək və iş”,“İşçilərə kömək” şüarı adı altında onları daha da birləşməyə səfərbər etdi.Faşist hökumətinin polis və jandarmı nümayişçilərə atəş açdı.Toqquşmalarda çoxlu sayda ölənlər və yaralananlar oldu.Bu nümayişlər ölkənin digər şəhərlərində də geniş əks-səda yaratdı.Sentyabrın 1-də qəbul edilmiş manifesti 250 minədək insan imzaladı.Tezliklə, hərəkat kəndləri əhatə etməyə başladı. Kəndlilər vergiləri ödəməkdən imtina etdi. Hərəkat ölkənin hakim dairələrinə ciddi təsir göstərdi.Belə ki,1930-cu ildə hökumətdə təmsil olunan Birlik Partiyasından təsərrüfatçıların bir hissəsi ayrılaraq Kiçik Kəndli Təsərrüfatı Partiyası adlı yeni siyasi partiya yaratdı.Bu,partiyanın kəndlilərdən alınan vergilərin aşağı salınmasını tələb edirdi.

Kiçik Kəndli Təsərrüfatı Partiyasında solçu nümayəndələr birləşməsinə baxmayaraq,rəhbəredici rol burjua-kulak elementlərinə məxsus idi.

Macarıstan XX yüzilliyin 30-cu illərində

1931-ci ilin avqustunda Betlen hökuməti 10 ildən artıq hakimiyyətdə qaldıqdan sonra istefa verdi.Yeni hökumət kabinetini D. Karol təşkil etdi.O,böhrandan çıxmaq üçün bir sıra addımlar atmağa başladı.Belə ki,sosial xərclər minimuma endirildi.Bu tədbirlər ölkədə yeni-yeni nümayişlərin başlanmasına səbəb oldu. Buna görə də Karol hökuməti polis terrorunu gücləndirdi.1932-ci ilin iyulunda polis Kommunist Partiyasının rəhbərlərini,o cümlədən İmre Şallai və Şandor Fyurştanı həbs etdi.Faşistlərin Almaniyada hakimiyyətə gəlməsi Macarıstanda

faşistləri gücləndirdi.1932-ci ilin sentyabrında general Qembeş Karol hökumətini əvəz etdi.

Qembeş hakim partiyaları Milli Birlik Partiyası adı altında birləşdirməyə çalışdı. Partiya 1939-cu ildən Macarıstan Həyat Partiyası adlandı.Qembeş,həmçinin,Sosial-Demokrat Partiyasını və həmkarlar təşkilatlarını bağlamağa təşəbbüs göstərdi.Ancaq,bu real nəticələr vermədi.1934-cü ildə yeni faşist partiyası yaradıldı.Bu təşkilata Hitler Almaniyası ilə bilavasitə əlaqəsi olan mayor Salasi rəhbərlik edirdi.

Bu dövrdə milli mətbuat Trianon müqaviləsinə yenidən baxılmasını vacib hesab edirdi.Tələb olunurdu ki, müqaviləyə əsasən Macarıstanın itirdiyi torpaqlar geri qaytarılsın.Həmin dövrdə Macarıstanın hərbi sənayesi və ordu sisteminin yenidən qurulmasına başlanıldı.1936-cı ilin oktyabrında Qembeşin vəfatından sonra Kolmon Daram yeni hökumət kabineti təşkil etdi.1938-ci ildən etibarən ölkədə hərbi proqram həyat keçirildi.Bu sahəyə 1 mlrd.penq vəsait ayrıldı.

Nəzərdən keçirilən dövrdə Macarıstanda faşist Almaniyasının təsirinə qarşı mübarizə gücləndi.Kominternin VII konqresində Macarıstan kommunistləri Vahid Xalq Cəbhəsi yaratdılar.Onlar həmkarlar təşkilatları,Sosial-Demokrat Partiyası və antifaşist təşkilatları ilə əlaqələri genişləndirdilər.Macarıstan Kommunist Partiyası Xorti diktaturasına qarşı mübarizəni daha da gücləndirdi.Belə ki,vətəndaş müharibəsi dövründə İspaniyaya qarşı italiyan-alman müadxiləsi pislənildi.Beynəlmiləl briqadanın tərkibində macar batalyonları da vuruşurdu.Məhşur macar yazıçısı Matezalka beynəlmiləl 12-ci briqadanın komandanikimi döyüşdə həlak oldu.

Artıq,həmin dövrdə M.Xorti Hitler və Mussolininin Avropada və dünyanın başqa yerlərində apardıqları təcavüzkar hərəkətləri müdafiə edirdi.Bunun ən mühüm nəticələrindən biri 1938-il noyabrın 2-də Vyana arbitrajı tərəfindən Macarıstana Slovakiyanın cənub rayonlarının və Zakarpat Ukraynasının verilməsi idi ki,bu regionlarda 1 mln-dan artıq əhali yaşayırdı.1939-cu ilin martında isə Macarıstan Zakarpat Ukraynasını işğal etdi.Eyni zamanda Çexoslovakiya Respublikasının süqutunda da xüsusi rol oynadı.

Polşa 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin Polşa üçün sosial-iqtisadi və siyasi nəticələri

Birinci dünya müharibəsi Polşa dövlətinə və xalqına böyük zərbə vurdu. 1915-ci ildə ölkə ərazisinin bir hissəsi rus qoşunları, digər qismi isə alman ordusu tərəfindən işğal edildi. 1918-ci ildə Polşa və Litva Sosial-Demokrat Partiyası və Polşa Sosialist Partiyası yaradıldı. Bu, siyasi partiyalar Polşanın müstəqil dövlətçiliyinə çalışır, ölkə sərhədlərinin bərpasını tələb edirdilər.

1918-ci il noyabrın 6-dan 7-nə keçən gecə Lublində sağ sosialist İ. Daşinin rəhbərliyi altında hökumət təşkil olundu. Noyabrın 10-da isə Varşavada alman işğalçılarının təsiri altında Regent Şurası yaradıldı. Şura hakimiyyət Pilsudskiyə verildi. Pilsudskinin tələbi ilə Daşin hökuməti hakimiyyətdən əl çəkdi. Pilsudskiyə yaxın sağ sosialist E. Moraçevski hökumət təşkil etdi. Fəhlələr bir sıra demokratik azadlıqlar qazandılar. Bu, fəhlələri xeyli ruhlandırıldı. 1918-ci il dekabrın 16-da Varşavada Kommunist Partiyası yaradıldı. 1919-cu ilin yanvarında Pilsudski İ. Paderevskini hökumət başçısı təyin edərək Polşanın müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə başladı. O, Polşanın ABŞ, İngiltərə, Fransa və İtaliya tərəfindən tanınmasına çalışırdı. 1919-cu ilin yanvarın sonlarında Milli Seymə seçkilər keçirildi. Seçkilərdə sağ partiyalar qələbə qazandılar və bir sıra demokratik tədbirlər həyata keçirildi.

1918-ci ilin sonu-1919-cu ilin I yarısında Polşanın qərb sərhədlərinin bərpası prosesi başlandı. Polşa Qdanskdan başqa Baltik dənizi hövzəsinin bir hissəsini ələ keçirə bildi. Yuxarı Sileziyada böyük dövlətlərin nəzarəti qaldı. 1919-1921-ci illərdə aparılan mübarizə nəticəsində Yuxarı Sileziyanın bir hissəsi Polşaya verildi, digər hissəsi isə Almaniyaya çatdı.

Polşanın şərq istiqamətində xarici siyasət xətti mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Belə ki, Polşa mülkədarları Ukrayna, Belorusiya və Litva torpaqlarını ələ keçirməyə çalışırdılar. Artıq, 1918-ci ilin noyabrında Polşa ordusu Lvovu işğal etdi, 1919-cu ilin ortalarında isə bütün Şərqi Qalisiya zəbt edildi. 1920-ci ilin aprelində Pilsudski ordusu Sovet Ukraynasına qarşı hücumu başladı. Mayın 7-də Polşa qo-

qoşunları Kiyevi tutdular.1920-ci ilin iyununda Qızıl Ordu Varşavaya doğru hücumu keçdi.Antantanın yardımını nəticəsində Polşa ordusu Varşava yaxınlığında qalib gəldi.1920-ci ilin oktyabrında Polşa ordusu Vilnusu işğal etdi,1922-ci ildə isə rəsmi olaraq onu Polşaya birləşdirdi.

Polşa-sovet müharibəsi isə sülh müqaviləsi ilə başa çatdı.1921-ci il martın 18-də Riqada bağlanmış müqaviləyə görə Qərbi Ukrayna və Belorusiya torpaqları Polşaya birləşdirildi,Sovet Ukraynası və Belorusiyanın müstəqilliyi isə Polşa tərəfindən tanındı.1921-1922-ci illərdə Polşanın sahəsi 388 min km²,əhalisi isə 27 mln nəfər oldu.Milli azlıqlar-ukraynalılar,beloruslar,almanlar,litovlar və yəhudilər 40% təşkil edirdi.

1921-ci ildə ölkə əhalisinin 75%-i kənd təsərrüfatında işləyirdi.Əhalinin 11%-i isə sənaye və nəqliyyatda çalışırdı.Sənaye sahələri arasında daş-kömür və toxuculuq sənayesi inkişaf edirdi.Polşa iqtisadiyyatı hələ də xarici monopolist kapitaldan-fransız,ingilis,amerikan və alman kapitalından asılı vəziyyətdə idi.Ölkədə həyat şəraiti ağır olaraq qalırdı. Həyat səviyyəsinə görə Polşa Avropada sonuncu yeri tuturdu.Torpaqların 45%-i mülkədarların əlində idi.1919-1921-ci illərdə torpaq islahatı nəticəsində 250 min ha. torpaq sahəsi kəndlilərə verildi. Bu dövrdə torpaqların böyük hissəsi katolik kilsəsinin hökmranlığı altında idi.

1921-ci ilin martında burjuva-demaktraktik konstitusyası qəbul olundu.Qanunverici hakimiyyət ikipalatalı parlamentə məxsus idi.Yuxarı palata senat,aşağı palata isə seym adlanırdı.Hökumət parlament qarşısında məsuliyyət daşıyırdı.

Polşada çoxpartiyalı sistem saxlanılırdı.Onlardan ən böyüyü milli demokratiya (Endek) partiyası idi ki,bu partiya iri burjuasiya və mülkədarları öz ətrafında birləşdirmişdi.1922-ci il parlament seçkilərində endeklər və digər xristian-demokratlar birləşərək “Milli birlik xristian ittifaqı” yaratdılar.Endeklər böyük üstünlük qazansalar da prezident vəzifəsinə öz namizədlərini keçirə bilmədilər.1922-ci ilin dekabrında Polşada ilk prezident Q.Narutoviç seçildi.Ancaq,o seçkilərdən bir neçə gün sonra öldürüldü.Yeni prezident S. Voytsexovski seçildi.Hökumət başçısı isə Pilsudskinin düşməni general V.Skorski oldu.

1923-ci ilin yazında Pilsudskiyə qarşı Vitosun başçılığı altında hökumət təşkil olundu. Pisudski Baş qərargah rəisi vəzifəsindən istefa verdi. Ancaq, Polşada siyasi vəziyyət kəskin olaraq qalırdı. 1923-cü ilin dekabr ayında yeni hökumət kabineti yaradıldı. Onun başçısı V. Qarabski idi ki, o, sağ burjua dairələrinin mənafeyini müdafiə edirdi.

Polşa kapitalizmin nisbi sabitləşməsi və dünya iqtisadi böhranı illərində

1924-1925-ci illərdə Polşanın beynəlxalq vəziyyəti mürəkkəb olaraq qalırdı. Alman militizminin güclənməsi Polşanın Şərqi Avropada mövqeyinə təsir göstərmişdi. 1925-ci ildə keçirilmiş Lokarno konfransında Almaniya-Polşa sərhədlərinə təminat verilməmişdi. Digər tərəfdən ölkədə yeni iqtisadi böhran başlanmış və 1925-ci ilin noyabrında Qarabski hökuməti istefa verməyə məcbur olmuşdu.

1926-cı il mayın 10-da V. Vitos koalision hökumət təşkil etdi. O, bəyan etdi ki, hökumət “güclü əllər” siyasətini davam etdirəcək. Mayın 12-də Pilsudski Varşavaya hücum etdi. Üç günlük döyüşlərdən sonra Pilsudski paytaxtı mühasirəyə aldı. Prezident Voytsexovski və Vitos hökuməti istefa verdi. Mayın 15-də K. Bartel hökumət təşkil etdi, prezident vəzifəsini İ. Mostsiskiy, hərbi nazir postunu isə Pilsudski tutdu. Polşada baş vermiş çevrilişlə iri mülkədarların və maliyyə kapitalının hökmranlığı quruldu.

1926-1929-cu illərdə iqtisadi vəziyyət sabitləşdi, xarici kapitalın təsiri isə qalmaqda davam edirdi. 1929-cu ildə sənaye məhsullarının istehsalının həcmi 1913-cü il səviyyəsinin 86%-ni təşkil edirdi. Ölkədə “Sanasion rejim” in yaradılması faktiki olaraq burjua-demokratik azadlıqların ləğv edilməsi demək idi. 1928-ci ilin martında “Sanasion rejim” dövründə ilk dəfə olaraq seymə seçkilər keçirildi. Seçkilərdən sonra “Sanasion rejim” lə seym arasında uzun müddətli konfliktlər başlandı.

1929-cu ildə başlanan dünya iqtisadi böhranı Polşa iqtisadiyyatına da təsir göstərdi. Böhran illərində 500-600 min həddində işsiz vardı. Xristian-demokratlar “mərkəzcilər” adı altında seym və xalqın hüquqlarının müdafiəsi şüarı ilə çıxış

edirdilər. Buna baxmayaraq, Pilsudski “Sanasion” diktaturanı gücləndirdi. Belə ki, 1930-cu ilin sentyabrında keçmiş baş nazir V. Vitos həbs edildi və Brest qalası- na atıldı. Həmin ilin noyabrında növbəti seym seçkiləri “Brest seçkisi” adını aldı. Xalq kütlələri mövcud rejimə qarşı mübarizəni gücləndirməkdə davam edirdi. Pilsudski rejimi isə faşist ölkələri ilə ittifaqı möhkəmləndirdi.

Polşa İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində

1935-ci ilin aprelində yeni konstitusiya qəbul olundu ki, bu konstitusiya görə prezidentə böyük səlahiyyətlər verildi. May ayında isə ölkənin faktiki diktatoru Pilsudski vəfat etdi.

1926-1935-ci illərdə Polşanın xarici siyasəti antisovet xarakteri daşımaqda idi. Polşada hesab edirdilər ki, ölkənin iki düşməni - Sovet İttifaqı və Almaniya- dır. Ancaq, Sovet İttifaqı başlıca düşmən hesab edilirdi. Yalnız, 1932-ci ildə SSRİ- nin beynəlxalq mövqeyi dəyişdikdən sonra Polşa və SSRİ arasında ”hücum et- mək haqqında müqavilə” bağlandı. 1934-cü ildə isə Berlində Polşa və Almani- ya arasında ”Güc işlədilməsinə dair bəyannamə” imzalandı. Ancaq, bunlara baxmayaraq, münasibətlər gərgin olaraq qalırdı.

1938-ci ilin oktyabrında Almaniya Qdansk və Şərqi Prussiya torpaqlarını tələb etdi. 1939-cu ilin aprelində Böyük Britaniya hökuməti Polşanın müstəqil- liyinə təminat verdi. Eyni zamanda Hitler Almaniya-Polşa bəyannaməsindən imtina edir. Əslində, Polşa müttəfiqsiz qalır. Belə ki, İngiltərə və Fransa “Münhen sazişi” nə əsasən bitərəf dövlətə çevrilmiş, Hitler Almaniyası və Sovet İttifaqı isə Pol- şanın düşmənləri elan olunmuşdu.

Çexoslovakiya 1918-1939-cu illərdə

Birinci dünya müharibəsindən sonra Çexoslovakiyanın sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyəti

Birinci dünya müharibəsi illərində Çexoslovakiya torpaqlarının resursları avstro-macar ordusuna xidmət edirdi. Avstriya-Macaristan imperiyasının dağılma- sı nəticəsində yaranmış dövlətlərdən biri də Çexoslovakiya Respublikası idi. Onun

ərazisi 140,4 min km², əhalisi isə 13,6 mln nəfərə çatırdı. Onlardan 7 mln. çex, 2mln.slovak, 3mln. alman, 700 mini macar, 500 mini isə ukraynalı idi.

Çexoslovakiya Respublikasının prezidenti vəzifəsini isə Tomaş Masarik tutdu. İlk hökumət kabinetini monarxist K.Kramarj təşkil etdi. Hökumət aşağı təbəqələrin bir sıra tələblərini yerinə yetirdi. Belə ki, seçki hüququ genişləndirildi, 8 saatlıq iş günü tətbiq edildi. 1919-cu il iyunun 16-da Slovakiya Sovet Respublikası yaradıldı. 1920-ci ilin fevralında konstitusiyaya qəbul edildi və ölkədə sosial-iqtisadi dəyişikliklər həyata keçirildi. Ölkənin ali qanunverici orqanı iki palatalı Milli Məclis oldu. Prezidentin səlahiyyət müddəti 7 il müəyyənləşdirildi. V.Tusar hökumət başçısı vəzifəsini icra etməyə başladı.

Çexoslovakiya kapitalizmin nisbi sabitləşməsi və dünya iqtisadi böhranı illərində

1924-cü ilin əvvəllərində başlanan iqtisadi yüksəliş 1926-cı ildə özünü daha aydın surətdə göstərdi. Çexoslovakiya Mərkəzi və Şərqi Avropada sürətlə inkişaf edən dövlətə çevrildi. Ölkə iqtisadiyyatında xarici kapital-fransız, ingilis və amerikan kapitalı hökmranlıq edirdi. Çex fəhlələrinin əmək haqqı xarici ölkələrin fəhlələrinin əmək haqlarından aşağı idi.

1929-cu ildə başlanmış dünya iqtisadi böhranı Çexoslovakiya təsərrüfatına ciddi təsir göstərdi. 1930-cu ildə başlanan böhran 1933-cü ilin yazında daha da dərinləşdi. Böhran illərində sərhəd bölgələri, xüsusilə, ağır vəziyyətlə qarşılaşdı. İqtisadi böhran inqilabi situasiyanı dərinləşdirdi. Almanlar, macarlar, slovaklar və ukraynalılar Çexoslovakiya Respublikasına qarşı mübarizəni gücləndirdilər. Bu, Kommunist Partiyasının fəaliyyətini genişləndirdi.

Çexoslovakiya İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində

1934-cü ilin sonlarında partiya faşizmə qarşı mübarizəni bütün istiqamətlərdə möhkəmləndirdi. 1935-ci ilin mayında keçirilmiş növbəti parlament seçkilərində faşist partiyaları böyük üstünlük qazandılar. Həmin ilin dekabrında keçirilmiş prezident seçkilərində Eduard Beneş prezident seçildi ki, o, Masarikə yaxın nümayəndələrdən biri idi.

1933-1935-ci illərdə ölkədə müxtəlif məsələlərə dair fikir ayrılıqları yaran-
dı. Belə ki, demokratik azadlıqların ləğv edilməsi, Almaniya ilə əməkdaşlığın ge-
nişləndirilməsi və burjuva-demokratik quruluşun saxlanılması aparıcı məsələlərdən
idi. 1934-cü ilin iyununda Avropanın sonuncu dövlətlərindən biri kimi Çexos-
lovakiya SSRİ ilə diplomatik münasibətlər qurdu. 1935-ci il mayın 16-da SSRİ və
Çexoslovakiya arasında sovet-fransız müqaviləsi nümunəsində saziş bağlandı. An-
caq, Fransada Çexoslovakiyanın xarici siyasətində baş verən dəyişikliyə reaksiya
verilmədi. Çexiya burjuaziyası, faşist partiyaları müqaviləyə qarşı çıxış etdilər və
Almaniya ilə münasibətlərin möhkəmləndirilməsi xəttini müdafiə etdilər. Ölkənin
xarici siyasətini öz əlində saxlayan Aqrar Partiya SSRİ ilə əməkdaşlığa qarşı çı-
xır, faşist dövlətləri-Almaniya və İtaliya ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsini məqbul
hesab edirdi.

1935-ci ildə ölkədə antifaşist mübarizənin önündə Kommunist Partiyası du-
rurdu. Partiya bütün demokratik qüvvələrin antifaşist Xalq Cəbhəsini yarada bildi.
Xalq Cəbhəsinin proqramında göstərilirdi ki, əsas sənaye sahələri milliləşdirilməli,
fəhlələrin istehsal üzərində nəzarəti, iri maliyyə, aqrar və sənaye kapitalının hökm-
ranlığı ləğv edilməlidir. Xalq Cəbhəsi həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi uğrunda
mübarizə aparırdı. Eyni zamanda antifaşist çıxışları gücləndirir və İspaniya res-
publikaçılarını müdafiə edirdi. Ölkə prezidenti Beneş isə faşizmlə əməkdaşlıq-
yolları axtarırdı. 1936-cı ilin sonu-1937-ci ilin əvvəllərində Beneş Hitlerin emis-
sarı ilə gizli danışıqlara başladı və bununla sovet-çex müqaviləsindən imtina
etdi. Tezliklə, Almaniya ilə “hücum etməmək haqqında” müqavilə imzalandı və
Çexoslovakiyanın təhlükəsizliyi “təmin edildi”.

Avstriyanın işğalından sonra Hitler Çexoslovakiyanın işğal planını hazırla-
dı. Bu istiqamətdə ona Henleynin Faşist Partiyası kömək etdi. Belə ki, 1938-ci
ilin aprelində Henleyn sərhədyanı torpaqlarda yaşayan əhəlinin muxtariyyətinə
dair direktiv tərtib etdi. Tezliklə, alman və polyak qoşunları Çexoslovakiya sər-
hədlərinə doğru irəlilədilər. Ancaq, ölkədə xalq hərəkatı gücləndi və 1938-ci il
mayın 21-də Çexoslovakiya hökuməti səfərbərlik elan edir. Hitler və onun agen-
turası ölkə ərazisindən çıxarılır. 1938-ci il sentyabrın 21-də Qoci hökuməti İngil-

tərə və Fransadan alman əhalisi yaşayan sərhədyanı torpaqların Almaniyaya qaytarılmasına dair ultimatum aldı.Xalq kütlələri ona qarşı çıxış etdilər.Qoci hökuməti istefa verdi.Prezident Beneş general Y.Sirovun başçılığı altında yeni hökumət təşkil etdi.Artıq,Çexoslovakiyaya qarşı alman ordusunun hücum təhlükəsi güclənmişdi.SSRİ Çexoslovakiyaya yardım göstərməyə çalışsa da,ölkənin hakim dairələri bu köməkdən imtina etdilər.

Nəhayət,1938-ci il sentyabrın 29-30-da keçirilmiş Münhen konfransında Çexoslovakiyanın Sudet vilayəti Almaniyaya verildi.Oktyabrın 1-dən etibarən Hitler ordusu Münhen sazişinə əsasən ölkənin sərhədyanı viyayətlərini işğal etməyə başladı.1938-ci ilin noyabrında Vyana arbitrajının qərarına görə Slovakiyanın cənub rayonları və Zakarpat Ukraynası Macarıstana verildi.Ümumiyyətlə, Çexoslovakiya 5 mln əhalisi olan ərazisinin 1\3-ni itirdi.Bu o demək idi ki,Çexoslovakiya sənaye sahələrinin 40%-dən məhrum oldu,Hitler Almaniyaından asılı vəziyyətə düşdü.

Ölkədə yalnız faşist partiyası olan Milli Birlik Partiyası fəaliyyət göstərməyə başladı.Aqrar,Xalq və Milli Sosialist partiyaları buraxıldı.Höku mətin başçısı R.Beran oldu.Milli Məclis ölkə prezidentini seçdi və bu vəzifəni E.Qax tutdu.Faşist rejiminin möhkəmlənməsi bir sıra siyasi xadimlərin ölkəni tərk etməsi ilə nəticələndi. Həmin siyasi xadimlər arasında Qoca və Beneş də vardı. Bu dövrdə Kommunist Partiyası faşizmə qarşı mübarizəni davam etdirdi.Partiyanın bir çox nümayəndələri ölkəərazisini tərk etmək məcburiyyətində qaldı.Münhen kapitulyasiyasından sonra çex burjuaziyasının mövqeyi sarsıldı.Slovakiyada və Zakarpat Ukraynasında yerli faşistlərdən və Hitlerin agentlərindən ibarət muxtar hökumət yaradıldı.

1939-cu il martın 14-də Hitlerin əmrinə əsasən Slovakiya faşistləri Slovak dövlətinin müstəqilliyini elan etdilər.Martın 14-dən 15-nə keçən gecə prezident Qax Çexoslovakiyanın bir dövlət kimi ləğv edilməsinə dair akta imza atdı.Çexiya torpaqları Çexiya və Moraviya protektoratlığı adı altında Almaniya imperiyasının tərkibinə daxil oldu.Bütün Zakarpat Ukraynası Macarıstana birləşdirildi.Çexoslovakiyanın müstəqilliyi isə ləğv edildi.

Bolqarıstan 1918-1939-cu illərdə

Birinci dünya müharibəsinin Bolqarıstanın sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsiri

Birinci dünya müharibəsi Bolqarıstanın sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə ağır zərbə vurdu. 1918-ci il sentyabrın 29-da Salonikdə Bolqarıstanla Antanta dövlətləri arasında müqavilə imzalandı. Oktyabrın 3-də isə çar Ferdinand oğlu III Borisin xeyrinə taxt-tacdan əl çəkdi və ölkəni tərk etdi. 1919-cu il avqustun 17-də Xalq Məclisinə seçkilər keçirildi. Seçkilərdə Bolqarıstan Xalq Əkinçilik İttifaqı böyük əksəriyyətin səsini qazanaraq hökuməti formalaşdırdı. Onun başçısı A. Stamboliyski oldu. Hökumət oktyabrda koalision hökumətə çevrildi, noyabrda isə Neyi müqaviləsini imzaladı. Bununla ölkənin iqtisadi həyatı beynəlxalq komissiyanın nəzarəti altına keçir. Belə şəraitdə dəmiryolçuların ümumi tətili baş verir. 1920-ci il yanvarın 3-də hərəkət tezliklə dayandırılır.

1920-ci ilin mayında Xalq Məclisinə yeni seçkilər keçirildi ki, bu seçkilərdə BXƏİ parlaq qələbə qazandı. Stamboliyskinin başçılığı altında birpartiyalı hökumət formalaşdırıldı. Tezliklə, "Torpaq mülkiyyəti haqqında" qanun qəbul edildi. Qanuna əsasən torpaq mülkləri 30- ha. həcmində məhdudlaşdırıldı. Xüsusi torpaq fondu yaradıldı ki, bu fonddan torpaqsız kəndlilərə torpaq sahələrinin verilməsinə başlanıldı. Torpaqların haqqı isə 20 il ərzində ödənilməli idi. Lakin, bu tədbirlərə baxmayaraq, xalq kütlələrinin vəziyyəti ağır olaraq qalırdı. Çünki, hökumətin yeritdiyi demokratik siyasət burjuaziyanın müqaviməti ilə qarşılaşdı. Stamboliyski hökumətinin xarici siyasəti sülhsevər xarakter daşıyırdı. Belə ki, tezliklə Polşa, Çexoslovakiya və Yuqoslaviya ilə dostluq əlaqələri yaradıldı. Fransa ilə əməkdaşlıq xətti götürüldü. Eyni zamanda Bolqarıstan antisovet müdaxilədə iştirak etmədi.

Bolqarıstan XX yüzilliyin 20-30-cu illərində

1923-cü ilin iyunun 9-da Bolqarıstanda faşist çevrilişi baş verir. Belə ki, çar Boris hakimiyyəti ələ keçirir. Stamboliyski isə xalq kütlələrinin müqavimətini təşkil etməyə cəhd göstərsə də, onun dəstələri dağıdılır, özü isə vəhşicəsinə öldürü-

lür.Yeni hökumətin başçısı A.Sankov təyin edilir.

1924-cü ilin sonu-1925-ci ilin əvvəllərində Bolqarıstan kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövrünə daxil olur. İngiltərə və Amerika bankirlərindən alınan kreditlərin hesabına ölkədə yeni sənaye müəssisələri tikilir və avadanlıqlar alınır. 1925-ci il aprelin 16-da Sofiya yığıncağında antifaşist mübarizə gücləndi.Ölkədə faşist terroru artdı,siyasi xadimlərin bir çoxu ölkəni tərk etdi.

1926-cı ildə ölkənin maliyyə sistemində yaranmış böhranı aradan qaldırmaq üçün hökumət ABŞ və İngiltərəyə müraciət etdi.Tezliklə,Bolqarıstana 3,5 mln. funt.sterlinq həcmində borc verildi.Doğrudur,bunula Bolqarıstan iqtisadiyyatında müəyyən inkişaf özünü göstərməyə başladı.Ancaq,hökumət xarici qüvvələrin təsirini qəbul etməyə məcbur oldu.

1929-1933-cü illərdə dünya iqtisadi böhranı zəif Bolqarıstan iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu.Sənaye istehsalı 30-40% aşağı düşdü. Sənaye böhranı aqrar böhranla birləşdi.Ölkədə 100 minlərlə işsiz vardı.Yeni parlament seçkiləri ərəfəsində- 1931-ci ilin iyununda qeyri-faşist burjua partiyalarından ibarət “Xalq bloku” yaradıldı.“Xalq bloku” ölkədə faşist rejiminin devrilməsini,demokratik təsisatların yaradılmasını tələb edirdi.“Xalq bloku” hökumətinin başında A.Malinov,sonra isə N.Muşanov durdu.1932-1933-cü illərdən etbarən Bolqarıstanda inqilabi şərait yarandı.

1934-cü il mayın 19-da hərbi-faşist diktaturası yaradıldı.Polkovnik Komon Georgiyevin başçılığı altında hökumət təşkil olundu.1879-cu il Tırnov Konstitusiyası dəyişdirildi,Xalq Məclisi qovuldu,bütün siyasi partiyalar bağlandı,yerli özünüidarəçilik ləğv edildi.Əsas zərbə isə inqilabi fəhlə hərəkatına vuruldu.

Ölkənin xarici siyasətində Fransa və Yuqoslaviya ilə yaxınlaşma baş verdi, 1934-cü ilin iyulunda isə Sovet İttifaqı ilə diplomatik münasibətlər quruldu.1935-ci ilin yanvarında K.Georgiyev istefa verdi.1935-ci ilin sonunadək ölkədə iki hökumət kabineti dəyişdi. Çara yaxın Q.Koseyvanov hökumət təşkil etdi.Lakin, Bolqarıstanda çar Boris monarxist faşist diktaturasını möhkəmləndirdi.Ölkənin daxili siyasətində aparıcı xətt demokratik azadlıqların ləğv edilməsi,faşist terrorunun güclənməsi və digər məsələlər idi.Artıq,Bolqarıstanın daxili və xarici siya-

sətində Hitler Almaniyasına rəğbət geniş yayılmışdı. Bolqarıstan bazarlarında alman kapitalı hökmranlıq edirdi.

Rumıniya 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsindən sonra Rumıniyanın iqtisadi və siyasi vəziyyəti

1916-cı ilin avqustunda Rumıniya Antanta tərəfində müharibəyə daxil olur. 1918-ci ilin yanvarında Antantapərəst hökumət istefa verir, yeni hökumət isə alman komandanlığı ilə sülh müqaviləsi imzalayır. Buxarest sülhünə görə Rumıniya Cənubi Dobrucanı Bolqarıstana verdi. 1918-ci ilin payızında kral Ferdinand Buxarest sülhünü ratifikasiya etməkdən imtina etdi. Nəticədə, 1919-cu ildə Bolqarıstanla bağlanmış müqaviləyə görə Rumıniya Cənubi Dobrucanı özündə saxladı. Rumıniyanın sahəsi 137 min km²-dən 295 min km²-ə qədər artdı. Ölkə əhalisinin sayı isə 7,9 mln nəfərdən 17,3 mln nəfərə çatdı. Rumıniya əhalisinin 6 mln nəfərini macarlar, bolqarlar və ukraynalılar təşkil edirdi. Müharibədən sonrakı dövrdə Rumıniyanın iqtisadi vəziyyəti ağır olaraq qalırdı. Tətil hərəkəti genişlənir və siyasi vəziyyət kəskinləşirdi. Fəhlələr əmək haqlarının artırılmasını tələb edir, 8 saatlıq iş günü və demokratik azadlıqların bərpası uğrunda mübarizə aparırdılar. 1918-ci ilin dekabrında kişilər üçün ümumi səsvermə hüququ müəyyənləşdirildi.

1919-cu ildə isə parlament 8 saatlıq iş günü haqqında qanun qəbul etdi. Lakin, bu qanun həyata keçirilmədi. Averesko hökuməti xalq kütlələrinə qarşı repressiyaları gücləndirdi. 1921-1922-ci illərdə burjuaziyanın təzyiqləri şəraitində “Aq-rar islahat haqqında” qanun qəbul edildi. Lakin, bu islahat iri mülkədar torpaq sahibliyini və kəndliləri torpaqla təmin etmədi. 1923-cü ilin martında yeni konstitusiya qəbul olundu ki, bununla burjuaziyanın siyasi hakimiyyəti möhkəmləndirildi. 1923-cü ilin konstitusiyası ölkəni parlamentli monarxiya elan etdi. Parlament deputatlar palatasından və senatdan ibarət olmalı idi. Krala iki dəfə veto hüququndan istifadə etmək hüququ verildi. Həmçinin, ölkədə söz, yığıncaq və birgə toplaşmaq azadlığı qəbul olundu. Bütün bunlar ölkədə ictimai-siyasi ziddiyyətlərin dərinləşməsinin qarşısını aldı və ayrı-ayrı qüvvələr arasında münasibətləri tənzimlədi.

Rumıniya kapitalizmin nisbi sabitləşməsi və dünya iqtisadi böhranı dövründə

Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə Rumıniya aqrar ölkə olaraq qalırdı. Əhalinin 80%-i kənd təsərrüfatında çalışırdı. Rumıniya neft ehtiyatına görə Avropada II yerdə idi. Xarici kapital neft-qaz sənayesinin 95%-nə nəzarət edirdi. 1924-cü ilin sentyabrında Cənubi Bessarabiyada iri kəndli hərəkatı baş verdi. Hərəkat rumın hökumətini qovdu və Moldova Sovet Respublikasını elan etdi. Lakin, L. Bretanu hökuməti hərəkat iştirakçılarına qarşı qüvvə tətbiq etdi və bununla da Tatarbunar hərəkatı yatırıldı. Çox keçmədən kral Ferdinand vəfat etdi. Onun 4 yaşlı oğlu Karol Muxay kral elan edildi. Lakin, onun nüfuzu orduda və hakim dairələrdə qəbul olunmadı. Buna görə də 1928-ci ilin mayında Alba-Yulidə qurultay çağırıldı ki, bu qurultayda 150 min nəfərdən yuxarı kəndlinin nümayəndəsi iştirak edirdi. 1928-ci ilin noyabr ayında Yuli Maniu birinci Milli Saranist (kəndli) hökuməti təşkil etdi. Həmin ilin dekabrında parlament seçkiləri keçirildi. Bu seçkilərdə Milli Saranist Partiyası 324 mandat əldə etdi. Milli liberallar isə 13 mandata sahib oldu.

1928-ci ilin sonlarında Rumıniya iqtisadi böhranla qarşılaşdı. Əgər 1928-ci ildə Rumıniyanın ixracatı 28,9 mlrd. ley təşkil edirdisə, 1930-cu ildə bu rəqəm 14,1 mlrd. leyə çatmışdı. Əmək haqqı 1933-cü ildə 1929-cu il səviyyəsinin 60%-nə bərabər idi. 1930-cu ilin iyulunda prins Karol Rumıniyaya qayıtdı və özünü kral elan etdi. Yeni kral II Karol faşist təşkilatı ilə əlaqəni möhkəmləndirdi və özünün şəxsi diktaturasını yaratdı. Almaniyada faşist diktaturasının qurulmasından sonra Rumıniyanın xarici siyasətində də dəyişiklər baş verdi. 1932-1936-cı illərdə Rumıniyanın Xarici İşlər Naziri vəzifəsini Nikolay Titulesku tutdu.

Rumıniya İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində

1934-cü ildə Sovet İttifaqı ilə diplomatik münasibətlər quruldu. Bu, II Karolun prinsiplərinə uyğun gəlmədiyinə görə Nikolay Titulesku 1936-cı ilin avqustunda istefaya fəndərildi. 1937-ci ilin seçiklərində milli liberallar ağır məğlubiyyətə uğradılar, Milli Saranist Partiyası isə böyük səs qazandı. Lakin, II Karol Yuli

Maniuna hökumət formalaşdırmağa imkan vermədi.Faşist Milli Xristian Partiyasının lideri O.Qoq hökumət təşkil etdi.Ancaq, bu hökumət 1938-ci il fevralın 10-dək hakimiyyətdə qala bildi.

Kral II Karol parlamenti buraxdı.1923-cü il konstitusiyası dəyişdirildi, ölkədə kral diktaturası yaradıldı.1938-ci il martın 1-də kral II Karol yeni konstitusiya hazırladı ki,bununla ölkədə demokratik azadlıqlar ləğv edildi.Konstitusiyaya görə bütün icraedici və qanunverici hakimiyyət kralın əlində birləşdi.Hökumət yalnız kralın qarşısında məsuliyyət daşıyırdı.Bütün siyasi partiyalar və həmkarlar ittifaqları buraxıldı.Həmçinin, mütərəqqi qəzetlər bağlandı.Kral diktaturası ölkədə faşist qaydalarını möhkəmləndirdi.

1939-cu ilin martında kral diktaturası hökuməti A.Kalinesku başda olmaqla Hitler Almaniyası ilə “İqtisadi əməkdaşlıq haqqında” saziş imzaladı.Bu saziş əsasən Almaniya Rumıniya iqtisadiyyatı üzərində böyük üstünlüklər əldə etdi.

Latın Amerikan ölkələri

Argentina 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin Argentinanın siyasi və iqtisadi vəziyyətinə təsiri

Birinci dünya müharibəsi dövründə Argentina neytrallığını qoruyub saxlamışdı.Buna görə də ölkə iqtisadiyyatı tənəzzülə uğramamış,əksinə,dirçəliş başlamışdı.Ancaq,Argentina iqtisadiyyatı ABŞ və İngiltərə kapitalından asılı vəziyyətə düşmüşdü.Buna görə də Argentinada iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatında milli kapitalın nümayəndələri azlıq təşkil edirdi.Ölkədə katolik kilsəsi və yuxarı hərbi dairələr böyük nüfuza malik idi.Onların ictimai-siyasi hadisələrin inkişafına təsiri ölkənin bütün ərazisində özünü açıqcasına göstərirdi.Bu dövrdə Argentinanın siyasi həyatında Vətəndaş Radikal İttifaqı aparıcı rol oynayırdı.1916-cı ilin prezident seçkilərində Radikallar Partiyası qələbə qazandı.Argentina prezidenti vəzifəsinə radikalların lideri İpolito İroqeyn seçildi.Bununla da 1916-cı ildən 1930-cu ilədək Radikallar Partiyası hakimiyyətdə oldu.Radikallar hər şeydən öncə ölkənin müstəqil xarici siyasətinə çalışır,milli sənayenin inkişaf etdirilməsi uğrunda mübarizə aparır və xarici kapitalın müdaxiləsinin məhdudlaş-

dırılmasını tələb edirdilər.İqtisadi yüksəlişə baxmayaraq, ölkədə aşağı təbəqələrin vəziyyəti olduqca mürəkkəb idi.

Argentina XX yüzilliyin 20-30-cu illərində

1921-ci ildə Argentinada iqtisadi böhran başlayır.1920-ci ildə ixracat 1 mlrd. peso olduğu halda,1921-ci ildə bu rəqəm 671 mln.peso təşkil edirdi.İroqeyn hökuməti 1922-ci ilədək geniş xalq kütlələrinin təzyiqi altında bir sıra burjuademokratik tədbirlər,o cümlədən 8 saatlıq iş günü, əmək haqqı minimumu,qadın və uşaqların əməyinin qorunması və s. həyata keçirdi.Lakin,hərbi dairələrin dövlət çevrilişi cəhdi hələ də davam etməkdə idi.

1922-ci ilin seçkilərində İroqeynin əleyhdarlarından olan Marsel Alvear prezident seçildi.General Aqustino Xusto isə hökumət başçısı oldu.Tezliklə,İroqeynin verdiyi qanunlar ləğv edildi və Argentinada hakimiyyət hərbcilərin əlində birləşdi.Orduda təchizat gücləndirildi,ölkənin müdafiə qüdrəti artırıldı.

Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövrünün başlanması ilə Argentina iqtisadiyyatında da müəyyən yüksəliş baş verdi.Peso sabitləşdi,kooperativlər böyük maliyyə yardımı aldılar.Ölkənin xarici siyasətinin əsas istiqamətləri də müəyyənləşdirildi,ABŞ dövləti ilə münasibətlər yenidən quruldu.1925-ci ildə isə Argentina və SSRİ arasında diplomatik münasibətlər yaradıldı.Bütün bunlar 1926-1927-ci illərdə sosial-iqtisadi həyatda nisbi sabitliyi qoruyub saxladı.

1928-ci ildə keçirilmiş prezident seçkilərində 76 yaşlı İroqeyn prezident seçildi.Onun rəqibi İroqeyndən 2 dəfə az səs səs qazandı.İroqeynin ilk tədbiri milli neft sənayesi yaratmaq oldu.Hələ 1907-ci ildə Argentinada Rokfellerin “Standart Oyl kompani” şirkəti neft çıxarılmasına dair konsessiya almışdı.1929-cu ilin avqustunda “Yasimentos petroliferos fizkales” dövlət kompaniyası neft çıxarılması və emalı üzərində nəzarəti öz əlinə aldı,1930-cu ilin fevralında isə neft sənayesinin milliləşdirilməsi haqqında qanun qəbul edildi.

1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranı Argentina iqtisadiyyatına da təsir göstərdi.Belə ki,Argentinanın ixracatı 1929-cu ildə 1 mlrd.peso olduğu halda, 1933-cu ildə bu rəqəm 285 mln.peso olmuşdu.1932-ci ildə ölkədə 334 min işsiz vardı.Buna görə də Argentinanın ayrı-ayrı şəhərlərində mövcud rejimə qarşı

etiraz hərəkatı güclənir.Ölkənin iri mülkədarlarından biri Xose Uribur çevrilişə rəhbərlik edirdi.1930-cu ilin sentyabrın əvvəllərində Buenos-Ayresdə antihökumət nümayişləri keçirilir.Sentyabrın 6-da İroqeyn tərəfindən bütün hakimiyyət səlahiyyətlərinin vitse-prezident Martinesə verilməsinə baxmayaraq,qiyamçılar Buenos-Ayresi tutdular.Hərbi xunta general Uriburu müvəqqəti prezident elan etdi.Yeni hökumət konqresi buraxdı.Siyasi partiyaların fəaliyyəti məhdudlaşdırıldı.1931-ci ilin noyabrında yeni prezident seçkiləri keçirildi.Uribur tərəfindən yaradılmış Milli Demokratik Partiyanın rəhbərlərindən biri Aqustino Xusto prezident seçildi və 1932-ci ilin fevralında prezident vəzifəsini icra etməyə başladı.O, parlament rejimini ləğv etməsə də onun rolu olmadı.

1935-ci ilin sentyabrında Argentina prezidenti Xusto Braziliya prezidenti Varqas və Uruqvay prezidenti Terra “antikommunist paktı” bağladı.Buna cavab olaraq sosialistlər,radikallar və kommunistlər vahid cəbhədə çıxış edəcəklərini bildirdilər.Tezliklə,Kommunist Partiyasının fəaliyyəti qadağan edildi,senzura gücləndirildi.Demokratik qüvvələr Xalq Cəbhəsi yaratsalar da, çox keçmədən radikallar və sosialistlər ondan ayrıldılar.1937-ci ilin sonlarında yeni prezident seçkiləri keçirildi.Bu seçkilərdə mühafizəkarların nümayəndəsi Roberto Ortis prezident seçildi.O,konstitusiya rejimini bərpa etməyə məcbur oldu.

İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına yaxın hökumət faşizmə meyl etməklə,ABŞ-ın ölkəyə nüfuzuna qarşı çıxış edirdi.

Braziliya 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin

Braziliya üçün siyasi və iqtisadi nəticələri

Braziliya Birinci dünya müharibəsinə 1917-ci ilin oktyabrında qoşuldu.Lakin,onun müharibədə iştirakı məhdud xarakter daşıyırdı.Birinci dünya müharibəsi Braziliyada kapitalizmin möhkəmlənməsinə mane oldu.1918-ci ilin noyabrında Rio-de Janeyro şəhərində ümumi tətillər başlandı.Tətildə metallistlər, toxucular və digər sənaye sahələrinin fəhlələri iştirak edirdilər.Onlar 8 saatlıq iş günü,əmək haqlarının artırılması,həmçinin,Sovet Rusiyasının müdafiəsi uğrunda mübarizə

apardılar. Prezident Epitasiu Pessoa (1919-1922) bir sıra güzəştlərə getməyə məcbur oldu. Belə ki, 8 saatlıq iş günü tətbiq edildi, əmək haqları artırıldı. Lakin, 1921-1922-ci illərdə Braziliya iqtisadi böhranla qarşılaşdı. 20-ci illərin əvvəllərində ölkədə “tenentistlər” hərəkatı başlandı. Bu hərəkat gənc zabitlər və serjantları öz ətrafında birləşdirmişdi (tenenti-leytenant) deməkdir. Tenentistlər burjuva-mülkədar hökmranlığına qarşı çıxış edir, Braziliya Respublikasının müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırdılar. 1922-ci ilin iyulun 5-də Rio-de Janeyroda hərbi kadet məktəbinin hərəkatı başlandı. Lakin, paytaxt qarnizonu hərəkat iştirakçılarını müdafiə etmədi. Leytenant Antonio Skera Kampos 17 zabitlə birlikdə mühasirəyə alındı və müqaviməti davam etdirə bilmədi. Bununla belə 5 iyul hərəkatı Braziliya ordusuna böyük təsir göstərdi. Prezident Arturo da Silva Bernardes (1922-1926) burjuva-mülkədar qaydalarını möhkəmləndirdi, ölkədə diktatura rejimi yaradıldı. Konstitusion azadlıqlar faktiki olaraq ləğv edildi.

Braziliya XX yüzilliyin 20-30-cu illərdə

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində başlanan yüksəliş milli burjuaziyanın inkişafına təkan verdi və kapitalizm nisbi sabitləşmə dövrünə daxil oldu. Ancaq, Braziliya burjuaziyasının mövqeyinə ABŞ və İngiltərə hakim dairələri təsir göstərir, onun möhkəmlənməsinə mane olurdu. Belə şəraitdə ölkədə diktatura rejimi hakimiyyətdə idi. 1924-cü il iyulun 5-də general İsidoro Lapes və mayor Migel Kostanın rəhbərliyi altında San-Paulda hərəkat başlandı. Hökumət hərəkat iştirakçılarına qarşı 20 min nəfərdən ibarət ordu hissəsi göndərdi. San-Paul hadisəsi digər şatlara da təsir göstərdi. Oktyabr ayında Braziliyanın cənub ucqarlarında hərəkat başlandı. Bu hərəkata 26 yaşlı kapitan Luis Karlos Prestes başçılıq edirdi. Hərəkat məğlubedilməz kolonlar adını aldı. Hərəkata baş komandan Migel Kosta təyin edildi. Qərargah rəisi isə Prestes oldu. Onların hər ikisi general rütbəsi aldı. Məğlubedilməz kolonların yürüşü 1927-ci ilin fevralına qədər davam etdi və 25 min km. məsafə qət edildi. Hələ 1926-cı ilin sonlarında prezident vəzifəsinə seçilən Vaşinqton Luis ölkədə siyasi partiyaların azad fəaliyyətinə şərait yaratdı. Prestes isə Kommunist Partiyası sıralarına daxil oldu və Kominternin VII konqresində icraiyyə komitəsinin tərkibinə seçildi.

1929-cu ildə başlanan dünya iqtisadi böhranı Braziliya itisadiyyatına ağır təsir göstərdi.İnflyasiya gücləndi,qiymətlər aşağı düşdü,ölkədə açlıq başlandı. Böhranın davam etdiyi şəraitdə-1930-cu ilin martında yeni prezident seçkiləri keçirildi.Seçkilərdə Riu-Qran- di Du-Sul ştatının qubernatoru Jetuliu Varqas prezident seçkilərinə qatıldı.Varqas tərəfdarları 660 min səs topladıqları halda,Pres-tesi müdafiə edənlər 1 mln-dan yuxarı səs qazana bildilər.Buna görə də Varqas və onun tərəfdarları 1930-cu ilin oktyabrın 3-də üsyan qaldırdılar.Oktyabrın 23-də paytaxtın piyada polklarından biri üsyançılara qoşuldu.Oktyabrın sonlarında Vaşinqton Luis hökuməti süqut etdi.Noyabr ayında bütün hakimiyyət Varqasa verildi.Varqas hərbi diktatura qurdu,1891-ci il konstitusiyası dəyişdirildi.Bütün hakimiyyət prezident Varqasın əlində birləşdirildi.Ştatların qubernatoru Varqas tərəfindən təyin edildi. Varqasın hakimiyyəti dövründə iri ticarət,sənaye və kənd təsərrüfatı burjuaziyasının iqtisadi və siyasi həyatda rolu gücləndi.Lakin,diktatura hakimiyyətinin güclənməsi ölkənin ayrı-ayrı təbəqələrinin Varqas rejiminə qarşı mübarizəsini gücləndirdi.1932-ci ilin iyulunda San Paul ştatnda Varqas rejiminə qarşı hərəkət başlandı. Lakin,qiyamçılar dağıldı və təslim oldu.Bununla belə Varqas müəyyən güzəştlərə getdi və konstitusiya quruluşu formal olaraq bərpa edildi.

1934-cü ilin iyulunda Braziliyada yeni konstitusiya qəbul olundu.Varqas ölkə prezidenti seçildi.1934-cü il konstitusiyası 8 saatlıq iş günü müəyyən etdi, fəhlələrin kollektiv müqavilə bağlamaq hüququ saxlanıldı.1935-ci ilin martında bir sıra siyasi partiyalar,o cümlədən sol liberalların iştirakı ilə Milli-Azadlıq Alyansı yaradıldı.Tezliklə,Varqas hökuməti Milli-Azadlıq Alyansına qarşı aşırıq repressiyalara keçdi.Milli-Azadlıq Alyansının üzvləri həbs edildi.Braziliya kommunistlərinin rəhbərlərindən biri olan Luis Karlos Prestes də həbs olundu və 16 il 8 ay müddətinə azadlıqdan məhrum edildi.1937-ci il noyabrın 10-da Varqas ölkədə İtaliya nümunəsində korporativ dövlət rejimi yaratdı.Həmin ilin dekabrında Varqas bütün siyasi partiyaların buraxılması haqqında dekret imzaladı.1938-ci ilin aprelinde milli neft sənayesinin yaradılması haqqında qanun qəbul edildi.

Mövcud rejim xarici siyasətdə manevrlərə üstünlük versə də, tezliklə burjua-demokratik blokuna meyl etməyə başladı. Bununla “Antikomintern paktı” ölkələri ilə münasibətlər kəsildi. Bu, xarici siyasətin istiqamətlərini qəti olaraq müəyyən etdi.

Meksika 1918-1939-cu illərdə Birinci dünya müharibəsinin

Meksikanın siyasi və iqtisadi vəziyyəti

1910-1917-ci illərdə Meksikada baş verən burjua-demokratik inqilabı mülkədar-klerikal dairələrin və xarici kapitalın hökmranlığına ciddi zərbə vurdu. 1917-ci il fevralın 5-də Meksikanın yeni konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyanın 27-ci maddəsində göstərilirdi ki, torpaq və sular üzərində hakimiyyət dövlətə məxsusdur.

123-cü maddədə elan edilirdi ki, 8 saatlıq iş günü, əmək haqqı minimumu, həmkarlar təşkilatlarında birləşmək və tətillik hüququ müəyyən olunur. Ümumiyyətlə, 1917-ci il konstitusiyası milli burjuaziyanın hakimiyyətini möhkəmləndirdi, xarici kapitalın hökmranlığını məhdudlaşdırdı. 1920-ci ildə Meksikada prezident seçkiləri keçirildi. Seçkilərdə iki nəfər prezidentliyə namizədliyini irəli sürdü. Bunlardan biri İqnasio Bonityas, digəri isə Alvero Obreqon idi. Nəhayət, 1920-ci il iyul seçkilərində Obreqon qələbə qazandı. Kalyes Obreqon hökumətində Daxili İşlər Naziri postunu tutdu, de la Uerta isə Maliyyə Naziri vəzifəsini icra etməyə başladı. ABŞ və İngiltərə dövlətləri Obreqon hökumətini tanımaqdan imtina etdi. ABŞ-ın hakim dairələri Meksikada iqtisadi və siyasi mövqeyini gücləndirdi. Ancaq, 1923-cü ilin avqustunda ABŞ dövləti Obreqon hökumətini rəsmən tanıdı.

Meksika XX yüzilliyin 20-30-cu illərində

1924-cü ildə Meksikada yeni prezident seçkiləri keçirilir. Hökumət Plutarko Kalyesin namizədliyini irəli sürür. Eyni zamanda Adolfo de la Uerta prezidentliyə öz namizədliyini verir ki, onun latifundistlər, kilsə və iri ticarət-maliyyə burjuaziyası müdafiə edirdi. Nəticə etibarilə 1924-cü ilin iyununda Meksikanın yeni prezidenti Plutarko Kalyes seçildi. Kalyes 1924-cü ildən 1928-ci ilədək prezident pos-

tunu tutdu.O,feodal qaydalarına və kilsə hakimiyyətinə qarşı mübarizə apardı.1926-cı ilin iyulunda Kalyes 1917-ci il konstitusiyasının antiklerikal müddəalarının bərpa edilməsi haqqında qərar verdi.

1928-ci ildə Obreqon yenidən prezident vəzifəsinə seçildi.O,prezident seçildikdən sonra katoliklərdən biri tərəfindən öldürüldü.Emilio Portes Xil müvəqqəti prezident oldu.

1929-cu ilin martında general Eskobar və digər generallar Portes Xil hökumətinə qarşı qiyam qaldırdılar.Lakin,güclü xalq mübarizəsi başlandı.Ümumiyyətlə,1928-1934-cü illərdə Meksikada 3 prezident seçildi ki,bu prezidentlər K.Kalyesdən asılılığı saxladılar.Böhran illərində iqtisadiyyatda gerilik açıq şəkildə özünü göstərdi.İşsizlərin sayı 1mln.nəfərə çatdı.

Böhran ölkənin daxili vəziyyətinə təsir etməklə yanaşı,beynəlxalq əlaqələrdə də müəyyən dəyişikliklər etdi.Belə ki,ABŞ-ın regiona nüfuzu 1930-cu ildə Meksikanın SSRİ ilə diplomatik münasibətləri kəsməsinə səbəb oldu.1931-1933-cü illərdə isə xarici dövlətlər,xüsusilə,ABŞ ölkədə nüfuzlarını qoruyub saxladılar.

1934-cü ilin prezident seçkilərində general Lasaro Kardenas qələbə qazandı.O,1934-1940-cı illərdə bu vəzifədə qaldı.Kardenas hökuməti aqrar islahatı uğurla davam etdirdi.1935-ci ildən 1940-cı ilədək latifundistlər və xarici kompaniyalar kəndlilərə 18 mln.ha-dan artıq torpaq payladılar.Ümumiyyətlə,1 mln-dan artıq kəndli torpaqla təmin edildi.

1938-ci ilin martında Milli-İnqilabi Partiya möhkəmləndi.May ayında San-Luis-Potosi ştatında antihökumət qiyam baş verdi.Qiyama general Sedilio komandanlıq edirdi.Qiyamçılar ABŞ və İngiltərə dövlətlərindən kifayət qədər maliyyə yardımını aldılar.Lakin,tezliklə qiyam hökumət qoşunları tərəfindən darmadağın edildi.Kardenasın hakimiyyəti illərində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri,o cümlədən yeyinti sənayesi,tikinti və xarici ticarət əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdi.İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına yaxın Kardenasaqrar islahatları məhdudlaşdırdı.

Kuba 1918-1939-cu illərdə

Kuba Birinci dünya müharibəsinəndən sonrakı ilk illərdə

Kuba Birinci dünya müharibəsinə 1917-ci ilin aprelində daxil oldu, lakin, iri miqyaslı hərbi əməliyyatlarda iştirak etmədi. Hələ 1916-cı ilin sonlarında Kubada yeni prezident seçkiləri keçirilmişdi. Mühafizəkarlar Menokalın, liberallar isə Alfredo Sayasın namizədliyini müdafiə etdilər. Seçkilərdə mühafizəkarların nümayəndəsi Menokal prezident seçildi. Bu, 1917-ci ilin fevralında liberalların hərəkatına səbəb oldu. Buna görə də ABŞ öz ordusunu Kubaya yeritdi və 1922-ci ilədək geri çağırmadı. ABŞ-ın Kubada nüfuzunun güclənməsi iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin milli burjuaziyanın əlindən çıxmasına səbəb oldu. Xarici kapitalın üstünlük təşkil etdiyi sahə şəkər qamışı istehsalı idi. Çünki, kənd təsərrüfatının bu sahəsi böyük kapital əldə etməyə imkan verirdi. Kuba iqtisadiyyatının ABŞ kapitalından asılılığı xalq kütlələrinin narazılığına səbəb oldu. Tezliklə, ölkədə ziyalıların və fəhlələrin iştirakı ilə böyük etiraz nümayişləri başlandı. Hərəkat iştirakçıları demokratik quruluşun yaradılması və universitetlərə özünüidarə hüququnun verilməsi tələbini irəli sürdülər. Hökumət nümayişi yatarsa da, ölkədə islahatların keçirilməsinin zəruriliyi açıq-aşkar özünü göstərdi.

Kuba XX yüzilliyin 20-30-cu illərində

20-ci illərdə Kuba iqtisadiyyatı ağır vəziyyətdə idi. Fəhlə hərəkatının gücləndiyi bir şəraitdə 1924-cü ilin noyabrında generalların və iri maliyyə dairələrinin nümayəndəsi Xerardo Maçado liberallar partiyasından prezident seçildi. Onun hakimiyyəti illərində 3 mindən artıq insan terrora məruz qaldı. Belə şəraitdə 1925-ci il - də Kuba Kommunist Partiyası yaradıldı. 1928-ci ildə Maçado yenidən öz namizədliyini irəli sürdü və seçkilərdə qələbə qazandı. Prezidentin səlahiyyətləri isə 4 ildən 6 ilədək uzadıldı.

1929-cu ildə başlanan dünya iqtisadi böhranı Kuba iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu. Belə ki, Kuba ixracatı 3 dəfə aşağı düşdü, ölkədə işsizlər ordusu yarandı. Çox keçmədən Maçado rejiminə qarşı güclü hərbi qarşıdurma meydana gəldi. Kubanın ABŞ-da keçmiş səfiri Karlos de Sespedes Maçadonun istefasını

tələb etdi. Digər tərəfdən eyni tələbi ABŞ-ın Latın Amerikasına ölkələri üzrə dövlət katibinin yeni köməkçisi Semner Uelles də irəli sürdü. Nəhayət, 1933-cü il avqustun 11-də Kubada dövlət çevrilişi baş verdi. Maçado zabıtlar qrupu tərəfindən həbs edildi. Avqustun 12-də isə Maçado tərəfdarları ilə birlikdə ölkəni tərk etdi. Karlos de Sespedes müvəqqəti prezident seçildi. Lakin, orduda yeni prezidentə qarşı müxalifət formalaşdı. Müxalifətə Fulxensio Batista rəhbərlik edirdi. 1933-cü il sentyabrın 5-də serjant dəstələri Batistanın komandanlığı altında mərkəzi hərbi şəhərcik olan Kampo Kolumbiyanı ələ keçirdilər. Sespedes hökuməti süqut etdi. Havana Universitetinin tibb professoru, keçmiş Nyu-York “İnqilabi Xunta” sının üzvü Ramon Qran San-Martininin başçılığı altında hökumət formalaşdı. Batista respublika silahlı qüvvələrinin “inqilabi komandanı” təyin edildi.

1934-cü il yanvarın 14-də Batista Qran San-Martinini istefa verməyə məcbur edir. Həmin ilin mayında Kuba ABŞ dövləti ilə müqavilə imzalayaraq iqtisadi və siyasi yardım alır. Bununla Batista rejimi öz hakimiyyətini möhkəmləndirir. Ancaq, ölkədə yenə də tətilər və nümayişlər davam edir. Hökumət çətinliklə bu çıxışları yatıra bilir. Buna baxmayaraq, mövcud rejim müəyyən güzəştlər edir. 1935-ci ilin iyunda parlament rejiminin formal bərpa edilməsi haqqında konstitusiya qanunu qəbul edilir. Prezidentin səlahiyyət müddəti 4 il müəyyən olunur. 1936-cı ildə keçirilmiş prezident seçkiləri sosial ziddiyyətlərin dərinləşməsinin qismən də olsa qarşısını aldı. Havana Universiteti və məktəblər yenidən açıldı. 1938-ci ildə isə Kommunist Partiyasının açıq fəaliyyətinə icazə verildi ki, bununla digər siyasi təşkilatlara da tətbiq edilən məhdudiyətlər aradan qaldırıldı. İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına yaxın həyata keçirilən demokratik dəyişikliklər Kubanın regionda nüfuzunu əhəmiyyətli dərəcədə artırdı.

Çili 1918-1939-cu illərdə

Çili Birinci dünya müharibəsindən sonrakı ilk illərdə

Hələ 1915-ci ildə Çilidə Sanfuentesin hakimiyyəti qurulmuşdu.O,Mühafizəkarlar Partiyasının nümayəndəsi kimi torpaq aristokratiyasının və kilsənin hökmranlığını müdafiə edirdi.Ölkədə polis terroru güclənmiş,mitinqlər və nümayişlər geniş xarakter almışdı.1920-ci ildə yeni prezident seçkiləri keçirilir.Prezident vəzifəsi uğrunda iki siyasi partiya-mühafizəkarlar və liberallar mübarizə aparırdı.Mühafizəkarların nümayəndəsi Luis Barros,liberalların nümayəndəsi isə Arturo Alessandri idi.Seçkilərdə partiyalardan heç biri qələbə qazana bilmədi. Buna görə də məsələni Çili Ali Məhkəməsi həll etdi və Alessandri prezident postunu tutdu.Alessandrinin hakimiyyəti dövründə nəinki xarici kapitalın hökmranlığı dayandırıldı, əksinə,onların rolu artırıldı və milli burjuaziyanın mövqeyi zəiflədi.Ölkədə 8 saatlıq iş günü tətbiq edildi,qocalığa və əlilliyə görə pensiya müəyyən olundu.Ancaq, fəhlələr daha geniş tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirdilər.Buna görə də 1922-ci ilin yanvarında Çili Kommunist Partiyası yaradıldı.

Çili XX yüzillik 20-30-cu illərində

1924-cü ildə Çilidə kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövrünə daxil olur.ABŞ kapitalı ölkə iqtisadiyyatında hökmranlığı qoruyub saxlayırdı.Digər tərəfdən isə siyasi vəziyyət ağır olaraq qalmaqda idi.1924-cü ilin sentyabrındaölkədə hərbi çevriliş baş verdi.Alessandri hökuməti süqut etdi.Hakimiyyət general Altamiranonun əlinə keçdi.1925-ci ilin yanvarında digər zabitlər qrupu Altamirano rejimini süquta uğrtdı və Alessandri prezident postuna bərpa edildi.Həmin ilin avqustunda konqres yeni konstitusiya qəbil etdi və 1833-cü il konstitusiyası dəyişdirildi.1925-ci ildə prezident seçkiləri keçirildi.Seçkilərdə Alessandriyə yaxın Emiliano Fiqeroa prezident seçildi.Ölkədə tədricən respublika qanunları bərpa olunmağa başladı.Lakin,1927-ci ildə polkovnik Karlos İbanes del Kampo dövlət çevrilişi etdi.Fiqeroa hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı,konqres buraxıldı və diktatura hakimiyyəti möhləndirildi.

1929-cu ildə başlanmış dünya iqtisadi böhranı Çili iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu.1931-ci ilin iyununda başlanmış nümayişlər iyulun 26-da İbanesin

ölkəni tərk etməsi ilə nəticələndi.Yeni hökuməti Xuan Esteban Montero təşkil etdi və ölkədə konstitusiyaya rejimi bərpa olundu.Həmin ilin oktyabrında keçirilmiş prezident seçkilərində Xuan Esteban Montero prezident seçildi.

1932-ci ilin iyununda karlos Davil və Qrovenin başçılığı altında üsyan baş verdi.Prezident Montero və onun nazirləri ölkəni tərk etdilər.Yeni hökuməti Qrove təşkil etdi.İyunun 16-da Davil dövlət çevrilişi edərək Qroveni hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı.Bununla diktatura hakimiyyəti quruldu,konstitusiyaya rejimi ləğv edildi.

1932-ci il sentyabrın13-də Davil devrilir və Blançe özünü diktator elan edir. Ancaq,Blançe də hakimiyyətdən uzaqlaşdırılır,Abarham Fiqero müvəqqəti hökumət təşkil edir və diktatura hakimiyyəti süqut edir.1932-ci ilin oktyabrında prezident seçkiləri keçirilir.Seçkilərdə Arturo Alessandri qələbə qazanır və prezident vəzifəsini icra etməyə başlayır.

1935-ci ildə Çilidə Xalq Cəbhəsinin ilk hökuməti yaradılır.1938-ci ildə keçirilmiş prezident seçkilərində Xalq Cəbhəsinin nümayəndəsi Aqippe Serda qalib gəldi.O,radikal və sosialistlərdən ibarət hökumət təşkil etdi.Hökumətin proqramında sosial islahatların keçirilməsi,demokratik azadlıqların verilməsi,xarici inhisarların fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və digər məsələlər əksini tapmışdı. Lakin,Xalq Cəbhəsi hakimiyyətinin ilk günlərindən mürtəce qüvvələrin ciddi müqaviməti ilə qarşılaşdı.Buna baxmayaraq,hökumət öz proqramını həyata keçirmək üçün açıq mübarizə aparmağa başladı.Bu,tezliklə real nəticələr verdi. Belə ki,A.Serdanın hakimiyyəti milli burjuaziyanın hökmranlığını gücləndirdi,vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını bərpa etdi.Lakin,hökumət ABŞ və İngiltərə kapitilına qarşı çıxma bilmədi.Digər tərəfdən isə Aqippe Serda və onun hökumətinin dərin sosial-iqtisadi islahatlar keçirmək cəhdləri uğursuz oldu.

1924-1939-cu illərdə beynəlxalq münasibətlər

Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə beynəlxalq münasibətlər

Dünyanın kapitalist dövlətlərinin nisbi sabitləşməsi dövrünə daxil olması beynəlxalq gərginliyi zəiflətmədi. Hələ 1923-cü ilin yanvarında Fransa və Belçika qoşunlarının Almaniyanın Rur vilayətinə müdaxiləsi yeni qarşıdurmalar yaratdı.

ABŞ və Böyük Britaniyanın rəhbərliyi bu təcavüzü qəbul etmədi. Buna görə də müdaxilə uğursuzluqla başa çatdı. Tezliklə, ABŞ Almaniya "Daues planı" adı altında yardım planını təsdiq etdi. ABŞ tərəfindən Almaniya üçün 800 mln. marka, 1928-1929-cu illərdə isə 2,5 mlrd marka verilməsi müəyənləşdirildi. Bu, Almaniya iqtisadiyyatının bərpa edilməsinə kömək etdi və ölkənin təcrid edilmədən xilas olmasına təkan verdi.

Nəzərdən keçirilən dövrdə SSRİ-nin tanınması istiqamətində ciddi addımlar atıldı. Belə ki, 1924-cü ildə Sovet dövləti İngiltərə, İtaliya, Avstriya, Norveç, Çin, Yunanistan, İsveç, Danimarka, Meksika və Fransa, 1925-ci ildə isə Yaponiya tərəfindən rəsmən tanındı. Ancaq, ABŞ Sovet dövlətini tanımaqdan imtina etdi.

20-ci illərin ortalarında Almaniyanın təcrid olunmasının qarşısını alan Lokarno konfransının böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Konfrans 1925-ci il oktyabrın 5-dən 16-dək davam etdi. Lokarno konfransında İngiltərə, Fransa, Almaniya, İtaliya, Belçika, Polşa və Çexoslovakiya dövlətlərinin nümayəndələri təmsil olunmuşdu. Konfransda Reyn təminat paktı qəbul edildi ki, buna əsasən Fransa və Almaniya, Almaniya və Belçika sərhədlərinin təhlükəsizliyinə təminat verildi. İngiltərə və İtaliya dövlətləri Reyn təminat paktına məsuliyyət daşımamalı idi.

20-ci illərin sonlarına doğru Uzaq Şərqdə gərginliyin daha da gücləndiyi bir dövrdür. 1927-ci ildə Yaponiyanın Baş naziri Tanaka gizli memorandum imzaladı. Memorandumda göstərilirdi ki, Mancuriya, Monqolustan, Çin, Hindistan və Sovet İttifaqının ərazisi işğal edilməlidir. Bu plan Yaponiya, ABŞ, İngiltərə və Fransa arasında ciddi qarşıdurma yaratdı. Tezliklə, Çin, İndoneziya və Koreyada milli-azadlıq hərəkatı başlandı. Eyni zamanda 1927-ci il fevralın 23-də İngiltərə dövləti Sovet dövlətinə nota göndərərək Sovet dövlətindən antiingilis təbliğatı dayandırmağı tələb etdi və həmin ilin mayın 27-də onunla diplomatik münasibətləri kəsdiyini bildirdi.

1927-ci ilin ən mühüm hadisələrindən biri də ABŞ-ın dövlət katibi Kelloq və Fransanın Xarici İşlər Naziri Aristid Brian arasında “Brian-Kelloq” paktının imzalanması idi.1928-ci il avqustun 27-də Parisdə ABŞ,İngiltərə,Fransa,Almaniya,İtaliya,Yaponiya və digər dövlətlərin iştirakı ilə müqavilə bağlandı.Həmin dövlətlər “Brian-Kelloq paktı” müdafiə etdiklərini bəyan etdilər.

Dünya iqtisadi böhranı illərində beynəlxalq

münasibətlərin xarakteri

Dünya iqtisadi böhranının baş verməsi ABŞ-İngiltərə, ABŞ-Yaponiya, Fransa-İtaliya,İngiltərə-Fransa və Almaniyanın qalib gəlmiş dövlətlərlə ziddiyyətlərini daha da kəskinləşdirdi.Belə şəraitdə Yunq tərəfindən Almaniya yeni yardım planı işlənib hazırlandı.Plan əsasən Almaniyanın ödəməyi təminat 113,9 mlrd.məbləğində müəyyənləşdirildi.Bu məbləğ 59 il müddətində,yəni,1989-cu ilədək ödənilməli idi.Əslində,”Yunq planı” Almaniyanı mövcud sosial-iqtisadi böhrandan çıxarmağa xidmət edirdi.

Bu dövrün beynəlxalq münasibətlərində mühüm hadisələrdən biri-1930-cu ilin fevralında Roma papasının Sovet İttifaqına qarşı Xaç yürüşünə çağırışı idi. Həmin ilin may ayında isə Fransanın Xarici İşlər Naziri Brian SSRİ-siz Pan-Avropanın yaradılması ideyasını irəli sürdü.Bununla Fransanın hakim dairələri Avropada hegemonluğa nail olmağa və Sovet İttifaqını təcrid etməyə çalışırdı. Lakin, ABŞ,Almaniya,İtaliya və İngiltərə Fransanın bu planına qarşı çıxdı.Beləliklə,Pan-Avropa planı nəticəsiz qaldı.

30-cu illərin əvvəllərində Qərb dövlətlərində iqtisadi böhrandan istifadə edən Sovet dövləti özünün hərbi-iqtisadi potensialını möhkəmləndirmək istiqamətində bir sıra addımlar atdı.Belə ki,1931-ci ildə SSRİ və Əfqanıstan arasında “Bitərəfli və qarşılıqlı hücum etməmək haqqında” saziş imzalandı.Bir il sonra “Sovet-Türkiyə ticarət münasibətlərinə dair” saziş imzalandı.Bundan başqa 1932-ci ildə Sovet dövləti ilə Fransa,Polşa,Latviya,Estoniya və Finlandiya dövlətləri arasında “Hücum etməmək haqqında saziş” imzalandı.

Hələ 1931-ci ilin sonlarında Yaponiya Şimal-Şərqi Çin əyalətlərini işğal etdi. Bu işğal faktına görə Millətlər Cəmiyyəti tərəfindən 5 dövlətdən ibarət komissiya yaradıldı. İngiltərə, Fransa, Almaniya, İtaliya və ABŞ-ın daxil olduğu komissiya ingilis Litton rəhbərlik edirdi. Lakin, komissiya faktlar toplamaq və məsləhətlər verməklə məşğul oldu. 1932-ci il fevralın 18-də “Mancuriyanın müstəqilliyi” elan edildi, mart ayında Mançyou-Qo dövlətinin yaradılması bəyan edildi. Sentyabrda isə yapon-mancur protokolu imzalandı. Yapon təcavüzkarlığına qarşı Littonun komissiyasının etirazına baxmayaraq, bu, real nəticələr vermədi.

1933-1939-cu illərdə beynəlxalq münasibətlərin inkişaf xüsusiyyətləri və Versal-Vaşinqton sisteminin böhranı

1933-cü ilin əvvəllərində Yaponiya Çinin yeni rayonlarını işğal etdi. Jexə və Xeybey əyalətlərinə doğru irəlilədikdən sonra isə Yaponiya Millətlər Cəmiyyətindən çıxarıldı.

1933-cü ildə Almaniya faşizmin hakimiyyətə gəlməsi beynəlxalq münasibətlərdə böyük gərginlik yaratdı. Həmin ilin oktyabrında faşist Almaniyası Millətlər Cəmiyyətindən çıxarıldı.

1933-cü ilin noyabrın 16-da ABŞ və SSRİ arasında diplomatik münasibətlər yaradıldı. Həmin ildə Sovet İttifaqı və İspaniya arasında da diplomatik münasibətlərin əsası qoyuldu. Bu dövrdə silahsızlaşdırmağa dair Cenevrə konfransı keçirildi. 1932-ci il fevralın 2-də başlanan konfransın açılışında 63 dövlət, o cümlədən Millətlər Cəmiyyətinin 54 dövləti, həmçinin, SSRİ, ABŞ, Meksika, Braziliya, Misir, Əfqanıstan, Ekvador, Kosta-Rika və Türkiyə iştirak edirdi. Lakin, konfrans dövlətlərin militaristləşdirməsinin qarşısını ala bilmədi.

1934-cü il sentyabrın 15-də Millətlər Cəmiyyətinin 30 üzvü SSRİ-nin Cəmiyyətə daxil olmasına razılıq verdi. Sentyabrın 18-də isə SSRİ Millətlər Cəmiyyətinə qəbul olundu. Həmin ildə SSRİ, Çexoslovakiya, Polşa, Finlandiya, Latviya, Estoniya və Litvadan ibarət “Şərq paktı” imzalandı. Bir il sonra SSRİ Fransa və Çexoslovakiya ilə “Qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilə imzaladı.

30-cu illərin ortalarında ən böyük təhlükələrdən biri 1935-ci il oktyabrın 3-də fasit İtaliyasının Efiopiyaya qarşı müharibəyə başlaması idi. Artıq, 1936-cı ilin yayınadək Efiopiya işğal edildi.

Həmin dövrdə Aralıq dənizi və Qara dəniz hövzələrində yaranan ziddiyyətlər Lozanna konfransının şərtlərinə yenidən baxmağı tələb etdi. 1936-cı il aprelin 11-də boğazlara dair yeni konfransın çağırılması barədə Türkiyə hökumətinin müraciəti oldu. Həmin ilin iyunun 22-də Montredə (İsveçrə) Türkiyə, SSRİ, İngiltərə, Avstraliya, Fransa, Bolqarıstan, Yunanıstan, Rumıniya, Yuqoslaviya və Yaponiya nümayəndələrinin iştirakı ilə konfrans işə başladı. Konfransın sonunda Türkiyənin boğazlar üzərində hüquqları tanındı.

30-cu illərin sonlarına doğru beynəlxal ziddiyyətlər daha da kəskinləşdirdi. Bu, xüsusilə, özünü italyan və alman faşizminin İspaniyaya müdaxiləsində, Uzaq Şərqdə yapon təcavüzündə, faşist Almaniyasının hərbi-siyasi nüfuzunun möhkəmlənməsində göstərdi. 1938-ci il sentyabrın 29-30-da Münhen konfransı çağırıldı ki, bu konfransda İngiltərəni baş nazir N. Çemberlen, Fransanı baş nazir E. Daladye, İtaliyanı "duçə" B. Mussolini, Almanıyanı "fürer" A. Hitler təmsil edirdi. Konfransda Çexoslovakiyanın Sudet vilayətinin Almaniyaya birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. 1939-cu il martın 15-də isə bütün Çexoslovakiya ərazisi işğal olundu.

Bu dövrdə ingilis-fransız-sovet danışıqları mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Qeyd edilməlidir ki, Sovet hökuməti 1938-ci ilin martın 18-də faşist təcavüzünün qarşısını almaq məqsədilə SSRİ, İngiltərə, Fransa, Polşa, Rumıniya və Türkiyə nümayəndələrinin konfransın çağırmaq təklifini irəli sürdü. Ancaq, aprelin 14-də İngiltərə hökuməti bu təklifi rədd edərək Sovet hökumətinə onunla Şərqi Avropanın qonşu dövlətlərinə hücum etməyəcəyi barədə birtərəfli qaydada təminat verməyi təklif etdi. Buna cavab olaraq aprelin 17-də Sovet dövləti İngiltərə, Fransa və SSRİ arasında qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə və hərbi konvensiya bağlanmasını irəli sürdü. Lakin, İngiltərə və Fransa rəhbərliyi Sovet tərəfinin təklifini qəbul etmədi. Buna görə də siyasi danışıqlar konkret nəticələr vermədi. Belə olduqda iyulun 23-də Sovet hökuməti hərbi konvensiya bağlamaq məqsədilə da-

nışıqlara başlamaq təklifi ilə çıxış edir.Hərbi konvensiyada Baltik və Qara dəniz arasında yerləşən dövlətlərə yardım göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdu.Ancaq, avqustun 11-də İngiltərə və Fransanın Moskvaya gəlmiş ikinci dərəcəli nümayəndələri-admiral Drays,Dumenq və digərləri Sovet dövlətinin təklifini qəbul etmədilər.Sövet rəhbəri tərəfindən müqaviləni imzalamaq təklifi verildikdə ingilis-fransız nümayəndələri müqavilə imzalamaq səlahiyyətlərinin olmadığını bildirdilər.Bununla ingilis-fransız-sovet danışıqları dayandırıldı.

Moskva danışıqlarının nətcəsiz başa çatmasından sonra SSRİ və Almaniya arasında yaxınlaşma başladı.Almaniya Sovet dövlətinə hücum etməmək haqqında müqavilə bağlamaq təklifi verdi.Bununla bağlı A.Hitlerin məktubu mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.Bu təklifə Sovet İttifaqı etiraz etmədi.Çünki,bununla SSRİ özünü təklənmədən xilas edə bilərdi.Sovet tərəfi ilə danışıqları aparmaq üçün Almaniyanın xarici işlər naziri Rippentropun Moskvaya gəlməsinə azılıq verildi.Onunla danışıqları Stalin və Molotov apardı.1939-cu il avqustun 23-də Almaniya və SSRİ arasında 10 il müddətinə nəzərdə tutulan hücum etməmək haqqında müqavilə imzalandı.Müqavilənin daha çox maraq doğuran tərəfi-onun gizli “ protokol” u idi.Belə ki,”gizli protokol” da hər iki dövlətin Şərqi Avropada maraq dairələri müəyyənləşdirilirdi.Qeyd edilirdi ki,Baltikyanı dövlətlər-Finlandiya,Estoniya,Latviya və Litva izibati-siyasi dəyişikliyə uğradıqları halda,Almaniya və SSRİ-nin maraq dairələrinin sərhədləri Litvanın şimalından keçəcəkdir.Polşa dövlətinin tərkibinə daxil olan ərazilərin inzibati-siyasi dəyişikliyi baş verədisə, Nareva,Visla və Sana çayları SSRİ və Almaniyanın sərhədləri olacaqdır.Avropanın cənub-şərqində isə Sovet tərəfi onun Bessarabiyada xüsusi marağının olduğunu bildirirdi.Beləliklə,”gizli protokol”Almaniyanın Polşaya hücumuna və İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına şərait yaratdı.

İkinci dünya müharibəsi

İkinci dünya müharibəsinin birinci mərhələsi Faşist Almaniyanın Polşaya hücumu və İkinci dünya müharibəsinin

başlanması

1939-cü il sentyabrın 1-də Almaniyanın Polşaya hücumu ilə İkinci dünya müharibəsi başlandı. Hələ 30-cu illərdə Almaniyada ABŞ-dən sonra kapitalizm dünyasında ikinci yeri çixmişdi. Birinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın bölüşdürülməsi Almaniyaya, Yaponiyaya və İtaliyaya təmin etməmişdi. Digər tərəfdən isə Sovet İttifaqının siyasi arenaya çıxması ABŞ başda olmaqla kapitalizm dünyasını təşvişə salmışdı. Artıq, 30-cu illərin sonunda iki imperalist blok formalaşmışdı. Bunlardan biri ingilis-fransız-amerikan, digəri isə alman-italiyan-yapon bloku idi. II blok dünyanın bölüşdürülməsinə daha ciddi hazırlaşmışdı. I blok isə SSRİ-nin zəifləməsinə çalışır və bununla imperialist mübarizəni daha uğurla həyata keçirmək istəyirdi. 1939-cü il sentyabrın 1-dən 1941-ci il iyunun 22-dək müharibə iki kapitalist dövlət qrupu arasında getdi. Hitler Almaniya Polşa istiqamətinə 53 diviziya, 2500 tank, 2000 hərbi təyyarə yerləşdirmişdi. Sentyabrın 3-də İngiltərə və Fransa Almaniya müharibə elan etdi. Ancaq, 23 alman diviziyasına qarşı 110 fransız və 5 ingilis diviziyası çıxarılmasına baxmayaraq, aktiv hərbi əməliyyatlar aparılmadı. Sentyabrın 12-də ingilis-fransız hərbi rəhbərliyi passiv müharibə taktikası haqqında qərar qəbul etdi. 1939-cü ilin sentyabrından 1940-cü ilin mayına qədər cəbhədəki müharibə “Qəribə müharibə” adlanır. 1939-cü il sentyabrın 1-də Almaniyanın Polşaya hücumu ilə İkinci dünya müharibəsi başlandı. Hələ 30-cu illərdə Almaniyada ABŞ-dən sonra kapitalizm dünyasında ikinci yeri çixmişdi. Birinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın bölüşdürülməsi Almaniyaya, Yaponiyaya və İtaliyaya təmin etməmişdi. Digər tərəfdən isə Sovet İttifaqının siyasi arenaya çıxması ABŞ başda olmaqla kapitalizm dünyasını təşvişə salmışdı. Artıq, 30-cu illərin sonunda iki imperalist blok formalaşmışdı. Bunlardan biri ingilis-fransız-amerikan, digəri isə alman-italiyan-yapon bloku idi. II blok dünyanın bölüşdürülməsinə daha ciddi hazırlaşmışdı. I blok isə SSRİ-nin zəifləməsinə çalışır və bununla imperialist mübarizəni daha uğurla həyata keçirmək istəyirdi. 1939-cü il sentyabrın 1-dən 1941-ci il iyunun 22-dək müharibə iki kapitalist dövlət qrupu arasında getdi. Hitler Almaniya Polşa istiqamətinə 53 diviziya, 2500 tank, 2000 hərbi təyyarə yerləşdirmişdi. Sentyabrın 3-də İngiltərə və Fransa Almaniya mü-

haribə elan etdi. Ancaq, 23 alman diviziyasına qarşı 110 fransız və 5 ingilis diviziyası çıxarılmasına baxmayaraq, aktiv hərbi əməliyyatlar aparılmadı. Sentyabrın 12-də ingilis-fransız hərbi rəhbərliyi passiv müharibə taktikası haqqında qərar qəbul etdi. 1939-cu ilin sentyabrından 1940-cı ilin mayınadək qərb cəbhəsindəki müharibə “Qəribə müharibə” adlanır. Həmin dövrdə SSRİ üçün başlıca təhlükə Baltikyanı ölkələr idi. Çünki, faşist Almaniyası həmin dövlətləri öz nəzarəti altına alaraq buradan SSRİ-yə qarşı plasdarm kimi istifadə etməyi nəzərdə tuturdu. Digər bir təhlükə isə Finlandiya idi. Hələ 1939-cu ilin mayında Sovet rəhbərliyi Finlandiya ilə təhlükəsizlik məsələsinə dair danışıqlara başlamışdı. Oktyabrın 12-də isə “Qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilə imzalanmışdı. Lakin, bu müqavilə Finlandiya tərəfindən pozuldu. Noyabrın 30-da Finlandiya və Sovet İttifaqı arasında müharibə başlandı. Tezliklə, sovet ordusu Finlandiya ordusuna ağır zərbə vurdu. Buna görə SSRİ Millətlər Cəmiyyətindən xaric edildi. 1940-cı il martın 12-də Moskvada Sovet-Fin müqaviləsi bağlandı. Şərtə görə SSRİ ilə Finlandiya arasında sərhəd Kareliyanın şimalından keçməli idi. Eyni zamanda Xanko yarımadası SSRİ-yə icarəyə verilirdi. SSRİ üçün təhlükə törədən Baltikyanı dövlətlər isə 1940-cı ilin avqustunda SSRİ-nin tərkibinə daxil edildi. Bununla SSRİ-nin sərhədyanı təhlükəsizliyi təmin olundu. 1940-cı il aprelin 9-da alman ordusu Danimarka və Norveçə hücumu başladı. Danimarka tezliklə təslim oldu. Norveç isə müqavimət göstərdi, lakin, çox keçmədən təslim oldu. 1940-cı ilin mayında faşist rəhbərliyi Belçika, Hollandiya və Lüksemburqa hücum haqqında qərar verdi. Eyni vaxtda Almaniyanın Fransaya hücumu başladı. Mayın 14-də Niderland təslim oldu. İngilis-fransız və Belçika ordusunun hissələri isə Dyunkerq körfəzi yaxınlığında mühasirəyə alınsa da, Almaniya rəhbərliyi mühasirəni sona kimi davam etdirmədi. Yalnız, Belçika mayın 28-də təslim oldu. İyunun 5-də Almaniyanın Paris istiqamətində hücumu başlandı. Fransa rəhbərliyi Parisdən Tur şəhərinə qaçdı. Fransa ordusunun komandanı Veyqan sülh danışıqlarına başladı. İyunun 14-də Paris alman ordusu tərəfindən tutuldu. Fransa rəhbərliyi Bordo şəhərinə köçdü. İyunun 17-də Fransa hökumətinin başçısı Peten Almaniya ilə saziş haqqında danışıqlara başladı. İyunun 22-də Fransa alçaldıcı müqavilə imzalamağa məcbur oldu.

Fransanın işğal olunmamış hissəsi isə Almaniyadan asılı dövlətə çevrildi. Bundan sonra isə İngiltərənin işğalı nəzərdə tutulurdu.

İngiltərəni diplomatik vasitələrlə ələ keçirə bilməyən Almaniya Londonu və digər ingilis şəhərlərini bombaladı. 1940-cı ilin iyulunadək İtaliya ordusu Britaniya Somalisini, Keniyanın bir hissəsini və Sudanı ələ keçirdi. Lakin, 1941-ci il mayın 18-də İtaliya ordusu Efiopiyada təslim oldu. 1940-cı il sentyabrın 27-də Almaniya, İtaliya və Yaponiya dövlətləri “Üçlər paktı”nı bağladı. Avropada hökmranlıq Almaniya və İtaliyaya, Şərqi Asiyada hökmranlıq isə Yaponiyaya keçdi. 1940-cı ilin noyabrında bu pakta Macarıstan, Rumıniya və Slovakiya, 1941-ci il martın 1-də Bolqarıstan qoşuldu. Aprelin 17-də isə Yuqoslaviya təslim oldu.

1940-cı il sentyabrın 2-də ABŞ və İngiltərə arasında ikitərəfli müqavilə imzalandı. 1941-ci il martın 11-də ABŞ-da “Lend-Liz haqqında qanun” qəbul edildi. 1941-ci ilin yanvar-mart aylarında Vaşinqtonda Almaniyanın darmadağın edilməsi haqqında sənəd imzalandı. 1940-cı il sentyabrın 23-də yapon ordusu İndoneziyanın şimal hissəsini ələ keçirdi.

Tezliklə, ABŞ rəhbərliyi Yaponiyanı Sovet İttifaqına yönəltməyə çalışdı. 1941-ci il mayın 12-də Yaponiya hökuməti ABŞ-a Sakit okeanda iki dövlətin hökmranlığına dair saziş layihəsi təqdim etdi. ABŞ rəhbərliyi üçün Yaponiyanın tələbinin qəbul edilməz olmasına baxmayaraq, 1941-ci il iyunun 21-də Yaponiyanın təklifinə müsbət cavab verildi. Beləliklə, SSRİ-yə hücum ərəfəsində bey nəlxalq vəziyyət mürəkkəb xarakter daşıyırdı.

Hitler Almaniyasının Sovet İttifaqına hücumu.

Böyük Vətən Müharibəsinin başlanması.

1941-ci il iyunun 22-də faşist Almaniyası və onun müttəfiqlərinin Sovet İttifaqına hücumu başlandı. Faşist təcavüzündə məqsəd sosialist dövlətini və Sovet xalqını məhv etmək idi. Hücum ərəfəsində Qərbi Avropanın 290 mln. nəfər əhəlinin yaşadığı ərazisi Almaniyanın tabeliyində birləşdirilmişdi. Bundan başqa alman-faşist ordusunun tərkibində 5 mln. nəfərədək əsgər və zabıt vardı ki, bu kontingent alman, italyan, rumin, macar, fin, slovak, ispan və fransızlardan ibarət

idi. Alman ordusu 190 diviziya, 3500 tank, 4900 təyyarə və 50 mindən yuxarı top və minamyota malik idi.

Sovet İttifaqına hücum planı-“Barbarossa planı” 1940-cı ildə təsdiq olunmuş və qısa müddət ərzində Sovet dövlətini məhv etməyi nəzərdə tuturdu. Alman qoşunları üç qrupa bölünmüşdü ki, onlar “Şimal”, “Mərkəz” və “Cənub” qrupları adlanırdı. Həmin qruplar Sovet dövlətinin Leninqrad, Moskva və Kiyev şəhərləri istiqamətində hərəkət etməyi planlaşdırırdı.

1941-ci il iyunun 22-də İngiltərənin Baş naziri U. Çörçill, iyunun 24-də isə ABŞ prezidenti F. Ruzvelt bildirdilər ki, faşizmlə mübarizədə Sovet İttifaqı ilə həmrəy olacaqlar. İyulun 12-də İngiltərə və Sovet İttifaqı arasında faşist Almaniyasına qarşı “Birgə əməliyyat haqqında” saziş imzalandı. Avqustun 2-də isə ABŞ rəhbərliyi tərəfindən SSRİ-yə yardım etməyə dair rəsmi qərar qəbul olundu. Həmin günlərdə Ruzvelt və Çörçill “Atlantika Xartiyası” adlı sənəd imzaladılar. Bu, antifaşist koalisiyasının əsasını qoydu.

Alman agentləri İran ərazisindən Sovet İttifaqına böyük təhlükə törədirdi. Buna görə də 1921-ci il Sovet-İran müqaviləsinin 6-cı maddəsinə görə Sovet qoşunları 1941-ci il avqustun 25-də Şimali İran ərazisinə yerləşdirildi. İranın cənub hissəsinə isə ingilis ordusu gətirildi. 1942-ci il yanvarın 29-da SSRİ, İngiltərə və İran arasında “İranın suverenliyinə hörmət və onun faşist təcavüzündən qorunmasına dair” saziş imzalandı. Sazişdə qeyd edilirdi ki, sovet və ingilis qoşunları müharibənin başa çatmasından sonra altı aydan gec olmayaraq İran ərazisini tərk etməlidir.

1941-ci ilin payızında alman hərbi komandanlığının hazırladığı “Tayfun” əməliyyatı həyata keçirildi. Moskva əməliyyatı ərəfəsində alman ordusunda 75 diviziya vardı ki, onlardan 14-ü tank, 8-i isə piyada diviziya idi. Alman qoşunları Moskvaya iki istiqamətdə hücumla başladı. Sentyabrın 30-da başlanan hücum noyabrın ortalarına qədər davam etdi. 1941-ci il dekabrın 5-də Kalinin cəbhəsinin qoşunları alman ordusunu Moskva altında baş vermiş döyüşdə məğlubiyyətə uğratdı və Moskvadan 100-250 km. kənara atdı. Bu qələbə alman qoşunlarının “İldırım sürətli müharibə planı” nı iflasa uğratdı.

Moskva altında alman ordusunun məğlubiyyətindən dərhal sonra-1941-ci il dekabrın 7-də yapon hərbi donanması Pyorl-Xarbordakı ABŞ hərbi bazasına zərbə endirdi.ABŞ 18 iri gəmi, o cümlədən 8 linkorn,çoxlu xırda korabl və təyyarə itirdi.

Ümumiyyətlə,Yaponiya ABŞ,İngiltərəvə Hollandiyaya məxsus 3,8mln.km² ərazini ələ keçirdi ki,bu torpaqlarda 150 mln.insan yaşayırdı.Dekabrın 17-də Almaniya və İtaliya ABŞ-a müharibə elan etdi.ABŞ konqresi də hər iki dövlətə qarşı müharibə elan edilməsinə dair qərar qəbul etdi.

1942-ci il yanvarın 1-də Vaşinqtonda 26 ölkə rəhbəri “Birləşmiş Millətlərin Bəyannaməsini” imzaladı.1942-ci ilin mayın 26-da Londonda Hitler təcavüzünə qarşı birgə mübarizə haqqında sovet-ingilis sazişi bağlandı.

Bu dövrdə Sovet rəhbərliyi Avropada İkinci Cəbhənin açılması məsələsinə böyük əhəmiyyət verirdi.1942-ci ilin iyununda İkinci Cəbhənin açılmasına dair üç dövlət arasında ilkin razılıq əldə edilməsinə baxmayaraq,ABŞ və İngiltərə dövlətləri öhdəlikləri yerinə yetirmədi.

İkinci dünya müharibəsinin ikinci mərhələsi

İkinci dünya müharibəsində əsaslı dönüş

1942-ci ilin noyabrın ortalarında cəbhələrdə vəziyyət antifaşist koalisiyası dövlətlərinin xeyrinə dəyişdi.Alman faşist ordusu Stalinqrad istiqamətində 1942-ci il iyulun 23-də hücumu başlasa da, həmin ilin noyabrın 29-da Sovet ordusunun əks hücum əməliyyatı başlayır.Tərkibi 300 min nəfərdən ibarət olan 22 alman diviziyası vuruşmaqdan imtina edir.1943-cü il yanvarın 31-i gecəsində feldmarşal Paulyus başda olmaqla alman ordusu təslim oldu.Mühasirəyə alınanlardan 147 min nəfəri öldürüldü,91 mini isə əsir götürüldü.Beləliklə,Stalinqrad döyüşü müharibənin gedişində əsaslı dönüşün başlanğıcını qoydu.Eyni vaxtda ingilis ordusu Şimali Afrikada hücumu keçərək 1942-ci il oktyabrın 23-də Əl-Almeyn döyüşündə alman-italiyan ordusunu ağır məğlubiyyətə uğratdı.

Bundan sonra ingilis qoşunları Kirenaikanı və Tripolitanianı,1942-ci il noyabrın 8-də isə ingilis-amerikan ordusu Əlcəzair,Oranj və Kasablankanı ələ keçir-

di.1943-cü il mayın 6-da ingilis-amerikan ordusu Tunisdə hücum əməliyyatına başladı.Bir həftə sonra italiyan-alman ordusu təslim oldu.1943-cü ilin ortalarında hərbi əməliyyatların mərkəzi Oriol-Kursk rayonuna keçdi.Almanların yeni əməliyyatı “Qala” adı altında aparılmalı idi.Hücum ərəfəsində alman ordusu 50 diviziyadan ibarət idi ki,əsgər və zabitlərin ümumi sayı 900 min nəfərə çatırdı.Eyni zamanda 10 min səhra topu,2,7 min tank və 2 mindən artıq təyyarə döyüşə cəlb edilmişdi.1943-cü il iyulun 5-də alman ordusu hərbi əməliyyata başladı. Ancaq, onların hücumu tezliklə dayandırıldı və iyulun 12-də sovet ordusu əks-hücumu keçdi.Avqustun 5-də Oriol və Belqorod şəhərləri faşizmdən azad edildi.Beləliklə,Kursk döyüşü müharibənin gedişində əsaslı dönüşü başa çatdırdı.

İtaliyanın məğlubiyyəti.Tehran konfransı.

1943-cü il iyulun 10-da ingilis-amerikan ordusu Siciliyaya daxil oldu.İyulun 25-də faşist diktatoru Mussolini hakimiyyətdən kənarlaşdırıldı və marşal Badolyo başda olmaqla hökumət formalaşdırıldı.

Sentyabrın 3-də ingilis-amerikan ordusu Cənubi İtaliyaya doğru hərəkət etdi və Badolyo hökuməti təslim haqqında aktı imzaladı.Oktyabrın 13-də yeni İtaliya hökuməti Almaniyaya qarşı müharibəyə başladı və bununla alman-faşist bloku dağıldı.

Ayrı-ayrı cəbhələrdə qazanılan qələbələr antifaşist koalisiyasını möhkəmləndirdi.Belə ki,1943-cü il noyabrın 28-dən dekabrın 1-dək üç dövlət başçılarının Tehran konfransı keçirildi.Konfransda başlıca məsələ Almaniyanın darmadağın edilməsi idi.U.Çörçill İkinci Cəbhənin Balkanlardan açılmasını təklif edirdi.Çünki,bununla İngiltərənin Cənub-Şərqi Avropada hökmranlığı yarana bilərdi.Lakin, bu,Sovet İttifaqını və ABŞ-ı təmin etmədi.Nəhayət,konfransda qərara alındı ki, İkinci Cəbhə 1944-cü ilin mayında Şimal-Qərbi Fransadan-Normandiyadan açılсын. 35 ingilis-amerikan diviziyası Fransanın Qərbinə və Cənubuna yerləşdirildi.

Tehran konfransında Sovet-Polşa sərhədləri də müəyyənləşdirildi.Şərqi Prussiyanın bir hissəsi Sovet İttifaqına verildi.Tehran konfransının beynəlxalq

əhəmiyyəti vardı.Belə ki,konfransda qəbul edilmiş qərarlar antifaşist koalisiyasını həmişəlik olaraq möhkəmləndirdi.

İkinci dünya müharibəsinin üçüncü mərhələsi

İkinci Cəbhənin açılması

1944-cü il iyunun 6-da müttəfiqlər Şimali-Qərbi Fransadan-Normandiya-dan hərbi əməliyyata başladılar.Bununla Avropada İkinci Cəbhə açıldı.Avqustun 19-da Fransanın paytaxtı Paris şəhərində alman işğalçılarına qarşı xalq üsyanı baş verdi.Paris əhalisinin üsyanı şəhərdə yerləşən alman ordusunun komandanlığını ciddi təşvişə saldı.Avqustun 25-də Parisin faşist qoşunlarından azad edilməsinə şərait yaratdı.Sentyabrın 4-də müttəfiqlərin qoşunu şərqə doğru hərəkət edərək edərək Rur vilayətini mühasirəyə aldılar.Ancaq,Rur vilayətini ələ keçirmək mümkün olmadı.1944-cü il dekabrın 16-da alman qoşunları Arden altında əks hücum keçirdilər.Belə şəraitdə U.Çörçill 1945-ci il yanvarın 6-da Stalinə teleqram göndərdi və Sovet dövlətinin başçısından Visla əməliyyatını vaxtından əvvəl başlamağı xahiş etdi.Yanvarın 7-də İ.Stalin U.Çörçillə cavab teleqramı göndərərək bildirdi ki,yanvarın ikinci yarısından gec olmayaraq alman ordusuna qarşı hərbi əməliyyat başlanacaqdır.1945-ci il yanvarın 12-də 150 diviziyadan ibarət Sovet ordusu alman-faşist ordusuna qarşı hücum keçdi.Bu,Arden yaxınlığında vəziyyəti tamamilə dəyişdirdi və müttəfiqlər yenidən hücumu davam etdirdilər.

Krım konfransı.San-Fransisko konfransı.

1945ci il fevralın 4-də Yaltada dövlət başçısının yenidən konfransı keçirildi. Konfransda qərara alındı ki,faşist Almaniyasının darmadağın edilməsində birgə mübarizə aparılacaqdır.Almaniyanın məğlub edilməsindən sonra SSRİ-nin 20 mlrd.dol.həcmində təminat alacağı müəyyən edildi.

Konfransda,həmçinin, dünyanın böyük dövlətlərininYaponiyaya qarşı hərbi əməliyyatlarda birgə iştirakına dair razılıq əldə edildi.SSRİ-ni irəli sürdüyü şərtlər ondan ibarət idi ki,Saxalinin Cənub hissəsi və ona bitişik adalar SSRİ-yə verilməli,Şərqi Çin və Cənubi Mancuriya dəmir yollarından Çin və SSRİ birgə istifadə etməlidir.SSRİ-nin bu təklifləri müttəfiqlər tərəfindən bəyənilmədi.

Bu dövrün beynəlxalq münasibətlərində aparıcı məsələlərdən biri də BMT-nin yaradılması idi. Hələ təşkilatın əsaslarına dair məsələ 1944-cü ilin avqust-oktyabr aylarında SSRİ, ABŞ, İngiltərə və Çin dövlətləri tərəfindən Dumbarton-Oksda müzakirə edilmişdi. Ümumiyyətlə, BMT-yə dair problem 1945-ci il aprelin 25-də San-Fransisko konfransında qəti olaraq həllini tapdı. Qeyd edək ki, həmin ilin oktyabrın 24-də isə BMT rəsmən fəaliyyətə başladı. Dünyada ən böyük beynəlxalq təşkilat kimi BMT-nin yaradılmasının çox mühüm əhəmiyyəti vardı. Belə ki, sülh və təhlükəsizliyi qoruyan, əməkdaşlığı rəhbər tutan təşkilat kimi BMT bütün məsələlərə təsir etmək gücünə malikdir. Onun elan etdiyi prinsiplər dövlətlərin suverenliyi, sərhədlərin pozulmazlığı, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq və münaqişələri dinc yolla həl etməkdən ibarət idi.

Faşist Almaniyasının darmadağın edilməsi. Potsdam konfransı.

1945-ci ilin yanvarından etibarən Sovet ordusu Baltik dənizindən Karpat dağlarındanək faşist Almaniyasına qarşı irimiqyaslı hərbi əməliyyata başladı. Tezliklə, düşmənin Şərqi Prussiya qruplaşması ləğv edildi. Kenisberq Sovet ordusunun əlinə keçdi. Visla-Oder əməliyyatının nəticəsində Varşava və demək olar ki, Polşa ərazisi faşist ordusundan azad edildi. Bununla Berlinə doğru yol açıldı. 1945-ci il aprelin 13-də Sovet ordusu Avstriyanın paytaxtı Vyanaı alman ordusundan təmizlədi. Qərb cəbhəsində hərbi əməliyyatları davam etdirən müttəfiq qoşunlar 1945-ci ilin martında Ruru və bir sıra Qərbi Almaniya torpaqlarını faşist qoşunlarından azad edə bildilər. Aprelin ortalarında ingilis-amerikan ordusu artıq Berlinin 100 km-ə çatmışdı. Aprelin 25-də Berlin Sovet ordusu tərəfindən mühasirəyə alındı. Elba çayı yaxınlığında, Torqau rayonunda sovet-amerikan ordusu birləşdi. Aprelin 30-da isə sovet döyüşçüləri Reystaq üzərinə qırmızı bayraq sancdılar. Faşizmin rəhbərləri Hitler və Gebbels intihar etdilər. Mayın 2-də Berlin tamamilə Sovet ordusunun əlinə keçdi. Mayın 5-də admiral Denits Şimal-Qərbi Almaniya, Danimarka və Hollandiyada müqavimətin dayandırılması haqqında əmr verdi. 1945-ci il mayın 8-də Berlində Almaniyanın danışıqsız təslim olması haqqında akt imzalandı. Sovet ordusu mayın 9-da qələbə paradını keçirdi və bununla Böyük Vətən Müharibəsi başa çatdı. 1945-ci il iyunun 5-də dörd dövlət, o

cümlədən Sovet İttifaqı,ABŞ,İngiltərə və Fransa Almaniyada “İşğal rejiminin yaradılması haqqında bəyannamə” imzaladı. Rejimin Ali rəhbərliyini Nəzarət Şurası həyata keçirməli idi.

Faşist Almaniyasının darmadağın edilməsindən sonra antifaşist koalisiyası ölkələri müharibədən sonra Avropada sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün 1945-ci il iyulun 17-dən avqustun 2-dək Potsdam konfransını keçirdilər. Konfransda tərəflər razılaşırdılar ki,Almaniyada milli-sosialist partiyaları məhv edilməli,bütün faşist təşkilatları buraxılmalı,faşist caniləri zərərsizləşdirilməlidir. Potsdam konfransında Polşanın Qərb sərhədlərinə dair məsələ də həllini tapdı. Həmçinin,Almaniyanın məğlubiyyətindən sonra Yaponiyanın darmadağın edilməsi problemi aparıcı məsələlər sırasında idi.

İkinci dünya müharibəsinin başa çatması və müharibənin əsas yekunları

1945-ci ilin yayında Yaponiyada 270 diviziya vardı ki, həmin diviziyalarda yapon qoşunlarının ümumi sayı 4 mln.nəfərə çatırdı.ABŞ rəhbərliyi Yaponiya ilə müharibəni 1946-cı ildə başa çatdırmağı nəzərdə tuturdu.Lakin,Sovet İttifaqının köməyi ilə Yaponiyanın darmadağın edilməsi tezləşə bilərdi.1945-ci ilin avqustunda Sovet İttifaqı Yaponiyaya müharibə elan etdi.Avqustun 6-9-da isə ABŞ Xirosima və Naqasaki şəhərlərinə atom bombası atdı və zərbələr nəticəsində 450 min insan həlak oldu.1945-ci il sentyabrın 2-də Yaponiya təslim oldu.Cənubi Saxalin və Kuril adası Sovet İttifaqına qaytarıldı.

İkinci dünya müharibəsində 61 dövlət,dünya əhalisinin 80%-i iştirak etdi. Müharibənin gedişində 60 mln-dan artıq insan həlak oldu,20 mln-a yaxın isə yaralandı.Sovet İttifaqının ümumi itkisi 27 mln.nəfər,faşist Almaniyasının 13 mln. nəfər,ABŞ-ın 405 min nəfər,İngiltərənin 375 min nəfər,Fransanın 600 min nəfər idi.Bundan başqa Polşanın 6 mln.nəfər,Çinin 5 mln.nəfər,Yaponiyanın 2,5 mln.nəfər,İndoneziyanın 2 mln.nəfər,Yuqoslaviyanın 1,7 mln.nəfər, Filippinin isə 1 mln.nəfər oldu.

Şərqi Avropanın,o cümlədən Polşa,Çexoslovakiya və Yuqoslaviya dövlətlərinin,habelə,Avropa,Asiya və Afrikanın 25 dövlətinin ərazisi Sovet ordusu tərəfindən azad edildi və həmin ölkələrdə sosializm quruculuğu prosesi başlandı. Bəşər tarixinin ən böyük müharibəsi olan İkinci dünya müharibəsi dünyanın siyasi xəritəsində ciddi dəyişikliklər yaratdı.

Xronologiya(1918-1945-ci illər)

1918-ci il

8 yanvar-ABŞ prezidenti Vilsonun konqresə müraciəti(Vilsonun 14 maddəsi)
3mart-Brest-Litovskda Sovet Rusiyası və Almaniya,Avstriya-Macaristan,Bolqarıstan,Türkiyə arasında sülh müqaviləsinin imzalanması
29 sentyabr-Salonikdə Antanta və Bolqarıstan arasında sülh sazişi
28 oktyabr-Çexoslovakiya Respublikasının elan edilməsi
30 oktyabr-Türkiyənin Mudros müqaviləsini imzalaması
3 noyabr-Kildə dənizçilərin hərəkatı
3 noyabr -Antanta və Avstriya arasında sazişin imzalanması
11noyabr -Kompyen meşəsində Antanta və Almaniya arasında sülh sazişi
12 noyabr-Avstriya Respublikasının elan edilməsi
16 noyabr -Macarıstan respublikasının elan edilməsi

1919-cu il

18 yanvar-28 iyun Paris sülh konfransı
11 fevral –Ebertin Almaniya Respublikasının prezidenti seçilməsi
21 mart-Macaristan Sovet Respublikasının elan edilməsi
28 iyun-Antanta dövlətləri ilə Almaniya arasında Versal sülh müqaviləsinin imzalanması
1avqust-Macaristan Sovet Respublikasının süqutu
10 sentyabr-Avstriya ilə sülh müqaviləsinin imzalanması
27 noyabr –Bolqarıstanla Neyi müqaviləsinin imzalanması

1920-ci il

Yanvar-Fransada Milli blokun hakimiyyətə gəlməsi
1mart-Xortinin regent elan edilməsi
Aprel-iyun –Bolqarıstanda A.Stamboliyskinin hakimiyyəti
4iyun-Macarıstanda Trianon müqaviləsinin imzalanması

10 avqust-Osmanlı imperiyası ilə Sevr müqaviləsinin imzalanması

1 oktyabr-Avstriya konstitusiyasının qəbul edilməsi

1921-ci i

17 mart-Polşa Respublikasının konstitusiyasının qəbul edilməsi

18 mart-Polşa və Sovet Rusiyası arasında Riqa müqaviləsinin imzalanması

Sentyabr-Rif Respublikasının elan edilməsi

12 noyabr-Vaşinqton konfransının açılması

1922-ci il

22 fevral-Misir üzərində İngiltərə protektoratlığının dəyişdirilməsi

10 aprel-19 may Genuya konfransının keçirilməsi

16 aprel –Sovet Rusiyası və Almaniya arasında Rapallo müqaviləsinin imzalanması

15 iyun –Haaqa konfransının açılması

Oktyabr-İngiltərədə Bonar-Lou-Bolduin hökumətinin qurulması

11 oktyabr- Mudanya sazişinin imzalanması

28-29 oktyabr-Faşizmin Roma üzərinə yürüşü.

1923-cü il

11 yanvar-Fransa-Belşika qoşunlarının Rura avanturist müdaxiləsi

9 iyun-Bolqarıstanda faşist çevrilişi

24 iyul-Lozannada Yunanıstan və Türkiyə arasında sülh müqaviləsinin imzalanması

13 sentyabr-İspaniyada Primo de Riveranın hərbi monarxiya diktaturasının qurulması 28-29 sentyabr-Bolqarıstanda antifaşist hərəkət

1924-cü il

Yanvar-İngiltərədə ilk leyborist hökumətin təşkil edilməsi

2 fevral –SSRİ və İngiltərə arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması

İyun-“Sol blok” un hakimiyyətinin başlanması

16 iyul-London konfransı.” Daues planı” nın qəbul edilməsi

4 avqust-Meksika və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması

1925-ci il

Aprel-Almaniyada Hindenburqun prezident seçilməsi

Aprel-Fransanın Mərakeşdə Rif Respublikasına qarşı hərbi əməliyyatlara başlaması

31 iyul –İngiltərədə “ Qırmızı cümə “ günü

5-16 oktyabr-Lokarno konfransı

1926-cı il

24 aprel-Almaniya və SSRİ arasında “ Dostluq və bitərəflik haqqında “ müqavilənin imzalanması

May-Rif Respublikasının süqutu

12-13 may-Polşada faşist dövlət çevrilişi

Oktyabr-noyabr-Mussolini hökumətinin fəvqəladə qanunlar qəbul etməsi

1927-ci il

Fevral-Çilidə İbanesin diktaturasının qurulması

27 may-İngiltərə və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin kəsilməsi

15-16 iyul-Vyanada antifaşist fəhlə çıxışları

1928-ci il

Yanvar-fevral- VI panamerikan konfransının keçirilməsi

İyul-Almaniyada Müllərin “ böyük koalisiya “ hökumətinin fəaliyyətə başlaması

27 avqust-“Brian-Kelloq paktı” imzalanması

Sentyabr-Polşada toxuculuq sənayesi fəhlələrinin ümumi tətili

1929-cu il

Fevral-İtaliya faşist hökumətinin Vatikanla sazişi

İyun-İngiltərədə Makdonaldın rəhbərliyi altında ikinci leyborist hökumət

3 oktyabr-İngiltərə və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin bərpa edilməsi

1930-cu il

Yanvar-İspaniyada Primo de Rivera hərbi-monarxiya diktaturasının süqutu

Mart-Almaniyada Bryuning hökumətinin qurulması

17 may-“ Pan-Avropa “ haqqında Brianın memorandumu

6 sentyabr-Argentinada general Uriburun terrorist dikturası

Oktyabr-Braziliyada Varqas hökumətinin hakimiyyətə gəlməsi

Dekabr-İspaniyanın Baskoniya,Avstriya və Kataloniya bölgələrində tətillərin keçirilməsi

1931-ci il

12 aprel-İspaniyada respublikaçıların və sosialistlərin bələdiyyə seçkilərində qələbəsi

14 aprel-İspaniya Respublikasının elan edilməsi

23 avqust-Çilidə ümumi tətil

Avqust-İngiltərədə Makdonaldın başçılığında koalision “ Milli hökumət” in qurulması

Sentyabr-Çilidə hərbi gəmilərdə üsyanı

Sentyabr-Yuqoslaviyada yeni konstitusiyanın qəbul edilməsi

Noyabr-dekabr-Vaşinqtonda “aclıq yürüşü”

1932-ci il

Mart-Çexoslovakiyada şaxtaçıların tətili

30 may-Almaniyada fon Papen hökumətinin qurulması

16 iyun- Lozanna konfransının açılması

25 iyul-Polşa və SSRİ arasında “hücum etməmək haqqında” müqavilənin imzalanması

29 noyabr- Fransa və SSRİ arasında “hücum etməmək haqqında” müqavilənin imzalanması

1933-cü il

30 yanvar-Almaniyada faşist diktaturasının qurulması

Mart-Avstriyada faşist Dolfusundiktaturasının qurulması

23 iyunAlmaniyada sosial-demokrat partiyasının qadağan edilməsi

15 iyul-Almaniya,İtaliya,Fransa və İngiltərə arasında “Dördlər paktı”nın imzalanması

19 oktyabr-Almaniyanın “Millətlər Cəmiyyəti”ndən çıxması

Oktyabr- ABŞ-da fermerlərin hərəkatı

16 noyabr-ABŞ və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin yaranması

Dekabr-ABŞ-da “Mehriban qonşu” siyasətinin elan edilməsi

1934-cü il

4 fevral-Macaristan və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması

9 fevral-Yunanistan, Rumıniya, Türkiyə və Yuqoslaviya arasında Balkan Antantasının yaradılmasına dair paktın imzalanması

1 may-Avstriyada faşist konstitusiyasının qəbul edilməsi

9 may-San-Fransiskoda ümumi tətil

19 may-Bolqarıstanda hərbi-faşist çevrilişi

9 iyun-Çexoslovakiya və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin qurulması;Rumıniya vəSSRİ arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması

23 iyul-Bolqarıstan və SSRİ arasında diplomatik münasibətlərin qurulması

4 sentyabr-Kubada Fulqensio Batistanın əksinqilabi çevrilişi

18 sentyabr-SSRİ-nin “Millətlər Cəmiyyəti” nə daxil olması

Oktyabr-İspaniyada ümumi tətıl

1935-ci il

Mart-Braziliyada milli-azadlıq alyansının yaradılması

2 may-Fransa və SSRİ arasında “qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilənin imzalanması

16 may-Çexoslovakiyada və SSRİ arasında “Qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilənin imzalanması

18 iyun-İngilis-Alman dəniz sazişi

İyun-ABŞ konqresi tərəfindən “Vaqner qanunu”nun qəbul edilməsi

14 iyul-Fransada antifaşist Xalq Cəbhəsinin yaradılması

31 avqust-ABŞ-da “Bitərəfliyin haqqında” qanunun qəbul edilməsi

Oktyabr –İtaliya qoşunlarının Efiopiyaya müdaxiləsi

Noyabr-Bolqarıstanda monarxist-faşist diktaturasının qurulması

1936-cı il

15 yanvar-İspaniyada Xalq Cəbhəsi paktının imzalanması

İyun-Fransada Leon Blümün Xalq Cəbhəsi hökumətinin yaradılması

11 iyul-Avstro-Alman müqaviləsinin imzalanması

25 noyabr-Almaniya və Yaponiya arasında “ Antikomintern” paktı

1937-ci il

Mart-İspaniyada Qvadalaxar rayonunda faşist qiyamçıların məhv edilməsi

Oktyabr-Baskoniya və Avstriyanın qiyamçıları tərəfindən tutulması

Noyabr-Braziliyada faşist Vargasın diktaturasının qurulması

Dekabr-İtaliyanın Millətlər Cəmiyyətindən çıxması

1938-ci il

10 fevral-Rumıniyada Monarxist-faşist diktaturasının qurulması

11 mart-Avstriyanın Hitler Almaniyası tərəfindən işğal edilməsi

16 aprel-İngilis-İtaliyan sazişinin imzalanması

29-30 sentyabr-Münhen sazişi

Oktyabr-Çilidə Xalq Cəbhəsi hökumətinin yaradılması

6 dekabr-Fransa və Almaniya arasında “ Hücüm etməmək haqqında” sazişin imzalanması

1939-cu il

2 fevral-Macarıstan vəSSRİ arasında diplomatik münasibətlərin kəsilməsi

5-6 mart-Madriddə əksinqilabi çevriliş

15 mart-Çexoslovakiyanın Almaniya tərəfindən işğalı

1aprel-ABŞ-in general Franko rejimini tanıması

22 may-İtaliya və Almaniya arasında hərbi-siyasi ittifaqın – “Polad pakt”ın yaranması

23avqust-“Hücüm etməmək haqqında “ sovet-alman sazişi

1sentyabr-Almaniyanın Polşaya hücumu

3 sentyabr-İngiltərə və Fransanın Almaniya hücumu

1940-cı il

9 aprel-Almaniyanın Danimarka və Norveçə hücumu

10 may-Alman qoşunlarının Belçika,Hollandiya,Lüksemburq və Fransaya hücumu

10 iunu-İtaliyanın İngiltərə və Fransaya müharibə elan etməsi

22 iyun-Fransanın təslim olması

27 sentyabr-Almaniya,İtaliya və Yaponiya arasında “Üçlər paktı”nın imzalanması

1941-ci il

1 mart –Bolqarıstanın “Üçlər paktı”na qoşulması

22 iyun –Almaniyanın SSRİ-yə hücumu

7 dekabr-ABŞ-ın II dünya müharibəsinə cəlb edilməsi

11 dekabr-Almaniya və İtaliyanı ABŞ-a müharibə elan etməsi

1942-ci il

1 yanvar-“Birləşmiş Millətlərin Bəyannamə”sinə dair Vaşinqton sazişinin imzalanması

26 may-Müharibə dövründə və müharibədən sonra “Qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında” sovet-ingilis müqaviləsi

11 iyun- “Qarşılıqlı yardım haqqında” SSRİ və ABŞ arasında sazişin imzalanması

1943-cü il

May-ŞimaliAfrikada İtaliya-Almaniya qoşunlarının təslim olması

5 iyul-23 avqust-Kursk döyüşü

3-8 sentyabr-İtaliyanın təslim olması

19-30-oktyabr-SSRİ,ABŞ və Böyük Britaniya Xarici İşlər Nazirlərinin Moskva konfransı

28 noyabr-1 dekabr-SSRİ,ABŞ və İngiltərə dövlət başçılarının Tehran konfransı

1944-cü il

6 iyun-İkinci Cəbhənin açılması

19-25 avqust –Parisdə silahlı üsyan

4 sentyabr Finlandiyanın müharibədən çıxması

19 sentyabr-SSRİvə İngiltərənin Finlandiya ilə sülh müqaviləsi bağlaması

10 dekabr-SSRİ və Fransa Respublikaları arasında “Qarşılıqlı yardım və İttifaq haqqında” müqavilənin imzalanması

16-25 dekabr-Arden yaxınlığında alman qoşunlarının əks hücumu

1945-ci il

4-11 fevral-Kırım konfransı

4 aprel-Macarıstan faşist qoşunlarının tamamilə azad edilməsi

25 aprel-San-Fransisko konfransının aşılması

19 aprel-Şimali İtaliyada alman qoşunlarının təslim olması

8 may-Berлиндə faşist Almaniyaşının danışıqsız təslim olması

9 may-Faşizm üzərində qələbə günü

26 iyun-San-Fransiskoda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nizamnaməsinin qəbul edilməsi

17 iyul-2 avqust- SSRİ,ABŞ və İngiltərə dövlət başçıların Potsdam konfransı

8 avqust- Sovet İttifaqının Yaponiyada müharibə elan etməsi

2 sentyabr-Yaponiyanın danışıqsız təslim olması haqqında aktın imzalanması

20 noyabr-Nyurnberq prosesinin başlanması

Ədəbiyyat:

Giriş

- 1.Qasımlı M.Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi.B.2003.
- 2.Müstafayeva S.Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi.I hissə.B.2010.
- 3.Всемирная история.М.1997.
- 4.История новейшего времени стран Европа и Америка .1918-1945.М.1989.
- 5.Новейшая история.1917-1939.М.1956.
- 6.Хрестоматия по новейшей истории.М.1960-1961.
- 7.Язьков Е.Ф.История стран Европа и Америка в новейшее время.1918-1945.М.2000.

1918-1923-cü illərdə beynəlxalq münasibətlər

- 1.Qasımov M.Xarici dövlətlər və Azərbaycan (1920-1922).B.1998.
- 2.Европа в международны отношениях.1917-1939.М.1979.
- 3.Иллиухина Ф.М.Лига Нации.1919-1934.М.1982.
- 4.Попова Е.Политика США на Дальном Востока (1918-1922).М.1967.
- 5.Советско-Германские отношения от переговоров в Брест-Литовского под-писания Раппальского договора.1917-1922 гг.(Сб.док).В 2-х тт.М.1968.
- 6.Язькова А.А.Малая Антанта в европейской политике.1918-1925 гг.М.1974.

Almaniya 1918-1945-ci illərdə

- 1.Галкин А. А. Германский фашизм. М. 1987.
- 2.Германская история в новое и новейшее время. Т.2 М. 1970.
- 3.Драбкин Я. С. Становление Веймарской Республики. М. 1978.
- 4.Кулбакин В. Д. Очерки новейшей истории Германии. М. 1962.
- 5.Руби В. Как Гитлер пришел к власти. Германский фашизм и монополии. М.1986.
- 6.Ушаков В.Б.Внешняя политика Германский в период Веймарской Республики. М. 1958.

İngiltərə 1918-1945-ci illərdə

- 1.Виноградов К.Б.Девид Ллойд Джорж.М.1970.
- 2.Советская Россия и капиталистических мир в 1917-1923 гг.М.1957.
- 3.Трухановский В.Г.Внешняя политика Англии в годы Второй Мировой Войны(1939-1945).М.1965.
- 4.Трухановский В.Г.Очерки новейшей истории Англии.М.1963.
- 5.Peterham Liz.Britian in the 20th century.London.2001.

Fransa 1918-1945-ci illərdə

- 1.История Франции.3-х тт.т.3.М.1972-1973.
- 2.Кравченко Е.А.Народный Фронт во Франции.1934-1938.М.1978.
- 3.Рубинский Ю.И. Тревожные годы Франции. Борьба классов партии от Версаля до Мюнхена. (1919-1939). М.1973.
- 4.Смирнов В. П. Движение Сопротивления во Франции в годы Второй Мировой Войны. М.1974.
- 5.Смирнов В. П. Новейшая история Франции.1918-1975.М.1979.

ABŞ 1918-1945-ci illərdə

- 1.История США в 4-х.ТТ. М.1985-1987.
- 2.Лам В. И. США от первой до второй мировой войны. М. 1976.
- 3.Мальков В.Л. «Новый курс» в США. Социальные движения и социальная политика. М.1973.
- 4.Сивачев В. Язьков Е. А. Новейшая история США. М.1973.
- 5.ЯковлевН.Н. Новейшая история США.1917-1960. М.1961.
- 6.Robert Dallek, Franklin D. Roosivelt and Amerikan Foreign Policy.1932-1945. Oxford.1995.

İtaliya 1918-1945-ci illərdə

- 1.Алтари И. Происхождение фашизма. М.1961.
- 2.История Италии.В.3-х ТТ. Т.3. М.1970-1971.
- 3.Комалова Н.П. Новейшая история Италии. М. 1970.
- 4.Лопухов Б.Р. История фашистского режима в Италии. М. 1977.
- 5.Тольятти П.Лекции о фашизме. М.1974.
- 6.Филатов Г. С. Крах Итальянского фашизма. М.1973.

İspaniya 1918-1945-ci illərdə

- 1.Война и революция в Испании.1936-1939.М.1969.
2. Гарсия Х. Диктатура Примо де Ривера. М.1963.
3. Гарсия Х.Испанский народ в борьбе за свободу и демократию против фашизма.(1931-1939 гг).М.1956.
- 4.Испания.1918-1972. Исторических очерк. М.1975.
- 5.СССР и фашистская агрессия в Испании.1937.

Avstriya 1918-1945-ci illərdə

- 1.Рубинштейн Е.И.Крушение Австро-Венгерской монархии.М.1963.
- 2.Турок В.М.Очерки истории Австрии.1918-1929.М.1955.
- 3.Турок В.М.Очерки истории Австрии.1929-1938.М.1962.

Macaristan 1918-1945-ci illərdə

- 1.История Венгрии.В 3-х ТТ.М.1970-1972.
- 2.Каллаи Д.Движение за независимость Венгрии.1936-1945.М.1989.
- 3.Очерки по новейшей истории Венгрии.К.1972.
- 4.Пушкаш А.И.Венгрия в годы Второй Мировой Войны.М.1966.

Polşa 1918-1945-ci illərdə

1. Из истории польского рабочего движения. М. 1962.
2. История Польши. Т. М. 1958.
3. История Южных и Западных славян. М. 1957.

Çexoslovakiya 1918-1945-ci illərdə

1. Внешняя политика Чехословакии. 1918-1939. М. 1959.
2. Вопросы новой и новейшей истории. М. 1958.
3. История Чехословакии. Т. 3. М. 1960.

Bolqaristan 1918-1945-ci illərdə

1. История Болгарии. Т. 2. М. 1955.
2. История Болгарской Коммунистической партии. М. 1971.
3. Черняевский Н. Рабочее движение в Болгарии в период частичной стабилизации капитализма 1925-1929. Харьков. М. 1966.

Rumniya 1918-1945-ci illərdə

1. История Румынии. М. 1950.
2. История Румынии нового и новейшего времени. М. 1964.
3. Краткая история Румынии: с древнейших времен до наших дней. М. 1987.

Argentina 1918-1945-ci illərdə

1. Гонионский С. А. Очерки новейшей истории стран Латинской Америки. М. 1964.
2. Новейшая история стран Латинской Америки. М. 1982.
3. Строгонов А. П. Новейшая история стран Латинской Америки. М. 1995.

Braziliya 1918-1945-ci illərdə

1. Данилевич М.В. Положение в борьбе рабочего класса стран Латинской Америки. М. 1953.
2. Латинская Америка в прошлом и настоящем. М. 1960.
3. Очерки истории Бразилии. М. 1962.
4. Положение рабочего класса в капиталистических странах за 20 лет (1917-1937). М. 1938.

Meksika 1918-1945-ci illərdə

1. Всемирная история. М. 1997.
2. Лавров И.М. Рабочее и национально-освободительное движение в странах Латинской Америки на первом этапе общего кризиса капитализма. М. 1956.
3. Очерки новой и новейшей истории Мексики. 1960.

Kuba 1918-1945-ci illərdə

1. Куба. М. 1961.
2. Очерки истории Кубы. М. 1978.
3. Советская историческая энциклопедия. М. 1961-1971.

Çili 1918-1945-ci illərdə

1. Америка: Южная Америка. М. 1983. (Серия. Страны и народы).
2. Конституции буржуазных стран. ТТ. I-IV. М-Л. 1935-1936.
3. Мировой экономический кризис. М. 1934.
4. Очерки истории Чили. М. 1967.

1924-1939-cu illərdə beynəlxalq münasibətlər

1. Qasımlı M. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. 1918-1945. B. 2003.
2. Qasımov M., Abdullayev M., Beynəlxalq münasibətlər tarixi. XX əsr. I hissə. 1900-1945-ci illər. Bakı 1998.

- 3.Документы и материалы накануне Второй Мировой Войны. 1937-1939 гг.
В 2-х ТТ. М.1981.
- 4.Документы по истории Мюнхенского сговора .1937-1939. М.1979.
- 5.История дипломатии. В 5-х ТТ. 3-4-5. М.1965-1974-1975.
- 6.Киссинджер Г.Дипломатия.М.1997.
7. Мельников Ю.М. США и Гитлеровская Германия. 1933-1939 гг. М.1959.
- 8.Сиполс В.Я.Дипломатическая борьба накануне Второй Мировой Войны.
М.1989.

İkinci Dünya Müharibəsi

- 1.Бережков В.М. Страницы дипломатической истории. М.1987.
- 2.История Второй Мировой Войны.1939-1945. В 12-х ТТ.М.1973-1982.
- 3.История война на Тихом океане.В 5-х ТТ. М.1957-1958.
- 4.Кулиш В.М. История открытия второго фронта. М.1971.
- 5.Поздеева М.В. Англо-американские отношения в годы Второй Мировой
Войны. М.1963.
- 6.Советский Союз на международных конференциях периода Великой
Отечественной войны.1941-1945 гг.В. 6-Т.ТТ. М.1978-1980.
- 7.Тегеран , Ялта,Потсдам. Сборник документов. М.1971.
- 8.Типпельских К. История Второй Мировой Войны. М.1956.

Mündəricat:

Giriş.....	3
1918-1923-cü illərdə beynəlxalq münasibətlər.....	7
Almaniya.....	15
İngiltərə.....	21
Fransa.....	28
ABŞ.....	36
İtaliya.....	43
İspaniya.....	50
Avstriya.....	58
Macarıstan.....	61
Polşa.....	65
Çexoslovakiya.....	69
Bolqarıstan.....	73
Rumıniya.....	76
Latın Amerikasını ölkələri	
Argentina.....	79
Braziliya.....	82
Meksika.....	85
Kuba.....	87
Çili.....	89
1924-1939-cu illərdə beynəlxalq münasibətlər.....	91
İkinci dünya müharibəsi.....	96

Xronologiya.....	106
Ədəbiyyat.....	116

